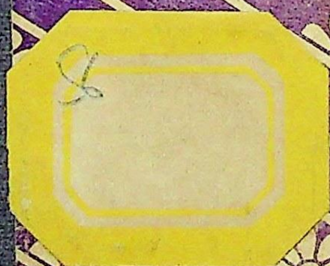

The proble
difficult one, but
British Governmen
solution was mad
was founded, fol
College at Ben
tions was to pr
medan judici
A few dec
whether o
mount an
English o
of instruc
intellects
favour of a
the Gove
dated the
on the su
of instru
a conspi
of Lord
on which
since been built.
foreseen that En
tages as a means
in this Despatch
best be educa

PREFACE

The problem of National Education in India is a difficult one, but it has been steadily kept in view by the British Government. A practical step towards its partial solution was made in 1781 when the Calcutta Madrasah was founded, followed, a few years later, by the Sanskrit College at Benares. The direct object of these institutions was to provide a regular supply of Hindu and Mohamedan judicial officers for the government of the country A few decades later arose the great controversy as to whether oriental or western learning should be paramount among the Indian people, and as to whether the English or some Indian language should be the medium of instruction, and on both sides were arrayed the best intellects of the time in India. Lord Macaulay was in favour of adopting English as the medium of instruction and the Government of Lord William Bentick in a resolution dated the 7th. March, 1835, formulated the official views on the subject, *viz.*, that English should be the medium of instruction in India, and western learning was to occupy a conspicuous place. After this the Education Despatch of Lord Halifax (1854) laid down the general principles on which the whole fabric of education in India has since been built. In both these documents it was clearly foreseen that English laboured under many disadvantages as a means of educating the Indian masses, and in this Despatch it was laid down that the massss could best be educated through the medium of their own

vernacular. The Court of Directors laid emphasis on this point in the following words :—

"It is neither our aim nor desire to substitute the English language for the vernacular dialects of the country. We have always been most sensible of the importance of the use of the languages which alone are understood by the great mass of the population. These lauguages, and not English, have been fixed by us in the place of Persian in the administration of justice and in the intercourse between the officers of Government and the people. It is indispensable, therefore, that, in any general system of education, the study of them should be assiduously attended to, and any acquaintance with improved European knowledge which is to be communicated to the great mass of the people—whose circumstances prevent them from acquiring a higher order of education and who cannot be expected to overcome the difficulties of a foreign language—can only be conveyed to them through one or other of these vernacular languages."

"In any general system of education, the English language should be taught where there is a demand for it, but such instruction should always be combined with a careful attention to the study of the vernacular language of the district, and with such general instruction as can be conveyed through that language ; and while the English language continues to be made use of, as by far the most perfect medium for the education of those persons who have acquired a sufficient knowledge of it to receive general instruction through it, the vernacular languages must be employed to teach the far larger class who are ignorant of or imperfectly acquainted with English. This can only be done effectually through the instrumentality of masters and professors, who may, by themselves, knowing English, and thus having full access to the latest improvement in knowledge of every kind, impart to their fellow-countrymen, through the medium of their mother-tongue, the information which they have thus obtained. At the same time as the importance of the vernacular languages becomes more appreciated, the vernacular literature of India will be gradually enriched by translations of European books or by the original compositions of men whose minds have been imbued with the spirit of European advancement, so that European knowledge may gradually be placed in this manner within the reach of all classes of the people. We look, therefore, to the English language and to the vernacular languages of India together as the media for the diffusion of European knowledge and it is our desire to see them

cultivated together in all schools in India of a sufficiently high class to maintain a school-master possessing the requisite qualifications."

It was in these words that the Government of Lord Dalhousie was instructed to look to the education of the Indians and to the cultivation of their vernacular languages. Two years later Lord Canning showed his interest in the general question of education by founding the University of Calcutta in the very year of the Sepoy Mutiny. Ever afterwards on all possible occasions the Government of India has declared in favour of extending vernacular education. But it is a matter of great regret that although more than 50 years have passed since the great Education Despatch was addressed to the Governor-General in India, practically nothing has been done by the Government of India with all the resources at its command to extend the knowledge of western learning to the great mass of the Indian people. An examination of the scheme of study at present in force in any province for the Vernacular and Anglo-Vernacular schools, will show how meagre is the knowledge which the Education Departments aim at giving in the purely vernacular classes. In the United Provinces students going up for the Vernacular Final Examination know nothing of those elementary sciences which have almost become the common property of Primary Schools in European countries. Then in any system of National Education the vernaculars deserve to have a conspicuous place but in these schools they occupy a secondary position. It may be urged that the vernaculars must win such a place by the richness of their literature before they can claim it. True, but is not the Government to lend a helping hand towards the achievement of this object? It is a painful fact that those who have reaped the benefits of a high English education have done little or nothing to enrich their vernacular literature. This may be because

vernacular knowledge is at a discount now-a-days and what is learnt in school and college is too meagre to enable very many to feel capable of producing any valuable work in their own language. Regrettable as this condition is, it is no less painful to see that no encouragement is being given to any vernacular writer by the Government. While I do not defend the attitude of Government in this respect I cannot but admit that educated Indians as a class have not done their duty towards their mother-tongue, so far at least as Hindi is concerned, and practically no movement is made on the part of the public itself either to create a demand or to force a demand by creating a supply. The Government, therefore, have received but little encouragement to assist Indian talent in this direction, when however, the need for extending scientific knowledge is great and it is the bounden duty of all educated men to do all in their power to advance this cause, in which case it is certain that the Government will also realize its own duty in the matter and lend a helping hand to all competent workers in the field.

The first organized effort to publish a series of scientific works in any Indian vernacular was made in the year 1888 by Prof. T. K. Gajjar, under the patronage of His Highness Maharaja Sayaji Rao Gaekwar of Baroda. In that year His Highness was pleased to sanction a sum of Rs. 50,000 for the purpose of creating a vernacular series of works on scientific and technical subjects. It was decided that books on selected subjects should be published in both Marathi and Gujarati, and during the first year 5 books were written. Prof. T. K. Gajjar, in the second annual report of the Kalābhavan, Baroda, for the year 1891-92, thus explains the reason why only 5 books were prepared during the course of the year and how he proposed to meet the difficulty. He says :—

"The reason why but few books were received at the end o

the academic year seems to be the want of suitable words—the difficulty of coining appropriate technical terms. I have found that the task I have undertaken is one of very great difficulty and I believe it will be years before I can successfully accomplish it. The transference of European knowledge to this country involves the search and creation of adequate words to signify all kinds of European ideas. Language is said only to grow ; but here is a question of making it on a large scale. During the year under report I began to prepare a Vernacular Thesaurus on the model of Roget's well-known work. I saw that unless all similar words existing in the language were placed together, it was not possible to select the fittest. I found that the existing Anglo-Sanskrit and Anglo-Vernacular dictionaries did but meagre justice to scientific subjects. I saw in them all a want of precision and a want of that convenience which words must have before they can be used with profit. The lexicographers did not seem to have always borne in mind that words were but thought-germs and must have certain qualities before they can prove fruitful ; that they must be easily portable, *i. e.*, neither stiff nor cumbrous, and very easy to pronounce if they were meant to be extensively used, and that as far as possible they should convey their technical meaning by their structure. Up to the end of the academic year the search and coinage of words continued, when experience suggested an improvement in the system. I saw the importance of giving the authorities with the words selected (in an abbreviated form) ; and found that works written on different subjects in different parts of India by different men at different times if examined, would yield a large number of ready-made words which will make the task of selection far easier than it was."

But Professor Gajjar did not find the task as easy as he anticipated. He describes his difficulty and the steps he took to overcome it in the third report of the Kalābhaban, Baroda, for the year 1892-93, in the following words :—

" In the last year's report I dwelt at some length on the importance and difficulty of finding out suitable technical terms to be used in the vernacular scientific treatise. Events proved this difficulty to be even greater than was at first imagined. Eminent specialists some of whom were well-known Sanskritists could not send their works for want of words, some could not begin at all. I had, therefore, to expedite the search and coinage of words. The Theasuras-attempt had to be laid aside for a time and the existing

dictionaries of the principal languages in India *viz.* Gujarati, Marathi, Bengali, Hindustani, besides Sanskrit and Persian, had to be laid under contribution. The Manjuṣa Department took up Webster's International Dictionary, posted up the scientific words on large folios printed for the purpose and wrote out the corresponding words in the above-mentioned languages opposite to them. As mentioned in the last report, the standard works in the principal languages of India were also utilized. But though this research work continued rapidly and though existing works in Sanskrit and other languages gave a large collection of useful words for different sciences, a greater number remained to be coined and that work was not easy."

But Professor Gajjar continued to do the work with the devotedness and single-mindedness which are characteristic of all true scholars, and had it not been for some untoward circumstances the work, so well begun and so ably continued, would have been brought to a successful conclusion. It is needless to enter into the details of this premature death of a noble scheme, when it was approaching maturity. It is sufficient to note that the Manjuṣa was put a stop to on Professor Gajjar's severing his connection with the Kalābhavan and there is no chance of its being taken up now.

The second attempt to produce a series of scientific works in an Indian vernacular was made by the Bangiya Sahitya Parishad of Calcutta. This association also began by coining vernacular technical words of some of the sciences. It published three lists of words in connection with Chemistry, Geography and Astronomy. But soon afterwards there were dissensions and a new association called the Bangiya SahityaSabha was formed, which produced a division of energies and the utility of both the associations was marred. Quite naturally the work of preparing scientific terminologies also came to an end.

The third attempt has been made by the Nagaripracharini Sabha and it is a matter of sincere congratulation that it has been brought to a successful conclusion after a labour extending over more than seven years. This

institution was founded in 1893 and in the very first year of its existence attempts were made to get a few scientific works and articles written. Whenever a gentleman was asked to write an article or a book on some scientific subject he expressed his willingness to do so, if the Sabha could undertake to supply him with the vernacular equivalents of the scientific terms of which he would give a list. Sometimes this condition was accepted but the attempts made to coin new words were mostly unsuccessful. This state of things continued till the year 1898 when the Sabha decided to prepare a Hindi Scientific Glossary and appointed a Sub-committee to consider the whole question and to submit a workable scheme. This Sub-committee advised that as a preliminary step the following sciences should first be taken up, *viz.* Astronomy, Chemistry, Geography, Mathematics, Philosophy, Physics and Political Economy; and all the words belonging to these sciences should be first selected from Webster's International Dictionary and separately copied out. The recommendations of the Sub-committee were approved by the Sabha and the work of preparing the collection of all technical words belonging to these seven sciences was vigorously proceeded with. The thanks of the Sabha are due to Messrs A. C. Sanyal, M. A., Sarada Charan Chakravarti, B. A., Suraj Narayan, B. A., Durga Prasad, B. A., Ram Narayan Misra, B.A., Thakur Prasad and Gopal Das for help in this monotonous and tiresome work. When this was done the different collections were entrusted to different persons to be translated into equivalent Hindi words. These gentlemen did their best in this difficult task and the lists prepared by them were published in the following order.

(1) *Geography*—Prepared by myself. Issued on the 25th. of February, 1901. The glossary published by the Bangiya Sahitya Parishad was used in compiling this terminology.

(2) *Chemistry*—Prepared by Babu Thakur Prasad and issued on the 15th. July, 1901. This was modelled on the Bengali terminology prepared by Babu Ramendra Sundar Trivedi, M. A., of the Ripon College and published by the Bangiya Sahitya Parishad.

(3) *Astronomy*—Prepared by Mahamahopadhyaya Sudhakar Dwivedi and issued on the 1st. October, 1901.

(4) *Mathematics*—Prepared by Mahamahopadhyaya Sudhakar Dwivedi and issued on the 1st. December, 1901.

(5) *Philosophy*—This was first undertaken by Babu Indranarayan Sinha, M. A., but on account of failing health he could not proceed with the work. The late Rai Pramada Das Mittra Bahadur then took up the work but on account of his premature death soon afterwards the work was left undone. At this juncture Pandit Mahavir Prasad Dwivedi came to the rescue of the Sabha and undertook to prepare this glossary and his edition of it was issued on the 1st. of May, 1902.

(6) *Political Economy*—Prepared by Pandit Madhava Rao Sapre, B. A., and issued on the 1st. July, 1902.

(7) *Physics*—Prepared by Babu Thakur Prasad and issued on the 20th. July, 1902.

Thus these seven parts of the Glossary were prepared and issued within 4 years of the inception of this idea. These parts were widely circulated and constructive criticism of all competent persons interested in the work was invited by the 30th. of June, 1903.

In the meantime the Sabha approached the Education Departments of Bengal, the Punjab, the Central Provinces and the United Provinces with the request that they might be pleased to help the Sabha in bringing this undertaking to a successful termination. All these departments sent very sympathetic letters and expressed their willingness to help the Sabha in its work. Subsequently the Education Department of the Central Provinces ap-

pointed Pandit Vinayak Rao, Assistant Superintendent, Training Institution, Jabalpur to represent that Department. The Text-Book Committee of the Punjab appointed first Lala Munshi Lal, M. A., but later on when he was unable to come to the meetings convened by the Sabha to revise the glossary, it sent Lala Khushi Ram, M. A., Professor of Science, Central Training College, Lahore, to take part in the meetings of the Sabha. The Education Department of Bengal first appointed Pandit Baldeva Ram Jha, B. A., Assistant Inspector of Schools, Bhagalpur Division, but later on asked Lala Bhagwati Sahay, M. A., B. L., Assistant Inspector of Schools, Patna Division to take part in the meetings. The Education Department of the United Provinces after long correspondence decided that, as many members of that Department were working on the Scientific Glossary Committee of the Sabha, it was not necessary to make any special nominations for the purpose.

When all these preliminaries were settled the Sabha decided in consultation with the authors of the terminologies, the nominees of the different Education Departments and others requested to help in the revision of the tentative glossary published by the Sabha, that all these persons should be invited to meet in Benares and undertake the revision of these terminologies. Accordingly the first meeting commenced its sittings in the Central Hindu College on Monday the 21st. September, 1903, and continued it until Tuesday the 29th. of that month. These meetings were attended by the following gentlemen.

(1.) Pandit Vinayak Rao, Jabalpur.

(2.) Lala Khushi Ram, M. A., Lahore.

(3.) Lala Bhagwati Sahaya, M. A., B. L, Bankipur.

(4.) Pandit Madhava Rao Sapre, B. A., Nagpur.

(5.) Mahamahopadhyaya Sudhakar Dwivedi, Benares.

(6.) Babu Govinda Dasa, Benares.

(7.) Babu Bhagwan Das, M. A., Benares.

(8.) Babu Durga Prasad, B. A., Benares and

(9.) Myself.

The Committee first laid down the following principles to be kept in view in the revision of the glossary.

(1.) Preference should be given to the common and current Hindi terms.

(2.) In the absence of appropriate Hindi equivalents

(*a*) Certain appropriate terms existing in some of the prevalent vernaculars—Marathi, Gujerati, Bengali and Urdu-should be used.

(*b*) Failing these

(i) The existing Sanskrit terms should be taken.

(ii) The English terms should be used.

(iii) Terms should be coined from Sanskrit.

The Committee during its sittings of nine days finished the revision of the Astronomical and Geographical Terminologies and portions of the Mathematical and Political Economy Terminologies. A separate Sub-committee consisting of Babu Bhagwan Das, M. A., Babu Indranarayan Sinha, M. A., Babu Vanamali Chakravarti, M. A., and Pandit Ramavatar Pande, M. A., was appointed to undertake the revision of the Philosophical Terminology and another Sub-committee consisting of Pandit Madhava Rao Sapre, B. A., Babu Govinda Dasa and myself was asked to complete the revision of the Terminology of Political Economy. As the work could not be finished in these sittings it was suggested that the members should be

invited to meet again in December and continue their sittings until the whole work was completed.

The Sabha again arranged for the meetings of the Revision Committee and accordingly work was resumed on the 27th. December, 1903, and was continued until the 8th. January, 1904. This time the meetings were attended by the following gentlemen.

(1.) Prof. T. K. Gajjar, M. A., B. Sc., Bombay.
(2.) Prof. A. C. Sanyal, M. A., Benares.
(3.) Prof. N. B. Ranade, B. A., Bombay.
(4.) Lala Khushi Ram, M. A., Lahore.
(5.) Babu Bhagwan Das, M. A., Benares.
(6.) Mahamahopadhyaya Sudhakar Dwivedi, Benares.
(7.) Babu Vanamali Chakravarti, M. A., Calcutta.
(8.) Pandit Ramavatar Pande, M. A., Benares.
(9.) Babu Bhagwati Sahaya, M. A., B. L., Bankipur.
(10.) Babu Thakur Prasad, Benares.
(11.) Babu Durga Prasad, B. A., Benares and
(12.) Myself.

During these sittings of the Committee the revision of the Mathematical Terminology was finished and the whole of the Chemical Terminology was revised, as also a portion of the Physical Terminology. To complete the revision of the last a Sub-committee consisting of Prof. A. C. Sanyal, M. A., Prof. N. B. Ranade, B. A., Lala Khushi Ram, M. A., and Babu Durga Prasad, B. A., was appointed and the revised portion of the Terminologies of Philosophy and Political Economy were examined and approved.

All the different Sub-committees finished their work in due course and the result of their labours are now embodied in the revised editions of the seven parts of the glossary.

Before dealing separately with each of these parts I have much pleasure in giving below the list of persons who were consulted by the Sabha or by the Revision Committee or who favoured the Committee with their criticism or took part in its proceedings. To all these gentlemen the best thanks of the Nagari-pracharini Sabha are due.

(1.) Pandit Achyuta Prasad Dwivedi, B. A., Benares.

(2.) Babu Ashutosh Chatterji, Librarian, Central Hindu College, Benares.

(3.) Babu Badri Prasad, Lucknow.

(4.) Pandit Balaji Prabhakar Modak, B. A., Kolhapur.

(5.) Pandit Balmukund Prohit, Mandla.

(6.) Pandit Chandradhar Sharma, B. A., Ajmere.

(7.) Pandit Ganpat Lal Chowbey, Inspector of Schools, Feudatory States, Chhattisgarh, Raipur.

(8.) Babu Hira Lal, B. A., Gazetteer office, Nagpur.

(9.) Babu Indranarayan Singh, M. A., Benares.

(10.) Prof. J. C. Bose, M. A., D. Sc., Presidency College, Calcutta.

(11.) Prof. J. N. Unwalla, M. A., Syamal Das College, Bhavanagar.

(12.) Lala Jiya Ram, M. A., Government College, Lahore.

(13.) Pandit Kamalakar Dube, M. A., Benares.

(14.) Pandit Kanhaiya Lal Guru, M. A., High School, Hushangabad.

(15.) Pandit Mahadeva Jasawant Dole, M. A., L. C. E., Government College, Jabalpur.

(16.) Pandit Mahavir Prasad Dwivedi, Cawnpur.

(17.) Babu Markandeya Prasad Bhattacharji, Lucknow.

(18.) Dr. Meghanath Banerji, Benares.

(19.) Lala Munshi Lal, M. A., Central Training College, Lahore.

(20.) Pandit Nand Lal Dube, Raipur.

(21.) Dr. P. C. Roy, M. A., D. Sc., Presidency College, Calcutta.

(22.) Pandit Parasa Ram, Jabalpur.

(23.) Pandit Raja Ram Pande, Kampati.

(24.) Prof. Ramendra Sundar Trivedi, M. A., Ripon College, Calcutta.

(25.) Pandit Ramnarayan Misra, B. A., Deputy Inspector of Schools, Benares.

(26.) Pandit Ram Rao Raja Ram Chincholkar, Bilaspur.

(27.) Pandit Sadashiva Jaya Ram, M. A., Government College, Jabalpur.

(28.) R. R. Shankar Vithal Kadamb, B. A., Baroda.

(29.) Lala Shiva Bharos, Training Institution, Jabalpur.

(30.) Pandit Shridhar Pathak, Allahabad.

(31.) Pandit Sri Ram Bhaskar, Government Secretariat, Nagpur.

(32.) Pandit Sukhadeva Bihari Misra, B. A., Lucknow.

(33.) Pandit Surja Narayan, B. A., Benares.

(34.) Babu Sarada Charan Chakravarti, B. A., Government College, Benares and

(35.) Pandit Vishnu Shastri, Saugor.

It would not perhaps be out of place to mention here that before the first meeting of the Revision Committee in September 1903, Pandit Madhava Rao Sapre, B. A., a devoted and earnest member of the Nagari-pracharini Sabha was deputed to go to Bombay and interview all the well-known scientists and scholars in Bombay and Poona with a view to secure their co-operation in the revision. Similarly I was asked to go to Calcutta for the

same purpose. Both these deputations proved successful and much useful information and help were secured in all these three places.

After the revision work was thus done the Sabha at once decided to bring out the revised edition of the glossary. For this purpose it appointed a Sub-committee which consisted of

(1.) Babu Bhagwan Das, M. A.

(2.) Babu Bhagwati Sahaya, M. A., B. L.

(3.) Babu Durga Prasad, B. A.

(4.) Lala Khushi Ram, M. A.

(5.) Prof. N. B. Ranade, B. A.

(6.) Mahamahopadhyaya Sudhakar Dwivedi.

(7.) Babu Thakur Prasad.

(8.) Pandit Vinayak Rao and

(9.) Myself.

Later on the name of Pandit Ganganath Jha, M. A., Professor of Sanskrit, Muir Central College, Allahabad, was added to this Committee. I was placed in general charge of this work and Babu Thakur Prasad was appointed to help me in preparing the manuscript and seeing the whole work through the press. But he could not continue long that work on account of his other engagements and thus the whole work fell on me. I was instructed by the Sabha to first get the manuscript of each terminology carefully prepared and then to send the revised proofs to all members of the Editorial Committee. It is my pleasant duty to here record the great help which each of these gentlemen gave me in the arduous task of editing the glossary.

I will now deal in detail with the work done in connection with each part of the Glossary.

(1) *Geographical Terminology.* This was the easiest of all the terminologies and consequently it was the first to

be taken up for revision. The revised edition which was issued on the 22nd. June, 1904, contains 481 English and 675 Hindi words as against 457 and 532 English and Hindi words respectively in the tentative edition.

(2) *Astronomical Terminology.* No better scholar than Mahamahopadhyaya Sudhakar Dwivedi could be chosen for this work. It was he who prepared the tentative terminology and he attended every meeting of the Revision Committee in spite of a great bereavement in his family in those very days. The revised edition (issued on the 22nd. June, 1904,) contains 813 English and 948 Vernacular words as against 831 and 882, English and Hindi words respectively in the tentative edition.

(3) *The Terminology of Political Economy.* As has already been noted the revision of this glossary was entrusted to a Sub-committee consisting of Pandit Madhava Rao Sapre, B. A, the author of the tentative edition, Babu Govinda Dasa and myself. When the tentative edition was prepared, Mr. Sapre had to rely chiefly on books on Political Economy but the Sub-committee had the advantage of Palgrave's Dictionary of Political Economy which proved to be of special advantage in settling all disputed points and adding all important words which had been left out in the tentative edition and rejecting those that had become obsolete. The tentative edition contained 1233 English and 2328 Hindi words whereas in the revised edition there are 1320 English and 2115 Hindi words. To Babu Govinda Dasa must be alloted the greatest credit in the revision work of this part of the glossary. The revised edition was issued on the 10th. October, 1904.

(4) *Chemical Terminology.* I have already noted that Babu Thakur Prasad, the author of the tentative edition, based his work on the one published by Prof. Ramendra Sundar Trivedi, M. A., in the journal of the Bangiya Sahitya Parishad. The revision work of this

part of the Glossary was chiefly in the hands of Professors T. K. Gajjar, A. C. Sanyal and N. B. Ranade,* and the entire credit of successfully solving the intricate and difficult question of a Hindi Chemical Terminology must belong to these gentlemen. Had it not been for their wide experience and complete knowledge it would have been an almost impossible task to prepare a satisfactory edition of this terminology. I cannot refrain from mentioning the names of Lala Khushi Ram and Babu Durga Prasad in this connection. They proved to be very able and devoted colleagues of the three Professors named above. Any one who will take the trouble of carefully studying the plan on which this terminology has been prepared, can not but admire the intelligence and ingenuity applied in the work. In preparing the manuscripts for the press and in seeing it through, I am indebted to Dr. Meghnath Banerji and Babu Durga Prasad for most valuable and unsparing help. Watt's Dictionary of Chemistry was laid under contribution in the revision work. The revised edition (issued on 30th. April, 1905,) contains 1638 English and 2212 Hindi words as against 1220 and 1443 English and Hindi words respectively in the tentative edition.

(5) *Mathematical Terminology.* This work was in the competent and experienced hands of Mahamahopadhyaya Sudhakar Dwivedi who had an able and willing colleague in Prof. N. B. Ranade in the revision work. I am much obliged to Babu Ashutosh Chatterji for supplying a very large number of new words. The revised edition of this part of the Glossary (issued on the 30th. September, 1905,) contains 1240 English and 1580 Hindi words

---

* The Nagri-pracharini Sabha is much obliged to Mr. M. G. Bodus for kindly sending Prof. N. B. Ranade from Bombay to help the Sabha in its work. Prof. Ranade is publishing an admirable English-Marathi dictionary, the chief peculiarity of which is the incorporation in it of a very large number of scientific words.

whereas in the tentative edition there were only 943 English and 1105 Hindi words.

(6) *Physical Terminology.* The revision of this part of the Glossary was in the hands of the Sub-committee. My best thanks are due to Babu Abhaya Charan Sanyal and Babu Durga Prasad for assistance rendered in preparing for the press the revised edition of this terminology and in seeing it through the press. In the revised edition (issued on the 30th. April, 1906,) there are 1327 English and 1541 Hindi words as against 1267 and 1980 English and Hindi words respectively in the tentative edition.

(7) *Philosophical Terminology.* The revision work was in the hands of a very competent Committee consisting of four distinguished graduates of the Allahabad and Calcutta Universities. The original draft appears to have been based on Fleming's Vocabulary of Philosophy. Since this draft there has appeared Baldwin's Dictionary of Philosophy and Psychology in two large volumes, which have been made the basis of the work of revision and consequently the number of words has been almost trebled. The entire work of revision, addition and emendation was done by Babu Bhagwan Das, M. A., with occasional assistance from Pandit Ramavatar Pande, M. A., and other member of the Sub-Committee. An idea of the thoroughness and carefulness with which the work has been done can be formed from the fact that the Committee took nearly two years to complete it. The original draft contained 1532 English and 3202 Hindi words whereas in the revised edition (issued on the 30th. June, 1906,) there are 3511 English and 7198 Hindi words.

This is, in short, the history of the whole undertaking from beginning to end. It has taken more than two years to see the whole work through the press and I am much obliged to Babu Bhagwati Prasad, B. A., proprietor of the Medical Hall Press, for sparing no pains

to do the work as quickly and efficiently as circumstances permitted.

Patanjali says in the Mahabhasya "No one goes to the house of the grammarian and says "Make words, I will use them" But the present needs of India compel the Indians to falsify the statement of their much respected sage. The literary public has now come to the Nagari-pracharini Sabha and has said "Make words, we will use them to revive and enrich our moribund and poor vernacular literature and make it powerful for the service of the Indian people by translations, reproductions and adaptation from the valuable works and ideas of the rising Western nations." This glossary is the result. Some have criticised this action of the Sabha rather adversly. They say that we were practically placing the cart before the horse by beginning at the wrong end. True it is that a language cannot be created. It creates itself. But we had to assimilate and bring into our language all the scientific ideas of the West and we could not very well begin where they began in the history of their scientific literature. They built it up by slow degrees and if we were to follow the same process we should always be lagging centuries behind. And then, too, our scientific vocabulary would be teeming with imperfections and redundancies which are so dangerous to the expression of scientific ideas. To look ahead and avoid all this difficulty the work was undertaken and thanks to the co-operation and self-sacrifice of so many scholars, the work has been successfully accomplished. That this glossary is not perfect, that it has imperfections, great imperfections, no one will deny, but this was inevitable under the circumstances. No two words in the same language are exact equivalents, the same word in the mouths of two men has not infrequently two different shades of meaning; much more so, then, when we have to deal with different languages and

to find equivalents to express one idea for the very ideas are moulded by the line of development of the race,—and as the lines of development diverge so do the ideas, even those connected with identical objects become separate, distinct, and perhaps opposed. To provide real equivalents for the words of one language out of the words of another is, therefore, very difficult. But any one who pays close attention to what has been achieved in this glossary will, I am sure, readily admit that every one connected with this work has done his best under the peculiar circumstances, whatever shortcomings omissions, redundancies, etc., noticeable in this work being due to the circumstances noted above. As a literature on the subject gradually evolves in Hindi these defects will naturally find their remedy in new editions or in entirely new works. This is only the roughest pioneer's work and future generations will no doubt knock off all superfluous knobs and excrescences and smooth, prepare and polish the rough material in due course. To me for these last eight years the work of this glossary has been a 'labour of love' and I am proud ot what little I have been able to do, with the co-operation and support of a band of devoted workers, for the enrichment of Hindi literature.

It is needless to say that in the second edition we propose to bring this work to greater perfection. May the reception which this glossary is accorded by the general public enable the Nagari-pracharini Sabha to bring out the second edition in the near future.

BENARES :
30th, June, 1906.

SYAM SUNDAR DAS.

TABLE OF CONTENTS.

THE HINDI SCIENTIFIC GLOSSARY.

हिन्दी वैज्ञानिक कोश।

GEOGRAPHICAL TERMS.

भौगोलिक परिभाषा।

A

Affluent = सहायक नदी, उपनदी।

Air = वायु, हवा।

Alluvial = पुलिनमय, कछारी।

Alluvial land, Alluvium } = कछार, पुलिन, गंगबरार।

Altitude = उच्चतांश।

Angular distance = अंशात्मक अन्तर।

Animal kingdom = प्राणी वर्ग।

Antarctic circle = दक्षिण वृत्त।

Antarctic ocean = दक्षिण महासागर।

Anticyclone = प्रतिचक्रवात।

Antipode = कुदलान्तर।

Antipodes = कुदलान्तरवासी।

Aqueous vapour = जल-वाष्प।

Archipelago = द्वीपसमूह।

Arctic circle = उत्तर वृत्त।

Arctic ocean = उत्तर महासागर।

Area = क्षेत्रफल, रकबा।

Artesian well = आरटीजियन कुआँ, पाताल-तोड़ कुआँ।

Astronomy = ज्योतिष सिद्धान्त, ज्योतिष, ज्योतिष शास्त्र।

Atmosphere = वायुमण्डल।

Aurora Australis = कुमेरु-ज्योति।

„ Borealis = सुमेरु-ज्योति।

Avalanche = अवलांश।

Average = मध्यममान, सरदल, औसत।

Axis = अक्ष, धुरी।

„ —Major = बृहद्व्यास, बड़ा अक्ष।

„ —Minor = लघुव्यास, छोटा अक्ष।

„ of rotation = भ्रमणाक्ष।

B

Bank = किनारा, तट, तीर।

„ —Left = बायाँ किनारा।

„ —Right = दहिना किनारा।

Barometer = बारोमीटर, वायु-भार-मापक (यंत्र)।

Base-line = भूमिरेखा, आधार-रेखा।

Basin = बेसिन, प्रदेश।

„ —Catchment = क्याचमेंट बेसिन, संग्रहण-प्रदेश।

„ —Drainage = परिवाह-क्षेत्र।

Bay = आखात, खाड़ी, उपसागर।

Bed (of a river) = नदीपात्र।

Belt = मेखला, मण्डल, कटिबन्ध।

„ of calms = निर्वात मण्डल।

Bight = उपसागर।

Biology = जीव-विद्या, जीव-शास्त्र।

Bog = दलदल।

Boiling = उबलना, खौलना, क्वथन।

Boiling point = क्वथनांक, क्वथन-बिंदु ।

Bore = बान ।

Botany = वनस्पति शास्त्र, भैषज शास्त्र, उद्भिद्विद्या।

Boulders = ढोंके ।

Boundary = सीमा, हद्द ।

,, —Artificial = कृत्रिम सीमा ।

,, —Natural = प्राकृतिक सीमा, स्वाभाविक सीमा, अकृत्रिम सीमा।

Branch (of a river) = नदी की शाखा, नदी की धारा ।

Breaker = भग्नोर्मि ।

Break-water = जल-वेग-भंजक ।

Breeze = मन्द पवन ।

,, —Land = स्थल-पवन ।

,, —Sea = समुद्र-पवन ।

Brook = नाला ।

C

Cable = जहाज़ी रस्सा, समुद्री तार ।

Canal = नहर, कुल्या ।

Canou = कटाव ।

Cape = अन्तरीप ।

Capital = राजधानी ।

Cardinal points = (चारों) दिशा ।

Carnivora = क्रव्याद ।

Cascade, Cataract } = जल-प्रपात ।

Champaign = समस्थल ।

Channel = च्यानेल ।

Chart = नकशा ।

Chartography = नकशों की विद्या, नकशाकशी ।

Chemical = रासायनिक ।

Circle = वृत्त

,, —Great = महा वृत्त ।

,, —Small = लघु वृत्त, स्पष्ट परिधि ।

Circumference = परिधि ।

City = नगर, शहर ।

Cliff = भृगु ।

Climate = जल-वायु, आब हवा ।

Cloud = मेघ ।

,, —Cirro-cumulus = उनीले मेघ ।

,, —Cirro-stratus = मछरीले मेघ ।

,, —Cirrus = कुंतल मेघ ।

,, —Cumulo-stratus = कपसीले मेघ ।

,, —Cumulus = कुंज मेघ ।

,, —Stratus = परतीले मेघ ।

Coal = पत्थर का कोयला, कोयला ।

Coast = किनारा, तट ।

Coast-line = तट-रेखा, वेला ।

Colony = उपनिवेश, नई बस्ती, अधिनिवेश ।

Colure = अयनान्त वृत्त ।

Comet = केतु, धूमकेतु, पुच्छल-तारा ।

Compass = कम्पास, ध्रुवमत्स्ययंत्र ।

Compression = सम्पीडन ।

Condensation = घनीभवन ।

Conduction = वहन ।

Confluence = संगम ।

Conglomerates = पिंडी-कृत-गंडशैल ।

Conjunction = युति ।

Constitution = शासन-प्रणाली ।

Continent = महाद्वीप ।

Contour line = आकार-रेखा ।

Convection = परिवाहन ।

Co-tidal lines = समवैलिक रेखा ।

Country = देश ।

County = कौएटी ।

Crator = ज्वालामुख ।

Creek = कोल ।

Crevasses = हिमानी दरी ।

Crust (of the earth) = भूपटल ।

Crystal = स्फटिक, टुर्रा, कलम, क्रिस्टल ।

Crystallography = क्रिस्टलोग्राफी, स्फटिक विद्या ।

Current = प्रवाह, धारा ।

Cyclone = चक्रवात ।

D

Dale = उपत्यका ।

Defile = संकीर्ण घाटी, तंग दरा ।

Degree = अंश ।

,, of latitude = अक्षांश ।

,, of longitude = देशान्तरांश ।

Delta = डेल्टा, स्रोतोन्तर ।

Dense = घना ।

Density = घनत्व, घनता ।

Deposit = तलछट, जमाव ।

Desert = मरु-भूमि, बियाबान ।

Dew = ओस ।

Dew-point = ओस-दर्शन-अंक, ओस-आरम्भ-अंक ।

Diameter = व्यास

Distribution = वितरण, विभाग ।

Drainage = परिवाह ।

Dredge = ड्रेज ।

Drift = हिमनीत, वेग ।

,, Surface = पृष्ठ प्रवाह ।

Dyke = समुद्री बाँध ।

E

Earth = पृथ्वी, भूमि ।

Earthquake = भूकम्प, भूडोल, भूचाल ।

East = पूर्व ।

Ebb = भाटा ।

Eccentricity = उत्केन्द्रता ।

Ecliptic = क्रान्तिवृत्त ।

Elements = मूल पदार्थ, तत्त्व ।

Elevation = उंचाई, चढ़ाव ।

Ellipse = दीर्घ वृत्त ।

Ellipsoid = दीर्घ गोल ।

Empire = साम्राज्य ।

Epoch = निश्चित काल, विशिष्ट काल ।

Equator = भूमध्य रेखा, विषुवत् रेखा ।

,, —Celestial = खगोलीय नाड़ी-मंडल ।

,, —Terrestrial = भूमध्य रेखा ।

Equinoctial circle = सायन वृत्त ।

,, point = क्रान्तिपात्त, अयन, संपात ।

Equinox = अयन, संपात ।

,, —Autumnal = शरद-संपात ।

,, —Vernal = बसंत-संपात ।

Erosion = क्षय ।

Eruption = उत्क्षेप, प्रस्फुटन ।

Estuary = समुद्र बंक ।

Evaporation = वाष्पी भवन, वाष्पी भाव ।

Expansion = फैलाव ।

Extinct = नष्ट, शांत ।

F

Fall = प्रपात, निर्झर ।

Fault = स्तरभंग, स्तरच्युति ।

Felspar = फेल्सपार ।

Ferruginous = लोहमय ।

Firth = समुद्र बंक, फर्थ ।

Fluid = तरल ।

Focus = नाभि ।

Fog = कोहरा ।

Fossil = फोसिल्ल ।

Freezing = संहनन जमना, जमाना, हिमीभवन।

,, point = संहनन अंक ।

Frontier = सरहद ।

Frost = पाला ।

G

Gas = गैस ।

Geo-centric = भूकेन्द्रक ।

Geographer = भूगोलज्ञ ।

Geography = भूगोल विद्या ।

,, —General = सामान्य भूगोल विद्या ।

,, —Physical = प्राकृतिक भूगोल विद्या ।

,, — Political = शासन सम्बन्धी भूगोल विद्या ।

Geological time = भूगर्भीय समय ।

Geology = भूगर्भ विद्या ।

Geysar = गरम झरना ।

Glacial period = हिमानी युग ।

Glaciation = हिमानी घर्षण ।

Glacier = हिमानी नद ।

Globe = गोल, ग्लोब, भूगोल ।

Government = राज्य, सरकार, शासन ।

Granite = ग्नाइट पत्थर, संग खारा, ग्रावा ।

Gravitation = आकर्षण ।

Gravitation—Terrestrial = भू-आकर्षण ।

Ground-swell = समुद्री बाढ़ ।

Gulf = खाड़ी ।

Gulf-stream = गल्फस्ट्रीम ।

H

Halo = प्रभा मण्डल ।

Harbour, Haven } = बन्दर ।

Head, Head land } = अन्तरीप ।

Heat = गरमी, उष्णता, ताप, तेज, ।

Height = उँचाई ।

Heliocentric = सूर्य-केन्द्रक ।

Hemisphere = गोलार्ध, अर्धगोल ।

High water = ज्वार ।

Hill = पहाड़ी ।

Horizon = क्षितिज, दिग्मंडल ।

,, —Visible = दृश्य क्षितिज, दृश्य दिग्मण्डल ।

Horizontal plane = क्षितिज क्षेत्र, क्षितिज धरातल ।

Hot spring = गरम झरना, गरम सोता ।

I

Ice = बर्फ, हिम ।

Ice-berg = हिम शिला ।

Insectivora = कीटभोजी ।

Island = द्वीप, टापू ।

,, —Continental = अन्तर द्वीप ।

,, —Coral = मूंगे का टापू, प्रवाल द्वीप ।

,, —Oceanic = समुद्रीय द्वीप ।

Isobaric line = समभार रेखा ।

Isothermal line = समोष्ण रेखा ।

Isthmus = भूडमरुमध्य ।

J

Junction = संगम ।

L

Lagoon = लगून ।

Lake = झील, सरोवर ।

Lakelet = छोटी झील ।

Lama = लामा ।

Land = भूमि ।

Landslip = भूपात ।

Language = भाषा ।

Latitude = शर, अक्षांश ।

" —Celestial = खगोलीय अक्षांश, खगोलीय शर ।

" —Parallels of = शर समानान्तर ।

Lava = लावा ।

Leap year = अधिवर्ष ।

Level = समभूमि, समधरातल, सम, चौरस ।

Limestone = चूने का पत्थर ।

Liquid = द्रव ।

Loch = झील ।

Longitude = देशान्तर ।

Low water = भाटा ।

M

Main stream = मुख्य प्रवाह, बड़ी धारा ।

2

Map = नक्शा, मानचित्र ।

Marble = संगमर्मर ।

Marl = चिकनी मिट्टी ।

Maximum = महत्तम ।

Mean = मध्यम ।

Mechanical = यांत्रिक, शिल्प सम्बन्धी ।

Melting point = द्रवण-अंक ।

Meridian = याम्योत्तर, याम्योत्तर वृत्त ।

„ —Celestial = खगोलीयाम्योत्तर वृत्त ।

„ —Prime = प्रधान याम्योत्तर वृत्त ।

Meteors = उल्का ।

„ —Aqueous = जलीय उल्का ।

Meterology = अन्तरिक्ष विद्या, पवन-विद्या ।

Mica = अबरक, अभ्रक ।

Migration = देशान्तरगमन ।

Mine = खान ।

Mineral = खनिज ।

„ kingdom = खनिज वर्ग ।

„ water = धातुमिश्र जल ।

Minimum = लघुतम, न्यूनतम ।

Minute (of arc) = कला ।

Minute (of time) = मिनिट ।

Mirage = मरीचिका, मृगजल, मृगतृष्णा ।

Mist = धुन्ध ।

Moist = गीला, नम ।

Moisture = गीलापन, सील, नमी ।

Molten = द्रवरूप, पिघला हुआ, गला हुआ ।

Monarchy—Limited = संयत राज्य ।

Monsoon = मानसून, मौसमी हवा ।

Moon = चन्द्र, चन्द्रमा ।

„ —Full = पूर्ण चन्द्र, पूर्णिमा ।

„ —New = नव चन्द्र ।

Moraine = मोरेन ।

Motion = गति, चाल ।

,, —Annual = वार्षिक गति ।

,, —Diurnal = दैनिक गति ।

Mount, Mountain } पहाड़, पर्वत ।

Mountain group = पर्वतसमूह ।

,, range = पर्वत श्रेणी ।

,, system = पर्वत प्रणाली ।

Mouth = मुहाना, मुख ।

N

Nadir = अधःस्वस्तिक ।

Nautical almanac = जहाज़ी यंत्री, नाविक पञ्चांग ।

Nebula = नेबुला, नीहारिका ।

Nimbus = जलप्रद

North = उत्तर ।

North-east = ईशान कोण, पूर्वोत्तर ।

North-west = वायु कोण पश्चिमोत्तर ।

O

Oasis = शाद्वल ।

Oblique square = तिर्यक् वर्ग ।

Observatory = वेधगृह, वेधालय ।

Ocean = महासागर ।

Opposition = षडभान्तर ।

Orb = पिंड ।

Orbit = कक्षा ।

P

Pampas = पम्पास ।

Pass = दरा, घाटी, पास ।

Peak = चोटी, शिखर ।

Peninsula = प्रायद्वीप ।

Plain = मैदान ।

Plane = क्षेत्र, समधरातल ।

Planet = ग्रह ।

Planetoid = क्षुद्र ग्रह ।

Plant = पौधा ।

Plateau = उच्च-सम-भूमि, अधित्यका ।

Point = बिन्दु, अंक, अन्तरीप ।

Polar diameter = ध्रुवव्यास ।

,, projection = ध्रुवलम्ब ।

Pole = ध्रुव ।

,, —North = सुमेरु, उत्तर ध्रुव ।

,, —South = कुमेरु, दक्षिण ध्रुव ।

Poles—Celestial = खध्रुव ।

Pole-star = ध्रुवतारा ।

Population = बस्ती, जनसंख्या, आबादी ।

Port = बन्दर ।

Practical = क्रियात्मक ।

Prairie = प्रेरी ।

Pressure = दबाव, बोझ ।

Projection = लम्बाकृति ।

Promontory = शैलान्तरीप ।

Province = प्रान्त, सूबा ।

Q

Quadrumana = चतुर्हस्त ।

Quadruped = चौपाया ।

Quarters (the four) = दिशाएं ।

Quary = आकर, खान ।

Quartz = क्वार्टज पत्थर, बिल्लौरी पत्थर ।

R

Race = जाति ।

Race (Tidal) = शीघ्र प्रवाह ।

Rain = मेह, वृष्टि ।

Rapids = खरीधार ।

Rarified = विरलीकृत, बिरल ।

Ravine = दरी, खड्ड ।

Regions = प्रदेश, मंडल ।

„ — Antarctic = दक्षिण प्रदेश ।

„ — Arctic = उत्तर प्रदेश ।

„ —Botanical = उद्भिद प्रदेश ।

„ of constant precipitation = प्रवर्ष प्रदेश ।

„ of constant winds = नियतवाही पवनमंडल ।

„ of variable winds = अनियतवाही पवनमंडल ।

„ —Oriental = पूर्वी प्रदेश ।

„ —Rainless = निर्वर्षण प्रदेश ।

„ — Tropical = अयन प्रदेश ।

—Zoological = पशु प्रदेश ।

Religion = धर्म ।

Republic = प्रजातन्त्र राज्य ।

Revolution = भगण, परिक्रमण ।

„ —Period of = भगण काल, परिक्रमण काल ।

River = नदी ।

River-basin = नदी प्रदेश ।

Rock = चट्टान, शिला ।

—Crystalline = स्फटिक चट्टान ।

, —Fossilised = फोसिल चट्टान ।

„ —Igneous = आग्नेय चट्टान ।

„ —Impervious = अभेद्य चट्टान ।

„ —Metamorphic = रूपान्तरित चट्टान ।

„ —Plutonic = पातालिक चट्टान ।

Rock—Stratified = स्तरीभूत चट्टान ।

,, —Submarine = सिन्धुमग्न चट्टान ।

Rodent = तीक्ष्णदंत ।

Rotation = परिभ्रमण ।

,, —Period of = परिभ्रमण काल ।

Ruminant = पागुर करने वाला, रोमन्थक, जुगाली करने वाला

S

Saline = खारा, नमकीन ।

Salt (Common) = नमक ।

Sand = बालू, रेत ।

Sandstone = बलुआ पत्थर, रेतीला पत्थर ।

Sanitarium = स्वास्थ्य स्थान ।

Satellite = उपग्रह ।

Saturated = संतृप्त, सपृक्त ।

Savanna = सवाना ।

Sea = समुद्र, सिंधु ।

Sea-board = सिंधु तट, समुद्र तट ।

,, —Inland = अंतस्थल समुद्र ।

Sea-level = सिंधु-धरातल ।

Season = मौसिम, ऋतु ।

Second (of arc) = विकला ।

Second (of time) = सेकण्ड ।

Sediment = तलछट ।

Sensible heat = ज्ञेय ताप ।

Shingle = शिला खण्ड, कंकड़ी, बटिया ।

Shoal = उथला पानी, छिछला पानी ।

Silt = पंक ।

Simoom, Simoon = शिमूम, शिमून ।

Slate = स्लेट पत्थर ।

Sleet = तुषार वर्षा ।

Snow = तुषार, बर्फ ।

Snow field = तुषार क्षेत्र ।

Snow-flake = तुषार तूल ।

Snow-line = हिम-रेखा ।

Soil = मिट्टी ।

Solar System = सूर्य-संप्रदाय, सौर्य-जगत ।

Solid = ठोस ।

Solstice = अयन ।

Solution = घुलना, घोल ।

Solvent = घुलाने वाला ।

Sound = संकीर्ण जल डमरूमध्य, थाह लेना ।

Sounding line = थाहमापक सूत्र ।

Source = उद्गम, निकास ।

South = दक्षिण ।

South-east = अग्नि कोण, पूर्व-दक्षिण ।

South-west = नैऋत कोण, पश्चिम-दक्षिण ।

Sphere = मंडल, गोल ।

Spheroid = गोलप्राय ।

Spring = सोता, झरना, वसंत ऋतु ।

,, —Surface = भूतलीय सोता ।

,, —Underground = भूगर्भ सोता, भूगर्भ झरना ।

Station = स्थान, स्टेशन ।

Steam = भाफ ।

Steppes = स्टेपीज़ ।

Strait = जलडमरू मध्य ।

Strata = तह, परत, स्तर ।

Subsidence = धसना ।

Subsoil = नीचे की मिट्टी, अधो भूमि ।

Suburb = नगरोपान्त, उपपुर, उपनगर ।

Sun = सूर्य ।

Sundial = धूपघड़ी ।

Supersaturation = अतिसंतृप्त, अतिसंपृक्त ।

Surface = सतह, धरातल, पृष्ठ ।

Survey = पैमाइश, सरवे, नाप ।

T

Table land = उच्च सम-भूमि, अधित्यका ।

Terminator = प्रकाशी, प्रकाश रेखा ।

Tertiary = तृतीयक ।

Theodolite = थिओडोलाइट ।

Theoretical = सिद्धान्तात्मक, सूत्रात्मक ।

Thermometer = तापमापक यंत्र, थरमामीटर ।

Tide—Ebb = भाटा ।

,, —Flow = बाढ़, ज्वार ।

,, —Neap = लघु ज्वारभाटा ।

,, —Spring = पूर्ण ज्वारभाटा ।

Tides = ज्वारभाटा ।

Topography = विशेष-स्थान-वर्णन ।

Tornado = आंधी पानी ।

Town = कस्बा ।

Trade winds = व्यापारी हवा ।

Transport = बारबरदारी ।

Triangulation = त्रिभुजखंडन ।

Tributary = सहायक नदी, उपनदी ।

Tropic of Cancer = कर्क रेखा ।

,, Capricorn = मकर रेखा ।

Tropics = अयन रेखा ।

Tunnel = सुरंग ।

Typhoon = टेफून आंधी ।

U

Under-ground = अधो भौमिक ।

Up-heavel = उत्क्षेप ।

V

Valley (of a mountain) = उपत्यका, पहाड़ की घाटी, तराई ।

Valley (of a river) = वादी, तराई ।

Vapour = वाष्प ।

Vegetable kingdom = वनस्पति वर्ग ।

Vertical = लम्बरूप, खड़ा ।

,, circle = देशान्तर वृत्त ।

,, line = लम्ब-रेखा, खड़ी लकीर ।

,, Prime = पूर्वापर वृत्त ।

Volcano = ज्वालामुखी ।

W

Water = जल ।

,, —Hard = कड़ा पानी, भारी पानी ।

,, —Soft = नरम पानी, हलका पानी ।

Water-fall = जलप्रपात ।

Water-parting,
Water-shed,
Water-shied } = वाटरशेड, जल विभाजक क्षेत्र ।

Waterspout = जलस्तम्भ ।

Waves = लहरें ।

Well = कुआं, कूप ।

West = पश्चिम ।

Whirl-pool = भंवर ।

Whirl-wind = बवंडर, बगूला ।

Winds = पवन ।

,, —Constant = नियतवाही पवन ।

,, —Periodical = सामयिक पवन ।

Wind-waves = पवन-तरंग ।

World = दुनिया, जगत ।

,, —New = नई दुनिया ।

,, —Old = पुरानी दुनिया ।

Z

Zenith = खस्वस्तिक ।

Zodiac = राशि-चक्र ।

Zone = कटिबन्ध ।

,, —Frigid = शीत कटिबन्ध ।

,, —Temperate = समशीतोष्ण कटिबन्ध ।

,, —Torrid = उष्ण कटिबन्ध ।

Zoology = पशु-विद्या, पशु-शास्त्र ।

THE

HINDI SCIENTIFIC GLOSSARY

हिन्दी वैज्ञानिक कोष।

ASTRONOMICAL TERMS.

ज्यौतिषिक परिभाषा।

A

Aberration = भूचलन-संस्कार, अपेरण।

,, —Chromatic = वर्णापेरण।

,, —Crown of = अपेरण नाभी।

,, —Diurnal = दैनिक अपेरण।

,, —Spherical = चापीय अपेरण।

Acceleration of the moon = चन्द्रगत्यन्तर।

Acronycal = रात्रिक तारा।

Aerolite = उल्का।

Aerosidesolite = उल्कालोह।

Air = वायु।

Alcgone = कृत्तिका।

Aldebaran = रोहिणी।

Altazimuth = दृग्यन्त्र।

Altiar = श्रवण।

Altitude = उन्नतांश।

Altitude—Parallel of = उन्नतांश समानान्तर।

Altitude of zenith instrument = खस्वस्तिक यन्त्रोन्नतांश ।

A. M. = पूर्वान्ह, मध्यान्ह-पूर्व ।

Amplitude = अग्रांश ।

Andromedæ—α = उत्तरभाद्रपद ।

Angle = कोण ।

„ —Cotangent of an = कोण कोटिस्पर्शरेखा ।

„ —Critical = अवरोधक कोण ।

„ of Commutation = स्थानीयान्तरकोण ।

„ of incidence = पतन कोण ।

„ of reflection = परावर्त्तन कोण ।

Anomatistic = केन्द्र सम्बन्धी ।

Antares = ज्येष्ठा ।

Antecedence = वक्रगति ।

Apastron = अपस्तन ।

Aperture of a lens = लेन्सव्यास ।

Apex of earth's motion = भूगतिमूर्द्धा ।

Aphelion = सूर्योच्च ।

Apogean = भूम्युच्च सम्बन्धी ।

Apogee = भूम्युच्च ।

Apparent = स्फुट, स्पष्ट ।

„ motion = स्फुट गति, स्पष्ट गति ।

„ size = स्फुट परिमाण, स्पष्ट परिमाण ।

„ time = स्फुट काल, स्पष्ट काल ।

Apparition = तारोदय ।

Appendage = पुच्छ, उपग्रह ।

Appulse = अल्पान्तर ।

Apse = उच्चनीच स्थान ।

Apsidal = उच्चरेखा सम्बन्धी ।

Apsis = उच्चनीच स्थान ।

Aquarii—λ = शतभिषक्, शततारका ।

Aquarius = कुम्भ ।

Aquilæ—α = श्रवण ।

Arc—Minute of = कला ।

„ —Second of = विकला ।

Archer = धन्वी ।

Arcturus = स्वाती ।

Argo = आरगो ।

Argument = उपकरण ।

Argus = अगस्त्य ।

Aries = मेष ।

Arietis —α, „ —β, „ —γ, } = अश्विनी ।

„ —35, „ —35,41 } = भरणी ।

Ascendant = लग्न ।

Ascension—Right = विषुवांश ।

„ —Oblique = क्रान्त्यंश ।

Ascensional difference = चरान्तर ।

Aspect = दृष्टि ।

Asterism = तारापुञ्ज, नक्षत्रपुञ्ज ।

Asteriod = अवान्तरग्रह ।

Astrolabe = नक्षत्रयन्त्र ।

Astrology = फलित ज्योतिष ।

Astronomy = ज्योतिष सिद्धान्त, ज्योतिष, ज्योतिष शास्त्र

„ —Physical = प्राकृतिक ज्योतिष ।

Asymptote = असीमपथ ।

Atlas = नकशा, अटलस ।

Atmosphere = वायुमण्डल ।

Attraction = आकर्षण ।

Autumn = शरद ।

Aurigæ = प्रजापति ।

Austral signs = तुलादि ६ राशि ।

Axis = अक्ष ।

Axis—Major = दीर्घाक्ष, बृहद् व्यास ।

„ „ ,of a planet = ग्रहदीर्घाक्ष ।

Axis—Major of an orbit = कक्षादीर्घाक्ष ।

„ —Minor = लघु व्यास ।

„ „ ,of a planet = ग्रहलघ्वक्ष, ग्रहलघुव्यास ।

„ of a planet = ग्रहाक्ष ।

„ of an orbit = कक्षाक्ष ।

„ of rotation = भ्रमणाक्ष ।

„ —Primary = प्रधान अक्ष ।

Azimuth = दिगंशकोटि ।

B

Baily's bead = बेलीमनका ।

„ head = बेलीमुख तारा ।

„ tail = बेली पुच्छ तारा ।

Balance = तुला ।

Base line = आधार रेखा ।

Belt = कटिबन्ध ।

„ of Jupiter = बृहस्पति कटिबन्ध ।

Bissextile = अधिवर्षीय ।

Body = पिण्ड ।

Bootes—a = स्वाती ।

Bright = प्रकाशवान ।

„ line = प्रकाश रेखा ।

Brilliancy of a star = तारा तेज ।

Brilliant = तेजोमय ।

C

Calculation = गणना ।

Calendar = पत्रा, पञ्चाङ्ग, ग्रहस्थितिपत्र ।

Calms of Cancer = कर्क मण्डल ।

,, ,, Capricorn = मकर मण्डल ।

Cancer = कर्क ।

Canis Majori = लुब्धक ।

Cancri—δ = पुष्य ।

,, —a,
,, —a 1 and 2,
,, —49, 50 } = आश्लेषा ।

Canopus = अगस्त्य ।

Cape cloud = केप क्लाड ।

Capella = ब्रह्महृदय ।

Capricorn
Capricornus } = मकर ।

Car = सप्तर्षि ।

Cardinal Signs = प्रधान राशि ।

Cassiopeia = काशोपी, कैसिओपी ?

Castor = पुनर्वसुद्वितीय ।

Catalogue of stars = नक्षत्र-सारणी ।

Celestial distance = आकाशीय अन्तर ।

,, equator = खगोलीय नाडीमण्डल ।

,, fire = खगोलीय अग्नि, खाग्नि, उल्का विशेष ।

,, globe = खगोल ।

,, latitude = खगोलीय अक्षांश, खगोलीय शर ।

,, light = खप्रकाश ।

,, longitude = खगोलीय भुजांश, खगोलीय देशान्तर ।

,, meridian = खगोलीय-याम्योत्तरवृत्त ।

,, orb = खस्थ पिण्ड ।

,, sphere = खगोल ।

Centaur—a = अल्फा सेंटार ।

Centigrade = शतांशक ।

Centre = केन्द्र; नाभी ।

,, — Alma = अयामापक यंत्र ।

Centre of gravity = गुरुत्व केन्द्र ।

Centrifugal = केन्द्र पराङ्मुख ।

Centripetal = केन्द्रोन्मुख ।

Century = शतक, सदी, शताब्दी ।

Cephons = सेफोंस ।

Ceres = सीरीज ।

Cetus = सीटस ।

Change of momentum = तति-भेद ।

Charles's wain = सप्तर्षि ।

Chart of stars = तारा-चित्र, नक्षत्र-चित्र ।

Chord = पूर्णज्या ।

Chromatoscope = क्रोमेटस्कोप ।

Chromosphere = वर्णमण्डल ।

Chronometer = सूक्ष्मकालप्रदर्शक यन्त्र, क्रोनोमीटर ।

Circle—Auxiliary = सहायक वृत्त ।

,, of altitude = उन्नतांशवृत्त ।

,, of azimuth = दिगंशकोटिवृत्त ।

,, of latitude = शरवृत्त, अक्षांशवृत्त ।

,, of longitude = भुजांशवृत्त, देशान्तरांशवृत्त ।

,, of perpetual apparition = सार्वदिकतारोदय वृत्त ।

,, of the celestial sphere = खगोलीय वृत्त ।

Circular motion = वृत्ताकार गति, वृत्तसम्बन्धी गति ।

Clock—Astronomical = वेध घड़ी ।

,,—Sidereal, ,,—Star } = तारा घड़ी, नक्षत्र घड़ी ।

Circumpolar star = सदोदित नक्षत्र ।

Clepsydra = जल-घड़ी, पारा-घड़ी ।

Cluster of stars = नक्षत्रपुञ्ज, तारापुञ्ज ।

Co-latitude = लम्बांश ।

,, of a place = स्थानीय लम्बांश ।

,, of a star = नक्षत्र-शरकोटि ।

Collimate = अक्षीकरण, मुख्याक्षीकरण ।

Collimation—Error of = अक्षीय अन्तर ।
,, —Line of = अक्षीय रेखा ।
Collimator = अक्षीकरण यंत्र, कोलीमेटर ।
Colure = उन्मण्डल, अयनान्त-वृत्त ।
Coma of a comet = केतुनाभी-आवरण ।
Comes = कोमित्र ।
Comet = धूमकेतु, पुच्छल तारा, केतु ।
,, —Envelope of a = केतु आवरण ।
,, Finder = केतु-प्रदर्शक ।
Commutation—Angle of = स्थानीयान्तर कोण ।
Compass—Mariner's = दिग्दर्शक ।
Concave—Double = युगलनतोदर ।
Concentric = समकेन्द्रक ।
Cone = सूची ।
,, of a shadow = छायासूचि ।
Configuration = सापेक्षिक स्थिति ।
Constant = स्थिर, स्थायी ।
Constellation—Descending = अवरोही नक्षत्र ।
Constitution = बनावट, रचना ।
Contact = स्पर्श ।
,, of a circle = वृत्तस्पर्श ।
,, of shadow = छायास्पर्श, भूभास्पर्श ।
Continuous spectrum = लगातार स्पेक्ट्रम ।
Controlling force = प्रधान बल ।
Co-ordinates = भुज-समुदाय ।
Copernican system = कोपरनिकस सम्प्रदाय ।
Corona = कोरोना ।
Corrections = संस्कार ।
,, for aberration = अपेरणसंस्कार ।
,, for parallax = लम्बनसंस्कार ।
,, for refraction = वलनसंस्कार ।
Corvi—γ or δ = हस्त ।

Corvi—γ and δ, ⎫
,, —7, 8 ⎭ = हस्त ।

Cosine = कोटिज्या ।

Cosmical = ब्रह्माण्डसम्बन्धी ।

Crab = कर्कट, कर्क ।

Crescent = शृंगाकार चन्द्र ।

Crest of a wave = तरङ्गतुङ्ग ।

Cross—Southern = दक्षिणीय चतुष्पथ ।

Culmination = याम्योत्तरवृत्तस्थान ।

Curtate = शरकोटि ।

Cusp = स्कन्ध ।

Cycle = युग; कालचक्र ।

,, of eclipses = ग्रहणचक्र ।

,, of the moon = चन्द्रचक्र ।

,, of the sun = रविचक्र ।

Cygnus = साङ्गनस, राजहंस ।

D

Dark = तम, अंधेरा ।

,, rays = अन्धकिरण ।

,, lines = कृष्णरेखा ।

Date = तिथि, तारीख़ ।

Day = दिन, वार ।

Decil, ⎫
Decile ⎭ = राशिदशांशान्तर ।

Declination = क्रान्ति ।

,, —Parallel of = द्युज्यासमानान्तर, अहोरात्र-समानान्तर ।

,, —Circle of = द्युज्या वृत्त, अहोरात्र वृत्त ।

,, parallax = क्रान्ति लम्बन ।

Declinator = क्रान्ति यन्त्र ।

Deflection = विक्षेप ।

Degree = अंश; भाग; लव, दरजा ।

Delphini -- α } = धनिष्ठा ।
,, -- β }

Denebola = उत्तराफाल्गुनी ।

Depression = अधरांश ।

,, of visible horizon = क्षितिजाधरांश ।

Descend = अवरोह ।

Diameter = व्यास, विम्ब ।

,, —Angular = कलात्मक विम्ब ।

,, —Conjugate = लग्नव्यास, बद्धव्यास ।

Dichotomize = अर्धवृत्त दिखाना ।

Dichotomy = अर्धचन्द्र ।

Digit = ग्रास ; स्थानाङ्क ।

Digression = लघुग्रहान्तरांश ।

Dimension = परिमाण, विस्तार ।

Dione = डायोनी (शनि का एक उपग्रह) ।

Dip of the horizon = क्षितिजाधरांश ।

Dipleidoscope = स्पष्टमध्यान्हबोधक यन्त्र, डिप्लायिडास्कोप ।

Dipper—The = सप्तर्षि के प्रधान सप्त तारे ।

Direct = सम्मुख, साक्षात्, सीधा ।

,, image = साक्षात् विम्ब ।

,, motion = साक्षात् गति ।

,, vision spectroscope = साक्षात् दर्शक-स्पेक्ट्रास्कोप ।

,, ,, telescope = साक्षात् दूरदर्शक ।

Disc = दृश्य विम्ब ।

Dispersion of light = प्रकाश विकिरण ।

Distance—North polar = द्युज्याचापांश ।

,, of stars = नक्षत्रान्तर ।

,, —Zenith = नतांश ।

Distorted image = विकृत विम्ब ।

Divergence = अपसरण ।

Divergent rays = अपसृत किरण ।

Dodecatemory = क्रान्तिवृत्त का द्वादश भाग (एक राशि) ।

Dog = ध्रुवतारा ।

Dolphin = डालफिन तारा ।

Donatis comet = डोनेटिस केतु ।

Dorado = डोरेडो तारा, खड्गमत्स्य तारा ।

Double star = नक्षत्रयुग्म ।

Draco = अजगरतारा ।

Dracontic month = साम्पातिक चन्द्रमास ।

Dragon = अजगर तारा ।

E

Earth = पृथ्वी ।

Eccentric = उत्केन्द्र ।

,, anomaly = केन्द्र की उत्केन्द्रता, उत्केन्द्र केन्द्र ।

Eccentricity = उत्केन्द्रता ।

,, of an orbit = कक्षा की उत्केन्द्रता ।

Eclipse = ग्रहण ।

,, —Annular = वलयाकार ग्रहण ।

,, —Partial = खण्ड ग्रहण, खण्डग्रास ।

,, —Total = पूर्ण ग्रहण, खग्रास ।

Ecliptic = क्रान्तिवृत्त ।

Egress = परमास्तान्तर-काल ।

Electrocronograph = अलक्तार्कयुतिप्रदर्शक यन्त्र, इलेक्ट्रोक्रोनोग्राफ ।

Elevation = उन्नतांश ।

Ellipse = दीर्घवृत्त ।

Elongation = प्रतान, लम्बा करना ।

Emersion = उन्मीलन, उन्मज्जन ।

Envelope = अन्वालोप, आवरण ।

,, of a comet = केत्वावरण ।

Ephemeris = ग्रहस्थिति पत्र ।

Epicycle = नीचोच्चवृत्त, उपनीचोच्चवृत्त ।

Epoch = निश्चितकाल ।

Equation = समीकरण ।

,, of centre = फलसमीकरण ।

,, of equinoxes = सम्पातसमीकरण ।

,, of heavenly bodies = ग्रहसमीकरण ।

,, of time = कालसमीकरण ।

,, —Personal = निजसमीकरण ।

Equator = विषुवद्रेखा, नाडीमण्डल ।

Equinoctial line = सायन रेखा ।

Equinox = सायन ।

,, —Autumnal = सायन तुला ।

,, —Vernal = सायन मेष ।

Equitorial regions = नाडीमण्डल प्रदेश ।

,, horizontal parallax = नाडीमण्डलीय परमदृगलम्बन ।

,, ,, Solar parallax = नाडी मण्डलीय सूर्य परमदृगलम्बन ।

,, line = नाडीमण्डलरेखा ।

,, telescope = नाडीमण्डल दूरदर्शक ।

Era = शक, संवत, सन् ।

Ether = ईथर ।

Eye-glass, Eye-lens } = उपनेत्र, चक्षुलेंस ।

Eye-piece = उपनेत्र-खण्ड, चक्षुलेंस ।

,, —Objective = प्रधान लेंस ।

,, of a telescope = दूरदर्शक का उपनेत्रखण्ड, दूरदर्शक चक्षुलेंस ।

F

Falling star = उल्का ।

Fecula = फेकुला ।

Figure = आकृति, क्षेत्र ।

Finder = उपदूरदर्शक ।

Fire-balls = अग्निपिण्ड-उल्का ।

Firmament = भवलय ।

First quarter = कृष्णपक्ष का पूर्वार्ध ।

Fixed star = स्थिर नक्षत्र ।

Flexure = झुकाव ।

Focal length = नाभी की दूरी ।

Focus = नाभी ।

„ —Principal = प्रधान नाभी ।

Fortnight = पक्ष ।

Fraunhofer's line = फ्रान्होफर रेखा ।

Friday = शुक्रवार ।

Full moon = पूर्णिमा; पूर्ण चन्द्र ।

G

Galactic circle = मन्दाकिनी वृत्त ।

„ poles = मन्दाकिनी ध्रुव ।

Galaxy = मन्दाकिनी, आकाशगङ्गा ।

Gemini = मिथुन ।

Geminorum—β = पुनर्वसु ।

Gibbous = अर्धाधिक ।

Globe = गोल ; ग्लोब ।

Gnomonic projection = शंकुप्रतिभा ।

Granulation = दानेदार समुदाय ।

Gravitation = गुरुत्वाकर्षण ।

Great Bear = सप्तर्षि ।

Gyroscope = जायरास्कोप ।

H

Halo = प्रकाशमण्डल, प्रभामण्डल ।

Harvest moon = समोदयकालिक चन्द्र ।

Head of a comet = केतुशिखा ।

Heaven = आकाश, ख ।

Heliacal = प्रकाशमण्डलीय, सूर्यकेन्द्रक ।

,, longitude = सूर्य केन्द्रक भुज ।

Heliometer = सूर्यबिम्बमापक यन्त्र ।

Helioscope = सूर्यदर्शक यन्त्र ।

Heliotrope = सायन यन्त्र ।

Heliotropism = सायनवेध ।

Hemisphere = गोलार्ध ।

Horizon = क्षितिज ।

,, —Astronomical } = खगोल-गर्भक्षितिज ।
,, —Celestial }

,, —Physical = दृश्यक्षितिज ।

,, —Rational = खगोल-गर्भक्षितिज ।

,, —Sensible = दृश्यक्षितिज ।

Hour angle = नतकाल ।

,, circle = होरावृत्त, होरानाडीमण्डल ।

,, line = होरारेखा ।

Hydra—ε = आश्लेषा ।

I

Image = प्रतिरूप, प्रतिविम्ब ।

Immersion = युति भेद, निमीलन, निमज्जन ।

Impulse = आघात ।

Incandescent = दहकता हुआ, प्रज्वलित ।

Inclination of an orbit = कक्षा का झुकाव ।

Inequality = विषमता ।

Inferior = लघु ।

,, planets = लघुग्रह ।

Ingress = संक्रान्ति काल, भूभाप्रवेशकाल ।

Instant = क्षण, समय ।

Instrument = यन्त्र ।

Intensity = प्रचण्डता ।

Interior planet = अन्तर्ग्रह ।

Inter-stellar-space = तारा-मध्यावकाश ।

Intramercurial = रविबुधान्तर ।

Irradiation = प्रकाश-व्यापार ।

Irresolvable nebula = अनिर्वचनीय नीहारिका ।

J

Jet = पतली धार ।

Jove = गुरु, बृहस्पति ।

Jovecentric = गुरु-केन्द्रक ।

Juno = जूनो ।

Jupiter = बृहस्पति ।

L

Last quarter = शुक्लपक्ष का उत्तरार्ध ।

Latitude = अक्षांश, शर ।

,,—Ascending = आरोही शर ।

,,—Geographical = भौगोलिक शर, भौगोलिक अक्षांश ।

,,—Heliocentric = सूर्यकेन्द्रक शर ।

,,—Jovecentric = गुरुकेन्द्रक शर ।

,,—Parallel of = शर-समानान्तर ।

Law—Kepler's = केप्लर का सिद्धान्त ।

Leap year = अधिवर्ष ।

Lens—Aperture of a = लेंस व्यास ।

,, —Concave = नतोदर लेंस ।

,, —Convex = उन्नतोदर लेंस ।

Leo = सिंह ।

Leonis — α = मघा ।

,, — β = उत्तराफाल्गुनी ।

,, — δ, } = पूर्वाफाल्गुनी ।
,, —70,71 }

Libra = तुला ।

Libræ — α, }
,, — ε, } = विशाखा ।
,, — χ, }
,, — 24 }

Libration = दर्शन स्थिति ।

,, —Diurnal = दैनिक दर्शनस्थिति ।

,, of moon = चन्द्रदर्शनस्थिति ।

Light = प्रकाश, ज्योति ।

Limb = पाली ।

Line apsides = उच्च रेखा ।

,, of collimation = अक्ष रेखा ।

,, of node = पात रेखा ।

Lion = सिंहस्थ तारा ।

Little Bear = लघु सप्तर्षि ।

Load star = ध्रुव तारा ।

Longitude = देशान्तर, भुजांश ।

,, —Geographical = भौगोलिक भुजांश, भौगोलिक देशान्तर ।

,, —Heliocentric = सूर्यकेन्द्रक भुजांश ।

,, —Jovecentric = गुरुकेन्द्रक भुजांश ।

,, —of perihelion = रविनीच अक्षांश ।

Lost star = लुप्त नक्षत्र ।

Low = नीच ।

Lumiere cendree = चन्द्र-कृष्ण-भाग ।

Luminous = प्रकाशवान्, ज्योतिष्मान् ।

Luna = चन्द्र ।

Lunar = चन्द्रीय ।

Lunar crater = चन्द्र-ज्वालामुख ।
,, distance = चन्द्रान्तर ।
,, eclipse = चन्द्रग्रहण ।
,, table = चन्द्रसारणी ।
Lunation = चन्द्रमास ।
Luni-solar precession = चन्द्र सौरायन भाग ।
Lyræ—α = अभिजित् ।

M

Magellanic cloud = नीहारिका मेघ ।
Magnitude of star = तारापरिमाण ।
Mars = मङ्गल ।
Mass = मात्रामान, द्रव्यमान, पिंडमात्रा ।
Matter = मात्रा, द्रव्य ।
Maximum = महत्तम ।
Mean density = मध्यम घनता ।
,, distance = मध्यम अन्तर ।
,, obliquity = मध्यम परक्रान्ति ।
,, sun = मध्यम सूर्य ।
,, sidereal revolution = मध्यम-नाक्षत्रिक परिक्रमण, मध्यम-नाक्षत्रिक भगण ।
,, time = मध्यम काल ।
,, tropical year = मध्यम सायन वर्ष ।
Mercury = बुध ।
Meridian = याम्योत्तर ।
Meteor = उल्का ।
Meteoric stone = उल्का पाषाण ।
Meteorograph = मेटीरोग्राफ़ ।
Meteoroscope = मेटीरोस्कोप ।
Microscope = अणुवीक्षण यन्त्र, सूक्ष्मदर्शकयन्त्र, खुर्दबीन ।
Midday = दोपहर ।

Mid-declination = मध्यक्रान्ति ।

Mid-heaven = मध्याकाश ।

Mid-noon = मध्यान्ह ।

Milky-way = मन्दाकिनी, आकाशगङ्गा ।

Minimum = लघुतम, न्यूनतम ।

Molecule = अणु ।

Molecular force = अणुबल ।

Monday = सोमवार ।

Moon = चन्द्रमा ।

Moon's parallactic inequalities = चन्द्रलम्बन-विषमता ।

Motion = गति ।

„ —Curvilinear = वक्ररेखा गति ।

„ —Diurnal = दैनिक गति ।

„ —Retrograde = वक्र गति ।

„ —Semi-diurnal = अहोरात्रवृत्तार्धगति ।

Multiple star = नक्षत्रबाहुल्य ।

Mural circle = चक्रयन्त्र ।

Musca = भरणी ।

N

Nadir = अधःस्वस्तिक ।

Nativity = जन्मकुण्डली ।

Nautical Almanac = जहाजी जन्त्री, नाविक पञ्चाङ्ग ।

Neap tide = लघु ज्वारभाटा ।

Nebula = नेबुला, नीहारिका ।

„ —Planetary = ग्रहसम्बन्धी नीहारिका ।

„ —Spiral = कुण्डलाकार नीहारिका ।

„ —Variable = परिवर्तक नीहारिका ।

Nebular theory = नेबुला सिद्धान्त, नीहारिका सिद्धान्त ।

Nebulous Star = नेबुला तारा नीहारिका तारा ।

Neptune = नेपच्यून, वरुण तारा ।

Neptunic centre = नेपच्यून सम्बन्धो केन्द्र ।

New Style = नूतन सम्प्रदाय ।

Nodal time = पातिक काल ।

Node = पात ।

,, —Ascending = राहु ।

,, —Descending = द्वितीय सम्पात, केतु ।

Nodical month = पातिक मास ।

Nonagesimal = वित्रिभ ।

Normal place = वास्तविक स्थान ।

Northing = नाडीमण्डल से उत्तर ।

Notation = अङ्कन, संकेत ।

Nucleus of a comet = केतुनाभी ।

,, ,, sun spot = सूर्यकलङ्क ।

Nutation = अक्षदिक्-परिवर्तन, अक्षविचलन ।

O

Object glass = प्रधान लेन्स ।

Oblique = तिर्यक्, तिर्छा ।

,, sphere = तिर्यक् गोल ।

Obliquity of ecliptic = रवि परमाक्रान्ति ।

Observation = वेध ।

Observatory = यन्त्रालय, वेधालय ।

Occultation = युति ।

Octant = अष्टमांश ।

Old Style = प्राचीन सम्प्रदाय ।

Opacity = किरणावरोधकत्व, अपारदर्शकत्व ।

Opaque = किरणावरोधक, अपारदर्शक ।

Opposition = षड्भान्तर ।

Orb = कक्षा, पिण्ड ।

,, —Elements of an = कक्षा का उपक्रम ।

Orbit = कक्षा ।

Orion = ओरायन ।

Orionis—α = आर्द्रा ।

„ —λ = मृगशीर्ष ।

Oscillate = भूलना ।

Oscillation = दोलन ।

P

Parabola = परवलय ।

Parallactic equation = लम्बन समीकरण ।

Parallax—Annual = वार्षिक लम्बन ।

„ —Binocular = युग्मदृश्य लम्बन ।

„ —Diurnal } = भूकेन्द्रक लम्बन ।

„ —Geocentric } = भूकेन्द्रक लम्बन ।

„ —Heliocentric = रविकेन्द्रक लम्बन ।

„ —Horizontal = परमदृग् लम्बन ।

„ —Optical = दृष्टि लम्बन ।

„ —Solar = सूर्य लम्बन ।

„ —Stellar = नक्षत्र लम्बन ।

Parallel sphere = निरक्ष गोल ।

Parallelogram of forces = बल-समानान्तर चतुर्भुज ।

Paraselene = परिवेष ।

Path = मार्ग ।

„ of shadow = छाया मार्ग ।

Pegasi—α = पूर्वभाद्रपद ।

„ —γ = उत्तराभाद्रपद ।

Pencil of rays = किरणावली, किरणतूलिका ।

Pendulum = लंगड़, पेंडुलम, लटकन, अवलम्ब ।

Penumbra = उपच्छाया ।

„ —Contact of = उपछायास्पर्श ।

Periastron = तारानीच ।

Perigee = भूमिनीच ।

Perigium = भूमिनीच सम्बन्धी ।

Perihelion = रवि नीच ।

Period = भगण काल ।

Periodic comet = नियतकालिक केतु ।

„ star = नियतकालिक तारा ।

„ time of a heavenly body = पिण्ड-भगणकाल ।

Perisaturnium = शनिनीच ।

Perturbating force = स्थानच्युतिबल ।

Perturbation = स्थानच्युति ।

Phase = कला ।

Photosphere = प्रकाशमण्डल ।

Physical couples = प्राकृतिक युग्म ।

Pisces = मीन ।

Piscium—ζ = रेवती ।

Plane of ecliptic = क्रान्तिवृत्त धरातल ।

Planet = ग्रह ।

„ —Exterior = वहिर्ग्रह ।

„ —Primary = प्रधान ग्रह ।

Pleiades = कृत्तिका पुंज ।

Plough = हलतारा, सप्तर्षि ।

Plumb line = अवलम्ब रेखा, साहुल ।

P. M. = मध्याह्नानन्तर, मध्याह्नपश्चात्, अपराह्न ।

Polaris = ध्रुव ।

Polariscope = पोलरिस्कोप, ध्रुवदर्शक ।

Polar axis = ध्रुवाक्ष ।

„ circle = ध्रुववृत्त ।

„ distance = द्युज्या चापांश ।

„ star = ध्रुव ; तारा ।

Pole = ध्रुव, पृष्ठीय केन्द्र ।

„ star = ध्रुवतारा ।

Pollux = पुनर्वसु ।

Point of suspension = अवलम्ब मूल ।

Position = स्थान ।

„ —Angle of = स्थानीय कोण ।

„ circle = स्थानीय वृत्त ।

Precession = अयनांश ।

„ of the Equinoxes = सम्पात, अयनांशभाग ।

„ Planetary = ग्रह सम्बन्धी अयनांश ।

Prime meridian = प्रधान याम्योत्तर वृत्त ।

„ vertical = पूर्वापर वृत्त ।

Primum mobile = प्रवह गोल ।

Projectile = पतनक्षेत्र, प्रक्षिप्त ।

Projection = प्रलंबाकृति, प्रतिभा ।

Prominences (solar) = सूर्योच्चत-ज्वाला ।

Protuberance (solar) = सूर्योच्चतज्वाला ।

Proximo = आगामी मास का कोई दिन ।

Prutenic = कोपर्निकस की ग्रहसारणी ।

Ptolemaic System = टाल्मी सम्प्रदाय ।

Pythagorean System = पैथागोरस सम्प्रदाय ।

Q

Quadrature = वृत्तपाद ।

„ of the moon = चन्द्रपाद, चन्द्रचतुर्थांश ।

„ of an orbit = द्विगुण कोटज्या ।

Quarter = चतुर्थांश ।

Quarter of the moon = चन्द्रभगण-चतुर्थांश ।

Quintile = द्विसप्तति भागान्तर ।

R

Radian = समत्रिज्या कोण ।

Radiant = उल्कासम्पातमूल ।

„ point = किरणमूल, प्रकाशमूल ।

Radius = व्यासार्ध, त्रिज्या ।

" vector = कर्ण, श्रुति ।

Rainbow = इन्द्रधनुष ।

Ram = मेष ।

Rays = किरण ।

Rectification of a globe = गोलसंशोधन ।

Red flames = रक्तज्वाला ।

Reduction = लघुकरण ।

Refraction = वलन ।

" —Atmospheric = वायुवलन ।

" —Differential = चलवलन ।

Regulus = मघा ।

Repeating instrument = असकृत्-कोण-मापक ।

Resisting medium = अवरोधक मध्यस्थ ।

Resolution of nebula = नीहारिका-मीमांसा ।

Retrogradation of arc = चाप वक्रत्व ।

Retrograde = वक्र ।

Revolution = भगण, परिक्रमण ।

" Sidereal = नक्षत्रभगण, नक्षत्रपरिक्रमण ।

Right sphere = यथार्थ गोल ।

Rills on the moon = चन्द्रस्थ उपत्यका ।

Ring = वलय ।

Ring micrometer = वलय-क्रान्ति यन्त्र ।

Rise cosmically—To = रवि के साथ उदय होना ।

Rotation = परिभ्रमण ।

S

Sagittarii — δ = पूर्वाषाढ़ ।

" — τ, } = उत्तराषाढ़ ।

" — ϕ }

Sagittarius = धनु ।

Satellite = उपग्रह ।

Saturday = शनिवार ।

Saturn = शनि ।

Saturnian = शनिसम्बन्धी ।

Saturnicentric = शनिकेन्द्रक ।

Saturnigraphy = शनिगोल-विद्या ।

Saturn's ring = शनिवलय ।

Scintillation of stars = नक्षत्रोन्मीलन ।

Scorpio = वृश्चिक ।

Scorpionis— α = ज्येष्ठा ।

" — λ, } = मूल ।
" — 34, 35 }

" — δ, } = अनुराधा ।
" — β }

Scorpian's heart = वृश्चिक-मध्य तारा ।

Season = ऋतु ।

Secondary = गौण ।

" circle = गौण वृत्त ।

" planet = गौण ग्रह ।

Sector = वृत्तखण्ड ।

Secular equation = शताब्दिक समीकरण ।

Selenocentric = चन्द्रकेन्द्रक ।

Semi-diurnal motion = अहोरात्र-वृत्तार्धभ्रमण ।

Serpent = सर्प नक्षत्र ।

Set cosmically — To = रवि के साथ अस्त होना ।

Sextant = षष्ठांश यन्त्र ।

Sextile = वृत्तषष्ठांशान्तर, षष्ठभागान्तर ।

Shade = आभा ।

Shadow = छाया ।

Shooting star = उल्का ।

Sickle moon = द्वितीया का चन्द्र ।

Sidereal = नाक्षत्र ।

Signs of zodiac = राशि ।

Sirius = व्याध, लुब्धक ।

Sky = आकाश ।

Solar eclipse = सूर्य ग्रहण ।

,, sierra = सौर शिला ।

,, spectrum = सौर स्पेक्ट्रम ।

,, system = सूर्यसम्प्रदाय ।

,, year = सौर वर्ष ।

Solstice = अयन ।

,, —Summer = दक्षिणायन ।

,, —Winter = उत्तरायण ।

Southern Cross = दक्षिणीय चतुष्पथ ।

,, Fish = दक्षिणीय मत्स्य ।

,, Zone = दक्षिण कटिबंध ।

Southing = नाडीमण्डल से दक्षिण ।

Space = अवकाश, आकाशीय अन्तर ।

Spectroscope = स्पेक्ट्रोस्कोप ।

Spectroscopic observation = स्पेक्ट्रोस्कोपी वेध ।

Spectrum = स्पेक्ट्रम ।

Sphere = गोल ।

Sphere Armillary = खगोय यन्त्र ।

Spheroid = गोलप्राय ।

Spica = चित्रा ।

Spring tide = पूर्ण ज्वारभाटा ।

Star = तारा, नक्षत्र ।

,, cluster }
,, groups } = तारापुञ्ज, तारकसमूह ।

,, Proper motion of a = तारागति ।

,, shower = उल्कापात ।

Stars—Variable = परिवर्तक नक्षत्र, परिवर्तक तारे ।

,, —Constellation of = नक्षत्रपुञ्ज ।

,, —Conjunction of = नक्षत्रयुति ।

Stationary point = स्थिर बिन्दु, अचल स्थान ।

Sub-constellation = अवान्तर तारापुञ्ज ।

Summer = ग्रीष्म ।

Sun = सूर्य ।

,, —Central = महा सूर्य ।

,, —Spots on the = सूर्यकलङ्क ।

Sun-beam = सूर्यकिरण ।

Sunday = रविवार, आदित्यवर ।

Sundial = पलभायन्त्र, धूपघड़ी ।

Sun-rise = सूर्योदय ।

Sun-set = सूर्यास्त ।

Superior conjunction = प्रधान युति ।

,, planet = प्रधान ग्रह ।

Surface = पृष्ठ ।

Synodical year = युतिवर्ष ।

,, time = युतिकाल ।

System = सम्प्रदाय, संस्थिति ।

,, —Planetary = ग्रहसम्प्रदाय ।

Syzygy = ग्रहयुति, ग्रहषड्भान्तर ।

Swan = राजहंस, स्वान तारा ।

Swordfish = खड्ग मत्स्य तारा ।

T

Tail of a comet = केतुपुच्छ ।

Tauri—α = रोहिणी ।

,, —β = अग्नि ।

,, —π,
,, —27 a 28 } = कृत्तिका ।

,, —133,
,, —135 } = आर्द्रा ।

,, —113, 116, 117 = मृगशिरा ।

Taurus = वृष ।

Telescope—Achromatic = स्वच्छ-दूरदर्शक

„ —Astronomical = ज्यौतिषिक दूरदर्शकयन्त्र ।

„ —Reflecting = परावर्तनीय दूरदर्शक ।

Telespectroscope = दूरबीन स्पेक्ट्रोस्कोप, दूरवर्ण–दर्शक-यन्त्र ।

Temporary stars = क्षणिक नक्षत्र, अल्पकालिक नक्षत्र ।

Terminator = प्रकाशाप्रकाश रेखा ।

Terrestrial circle = भूवृत्त ।

„ globe = भूगोल । ।

„ meridian = भूयाम्योत्तर ।

Theodolite = थिओडोलाइट ।

Theory = सिद्धान्त ।

„ —Planetary = ग्रहसिद्धान्त ।

Thursday = वृहस्पतिवार, गुरुवार ।

Time—Sidereal = नक्षत्र काल ।

Total eclipse = सर्वग्रहण, सर्वग्रास, खग्रास ।

Transit = याम्योत्तर गमन ।

„ circle = याम्योत्तर वृत्त ।

„ instrument = याम्योत्तर यन्त्र ।

„ —Lower = अधोयाम्योत्तर गमन ।

„ of a shadow = याम्योत्तर ग्रहछाया ।

„ of Venus = शुक्रवियुति ।

„—Upper = ऊर्ध्वयाम्योत्तर गमन ।

Trepidation = अयनगति ।

Triangle = त्रिभुजाकार नक्षत्र ।

„ —Spherical = चापीय त्रिकोण ।

Triangulation = त्रिभुजखण्डन ।

Triple star = त्रिगुण नक्षत्र ।

Tropic = अयनवृत्त ।

Tropical revolution = अयनभगण, अयनपरिक्रमण ।

„ year = सायन वर्ष ।

True horizon = गर्भक्षितिज ।

True time = गर्भकाल।
,, motion = वास्तविक गति।
Tuesday = मङ्गलवार।
Twins = युग्म।
Twilight = सन्ध्याराग।

U

Ultimo = गत मास का कोई दिन।
Ultra-zodiacal = राशिवहिर्गत।
,, planet = ग्रहवहिर्गत।
Umbra = प्रच्छाया।
Unformed stars = वहिर्गत नक्षत्र।
Universal instrument = विश्वयन्त्र।
Universe = विश्व।
Uranus = यूरेनस, वारूणी।
Ursa major = सप्तर्षि।
Ursa minor = लघु सप्तर्षि।

V

Vapour = वाष्प।
Variation—Annual = वार्षिक विकार।
,, of the moon = चन्द्र विकार।
Vega = अभिजित्।
Velocity = वेग।
,, —Angular = कलात्मिका गति।
Venus = शुक्र।
Vernal signs = सायनराशि।
Vernier = वर्नियर यन्त्र।
Vertex = शीर्ष।
Vertical = दिगंश।

Vertical circle = दृिग्मण्डल-दिगंश ।

Virginis—α = चित्रा ।

„ —δ = श्राप ।

Virgo = कन्या ।

Vision arc = दृश्य चाप ।

Vis-viva = विसवैवा, प्राणबल ।

Volume = घनफल, श्रायतन ।

W

Wagon = नक्षत्रशकट ।

Wagoner = सूत ।

Wain—The = सप्तर्षि ।

Wandering star = चल नक्षत्र, चर नक्षत्र ।

Watch = जेबी घड़ी ।

Wave = तरङ्ग, लहर ।

„ length = तरङ्गश्रायाम ।

„ of light = प्रकाशतरङ्ग, प्रकाशलहर ।

Wednesday = बुद्धवार ।

Weight = भार, बोझ ।

X

Xiphias = जिफियास, खड्गमत्स्य तारा ।

Y

Yard and ell,
Yard—Golden } = मृगशीर्ष-नक्षत्र-त्रय ।

Year = वर्ष ।

„ —Sidereal = नाक्षत्र वर्ष ।

„ —Solar = सौर वर्ष ।

Z

Zenith = खस्वस्तिक ।

,, distance = नतांश ।

,, sector = खस्वस्तिक वृत्त-खण्ड ।

Zodiac = राशिचक्र ।

Zodiacal light = राशिचक्र-प्रकाश ।

Zone = कटिबन्ध ।

THE

HINDI SCIENTIFIC GLOSSARY.

हिन्दी वैज्ञानिक कोश ।

TERMS OF POLITICAL ECONOMY.

अर्थशास्त्र की परिभाषा ।

A

Abatement = कमी, मिनहाई, बाद देना, छूट ।

Abraded = मलता, घिसा ।

Abrasion = घिसाई ।

Absentee = ग़ैरहाज़िर, प्रवासी ।

Absenteeism = ग़ैरहाज़िरी, प्रवासिता, प्रवासीपन ।

Abstinence = संयम, निग्रह, परहेज़ ।

Abstract of title = अधिकार का प्रमाण, हक़ का सबूत ।

Abstract Political Economy = अमूर्त अर्थशास्त्र ।

Acceptance = सकारना, ग्रहण, अङ्गीकार ।

Acceptilation = क़र्ज़ की माफी, ऋणक्षमा ।

Acceptor = सकारनेवाला ।

Accomodation Bill = सिफार्शी हुंडी ।

Account = हिसाब, मुद्दत ।

Accumulation = अर्थसंग्रह, धनसंचय ।

Acknowledgment = प्राप्तिस्वीकार, पहुँच ।

Acquittance = हिसाब चुकती की रसीद, ऋण चुकती पत्र, फारख़ती, चुकती पत्र

Actuary = बीमा-परतालक।

Adjustment = मिलान, समझौता, निपटारा।

Administration = शासन, राज्यप्रबन्ध।

" —Letters of = शासन-अधिकार-पत्र, प्रबन्धाधिकार-पत्र।

Administrator = शासनकर्ता, कार्यनिर्वाहक।

Adulteration = मिलावट, मेल।

Ad valorem = मूल्यानुसार, मूल्यानुरूप।

Advances = पेशगी।

Advice = समाचार, माँग।

Agency = आढ़त।

Agent = अढ़तिया

" (salaried)=मुनीब, गुमाश्ता।

Agents of production = उत्पत्ति के साधन।

Agio = बट्टा।

Agnati = सगोत्र, गोती।

Agrarian = क्षेत्रसम्बन्धी।

Agricultural = कृषिसम्बन्धी, किसानी।

" community = कृषक समाज।

" co-operation = कृषिसम्बन्धी सहकारिता, कृषिसम्बन्धी सहोद्योग।

" co-partnership = कृषिसम्बन्धी साझा, कृषिसम्बन्धी हिस्सेदारी।

" implements = खेती के औज़ार।

" labour = कृषिसम्बन्धी श्रम, कृषिसम्बन्धी उद्यम, कृषिसम्बन्धी मेहनत।

" population = किसान।

" produce = उपज, पैदावार।

" system = खेती की रीति, कृषिप्रणाली।

Agriculture = कृषि, खेती,।

—Science of = कृषिविद्या।

Agriculturist = किसान।

Aliens = विदेशी, अन्यदेशी ।

Alliance = सन्धि, मेल, सम्बन्ध ।

Allotment = अंश, भाग, बखरा, हिस्सा, पट्टी ।

Allowance = वेतन, घटाव ।

Alloy = मेल, मिलावट, खोट ।

Alternative = वैकल्पिक, विकल्प ।

Analysis = विश्लेषण ।

Anarchism = अराजकता, अँधाधुन्धी ।

Anatocismus = सूद दर सूद, ब्याज पर ब्याज।

Annealing = तपाना ।

Annuity = वृत्ति, वेतन, वज़ीफा ।

Applied Economics = मूर्त अर्थशास्त्र ।

Apportionment = विभाग, बटैाती, बटाई ।

Appraiser = परखनेवाला, आँकनेवाला ।

Appraisement = आँक

Apprentice = उम्मेदवार ।

Apprenticeship = उम्मेदवारी ।

Appropriation = अपनाना, दख़ल करना, कब्ज़ा करना ।

Approximate = लगभग ।

Arable = खेती के योग्य, कृषियोग्य, जुताऊ ।

Arbitration = पंचायत, मध्यस्थता ।

Arbitrator = पंच, बिचवई, मध्यस्थ ।

Aristocrat = महापुरुष ।

Arles = बयाना, साई, पेशगी ।

Arrangement—Deed of = तस्फियानामा ।

Arrears = बाकी, बकाया ।

Art = कला, शिल्पविद्या, हुनर ।

Artel = आर्टेल ।

Articles = पदार्थ, वस्तु, चीज़ें, नियम, शर्तें ।

,, of apprenticeship = उम्मेदवारी की शर्तें ।

,, of association = साझेदारी की शर्तें ।

,, of merchandise = वाणिज्य की वस्तु, तिजारती

माल, सौदागरी का माल ।

Artificial manure = कृत्रिम खाद ।

Artificer = शिल्पकार ।

Artisan = शिल्पी, शिल्पज्ञ ।

Artist = कलाकोविद ।

Artistic skill = कलाकौशल ।

Assay = कसना ।

Assess = टिकस लगाना ।

Assessment = करनिर्धारण, मालगुजारी, लगान ।

,, —Revision of = टिकस की जाँच ।

Assets = बची पूँजी, शेषधन ।

Assign = ठहराना, निरूपण करना, बाँटना ।

Assignee = असायनी, सपुर्दगी लेनेवाला ।

Assignment = सपुर्दगी ।

,, —Deed of = सपुर्दगीनामा ।

Assigner = सपुर्द करनेवाला ।

Association = साझा, सभा, समाज ।

Attach = कुर्की करना ।

Attachment = कुर्की ।

Attest = गवाही करना, तसदीक करना ।

Attestation = गवाही, तसदीक ।

Attorney = मुख़्तार, अटारनी ।

,, —Power of = मुख़्तारनामा ।

Auction = नीलाम ।

Audit = जाँच, हिसाब की जाँच ।

Auditor = हिसाब जाँचनेवाला ।

Average = औसत, सरदर ।

,, loss = औसत नुकसानी, सरदर हानि ।

Award = पंचों का फैसला ।

B

Backwardation = हर्जाना ।

Balance = अवशिष्ट, बाकी ।

Balance in hand = रोकड़ बाकी ।

,, of trade = व्यापार की समता ।

,, sheet = पक्का चिट्ठा ।

Bale = गट्ठा, गाँठ ।

Bank = बंक ।

,, —Agricultural = कृषिबंक ।

,, Note = बंकनोट ।

,, —Savings = सेविंग बंक ।

Banker = महाजन, साहूकार ।

Banking = लेन देन, सर्राफ़ी ।

Bankruptcy = दिवाला ।

Barrator = मुकदमेबाज़ ।

Barter = बदलाई, विनिमय, अदलबदल ।

Benefice = धर्मोत्तर ।

Benefit = लाभ, फल ।

Benevolence = नज़राना, सलामी ।

Bequest = वसीयत ।

,, —Power of = वसीयत का अधिकार ।

Betterment = बढ़ती, अभ्युदय ।

Bill = बिल, चिट्ठी, हुंडी, पुर्जा ।

,, —Acceptance of a = हुंडी सकारना ।

,, at sight = दर्शनी हुंडी ।

,, broker = हुंडी का दलाल ।

,, broking = हुंडी भँजाना ।

,, discounter = हुंडी का दलाल ।

,, discounting = हुंडी भजाना ।

,, —Dishonoured = बिना पटी हुंडी, फिर्ता हुंडी ।

,, —Duplicate = पैठ ।

,, —Endorsement on = हुंडी सकारना, हुंडी पर भरपाई करना

,, of Exchange = हुंडी, मुद्दती हुंडी ।

,, of lading = लदाव का बिल, लदाव की फ़ेहरिस्त ।

Bill of sale = बेची बीजक ।
,, of which payment is suspended = खड़ी हुंडी ।
,, payable after date = मितीदार हुंडी, मुद्दती हुंडी ।
,, payable to bearer = सहजोग हुंडी ।
,, —Premium on a = हुंडियावन ।
,, —Second = पैठ ।
,, —Third, } = परपैठ ।
,, —Triplicate }
Bills—Register of payable = आँट बही, जाकड़ बही ।
Bi-metallism = बाइमेटेलिज़म, द्विधातुपरिमाण ।
Bi-metallist = बाइमेटेलिस्ट, द्विधातु-परिमाण-वादी ।
Birth-rates = जन्मनिष्पत्ति ।
Blank credit = कोरी साख, बिना एवज़ की साख ।
,, endorsement = सादी बेची, बेनामी बेची ।
Blockade = जहाज़ी नाकाबन्दी ।
Board = सभा, समाज, परिषद, समिति ।
,, of agriculture = कृषिसभा ।
,, of arbitration, } = पंचायत ।
,, of conciliation }
,, of directors = निर्वाहक परिषद, अध्यक्षों की सभा ।
Body corporate = एकत्रित समाज ।
Bon = पुर्जा ।
Bona fide = विश्वासी, निश्छल, निष्कपट ।
Bond = पट्टा, दस्तावेज़, इकरारनामा, निबन्धपत्र, तमस्सुक ।
,, of security = बन्धकपत्र, ज़मानतनामा ।
Bonded warehouse = अमानती गोदाम ।
Bonus = बोनस, इनाम ।
Book credit = लहना बही ।
Book-keeping = बही खाते की विद्या ।
Boom = धूम से भाव बढ़ना ।
Borrow = उधार लेना, ऋण लेना ।
Bounty = दान,ा पारितोषिक, इनाम ।

Bottomry = बाटमरी, जहाज़ी बन्धक।

Bourse = बूर्स ।

Brassage = सिक्का बनवाई ।

Breach of trust = अमानत में ख़यानत ।

Brisk trade = तेज़ बाज़ार, गर्म बाज़ार।

Broker = दलाल ।

Brokerage = दलाली।

Budget = आय व्यय का लेखा, बजेट ।

Bullion = (चाँदी) पासा, (सोना) कामी ।

Bureaucracy = अमलों की हुकूमत, कर्म्मचारियों का राज्य।

Business = उद्यम, व्यापार, कार्रवाई ।

Buy in —To = ख़रीद में घटी पूरी करना ।

Bye-law = उपनियम, उपव्यवस्था ।

Bye-product = उपोत्पादन ।

C

Cable transfer = रुपया देने के लिये तार देना ।

Cadastral survey = कडेस्ट्रल सर्वे ।

Call = मांग, ख़रीद।

Canal = नहर ।

Cancel = मंसूख़ करना, काट देना ।

Canons = नियम, व्यवस्था ।

Capital = पूँजी ।

,, —Circulating = चल पूँजी, अस्थायी पूंजी ।

,, —Fixed = अचल पूँजी, स्थायी पूँजी ।

,, —Invested = लगी हुई पूँजी ।

Capitalised = नकदी किया ।

,, value = सूदी कीमत ।

Capitalist = पूंजीवाला, महाजन ।

Capitation = मस्तकसंख्या, प्रत्येक व्यक्ति का कर ।

Carrier = बारबरदार ।

Carrying trade = बाहरी सौदागरी ।

Carry over—To = बाक़ी निकालना ।

Cash = रोकड़, नक़द, भँजाना, तोड़ाना ।

,, account = रोकड़ हिसाब, रोकड़ खाता ।

,, book = रोकड़ बही ।

,, credit = नक़द की साख ।

,, money = नकद सिक्का ।

,, transactions = नक़दी लेनदेन ।

Cashier = रोकड़िया, ख़ज़ांची ।

Casting vote = निर्णायक सम्मति, कास्टिंग वोट ।

Catallactics = विनिमय शास्त्र ।

Caveat = चितौनी ।

Census = गणना, मनुष्यगणना, मर्दुमशुमारी ।

Centralisation = अधिकारनिमज्जन ।

Certainty = निश्चय, विश्वास ।

Certificate = सर्टिफिकेट, निदर्शनपत्र, प्रशंसापत्र ।

Cess = कर ।

Chaffer = मोलचाल करना, मोलतोल करना, भावताव करना

Change = खुरदा, भुनाना, तोड़ाना ।

Character = स्वभाव, गुण ।

Charity = दान, ख़ैरात ।

,, —Private = स्वतंत्र दान ।

,, —State = व्यवस्थित दान ।

Charitable = ख़ैराती ।

,, institutions = सदावर्त, खैरातखाना ।

Charter = अधिकारपत्र, राजाज्ञापत्र ।

,, party = जहाज़ी इकरारनामा ।

Chattel = चीज वस्तु, असबाब ।

Cheapness = सस्तापन ।

Check = प्रतिबन्ध, रोक, निरोध ।

,, on population = जन-वृद्धि-निरोध ।

,, ,, —Artificial = जनवृद्धि का कृत्रिम निरोध ।

Check on population—Natural = जनवृद्धि का स्वाभाविक निरोध।

Cheque = चेक, दर्शनी हुंडी।

Circulating medium = हेरफेर साधक।

Circulation = फेरफार, हेरफेर, उलटफेर।

Citizen = नागरिक, नगरवासी, शहरी प्रजा।

City = नगर, शहर।

Civic = नगरसम्बन्धी।

Civil court = दिवानी कचहरी।

,, law = दिवानी कानून।

,, list = सिविल लिस्ट।

,, war = आपुस में युद्ध।

Civilisation = सभ्यता।

Civilised government = सभ्य शासन।

Classification = वर्गीकरण।

Clearance = निकासी।

Clearing House = निकासी कोठी।

Client = मुअक्किल।

Coalition = गुट।

Coasting trade = समुद्र किनारे की सौदागरी।

Code = विन्यस्तसंग्रह।

Codification = कानून का विन्यास।

Coin = सिक्का, मुद्रा।

,, —Bronze = काँसे का सिक्का।

,, —Copper = ताँबे का सिक्का।

,, —Gold = सोने का सिक्का।

,, —Nickel = निकल का सिक्का।

,, —Silver = चाँदी का सिक्का।

Coinage = सिक्का बनाई, सिक्काज़नी।

Collateral = आनुसंगिक।

Collect = उगाहना, वसूल करना।

Collection = उगाही।

Collective goods = पंचायती माल ।

Collectivism = संघ ।

Colonisation = नई बस्ती बसाना ।

Colony = अधिनिवेश, उपनिवेश, नई बस्ती ।

Combination = मेल, संयोग, एका, गुट ।

" of capital = पूँजीवालों का गुट ।

" of labour = मजूरों का गुट ।

Comfort = सुख, चैन, आराम ।

" —Standard of = सुख चैन का परिमाण, आराम को हद्द ।

Commerce = व्यापार, बनिज, रोज़गार ।

" —Art of = व्यापारी हुनर ।

" —Science of = व्यापार शास्त्र ।

Commercial law = व्यापारी कानून ।

" panic = व्यापारी उद्वेग ।

" system = व्यापारी रीति ।

" treaty = व्यापारी सन्धि ।

Commission = कमिशन, दस्तूरी ।

" agency = आढ़त ।

Commodities = सौदागरी माल, सौदागरी असबाब ।

Commons = पंचायती ज़मीन ।

Commonwealth = पंचायती राज्य ।

Communication—Means of = आवाजाई के रास्ते, समाचार आने जाने के उपाय ।

Communism = समाजित्ववाद ।

Communist = समाजित्ववादी ।

Community = समाज ।

Company = कम्पनी ।

" —Joint-stock = साझे की कम्पनी ।

Compare = मिलाना, तुलना करना, उपमा देना ।

Compensation = बदला, क्षतिपूर्ण, हर्जाना, एवज़ ।

Competition = स्पर्धा, मुक़ाबिला ।

Competitor = स्पर्धी ।

Complex = मिश्रित ।

Compound interest = चक्रवृद्धि, ब्याज पर ब्याज, सूद दर सूद

Compromise = मेल करना, सुलह करना, परस्पर निपटेरा, राजी होना ।

Compulsion = ज़बरदस्ती ।

Concern = कार्य, व्यापार, सम्बन्ध ।

Concert = एका ।

Concession = रिआयत, आज्ञा, अधिकार ।

Conciliation = मेल, मिलाप, सुलह ।

Condition = अवस्था, स्थिति, दशा, नियम, शर्त ।

Conditioning = माल की जांच ।

Confiscate = ज़ब्त करना, छीन लेना ।

Confiscation = जब्ती ।

Conflict of laws = स्मार्त्तविरोध ।

Conjuncture = भाग्य ।

Conscript = बेगार सिपाही ।

Conscription = सैनिक बेगारी, फ़ौजी बेगारी ।

Conservative = नवविद्वेषी ।

Consideration = पलटा, एवज़ ।

Consign = चलान करना ।

Consignee = चलान पानेवाला ।

Consigner = चलान करनेवाला ।

Consignment = चलान ।

Consolidated fund = एकत्रीकृत द्रव्य ।

Consolidation = घनीकरण, एकत्रीकरण ।

Constancy = स्थिरता, दृढ़ता ।

Constant = स्थिर, दृढ़ ।

Constitution = व्यवस्था, विधान, नियोजन ।

Consul = वकील ।

Consumer = ख़र्च करनेवाला ।

„ —Productive = सफल ख़र्च करनेवाला ।

Consumer—Unproductive = निष्फल ख़र्च करनेवाला ।
Consumption = व्यय, ख़र्च, खपत ।
„ —Productive = सफल ख़र्च ।
„ —Unproductive = निष्फल ख़र्च ।
Contraband = वर्जित, नाजायज़, वर्जित माल, नाजायज़ माल
Contract = इजारा, ठीका, अहद, इक़रार ।
„ note = इक़रारनामा ।
Contractor = ठीकेदार ।
Contribute = देना, सहायता करना ।
Contribution = सहायता ।
Contributor = देनेवाला, सहायक ।
Convenience = अनुकूलता, सुबीता ।
„ of situation = ठौर का सुबीता, स्थानानुकूलता ।
Convenient situation = सुबीते की जगह, गों की जगह, मौके की जगह ।
Conventional tariff = स्थिरीकृत भाव ।
„ value = स्थापित मूल्य ।
Conversion = परिवर्त्तन, बदलना ।
Convertibility = परिवर्त्तनीयता ।
Cooperation = सहकारिता, सहोद्योग ।
Cooperation of labour = कारीगरों का सहोद्योग ।
„ —Partial = आंशिक सहोद्योग ।
Cooperative = सहकारी, सहोद्योगी ।
„ banks = सहकारी बंक ।
„ credit society = सहकारी ऋणसभा ।
„ principles = सहकारीत्व रीति ।
„ production = सहकारी उपज ।
;, society = सहकारी मंडली ।
Copartnership = हिस्सेदारी, शराकत, साझा ।
Copyhold tenure = पट्टीदारी ।
Copyright = मुद्रणाधिकार ।
Coree = बेगार ।

Corn = अनाज, गल्ला ।

,, —Indian = मकई ।

,, —Law = अनाजसम्बन्धी कानून ।

Cosmopolitan = सर्वमित्र, जगन्मित्र ।

Cost = ख़र्चा, लागत ।

,, of carriage = गाड़ी भाड़ा, रवानगी खर्च ।

,, of labour = मेहनताना ।

,, of production = तय्यारी लागत ।

Cotton = रूई ।

Cotton carder = रूई धुनने की कल, धुनियाँ ।

,, famine = रूई का अकाल ।

,, gin = रूई कातने की चरखी ।

,, press = रूई का पेंच ।

,, trade = रूई का व्यापार ।

Counteracting = रोकना, बाधा डालना, अटका देना ।

Countervailing duty = समकारी महसूल ।

Coupon = कूपन ।

Credit = साख, विश्वास, जमा ।

,, —Letters of = सिफ़ारशी चिट्ठी ।

Creditor = लहनिया ।

Crisis = नाज़ुक हालत, जोखिम ।

Cultivation = खेती, कृषी, सुधार ।

Currency = चलन, प्रचार, सिक्का, मुद्रा ।

,, —Convertible paper = परिवर्त्तनशील करेंसी नोट ।

,, —Inconvertible paper = अपरिवर्त्तनशील करेंसी नोट ।

,, paper = करेंसी नोट ।

Custom = रीति, व्यवहार, अभ्यास, कर, महसूल ।

,, House = चौकी, महसूल की चौकी, परमिट घर।

Customer = गाहक ।

D

Dairy-farming = दूध दही का कारख़ाना ।

Damages = हर्जाना, नुक़सानी, ख़िसारा, तावान ।

Date of drawing = हुंडी लिखने की मिती ।

Days of grace = ग्रेस के दिन ।

Dead freight = पूरे जहाज़ का भाड़ा ।

,, Rent = खान का नियत कर ।

Dealer = व्यापारी, रोज़गारी ।

,, —Grain = अनाज का व्यापारी ।

Dearness = महँगी, तेज़ी ।

Death duties = दाय का कर, रसूम विरासत ।

,, rate = मरणनिष्पत्ति ।

Debasement of coin = सिक्के को खोटा करना ।

Debenture = डिबेंचर ।

Debit = नाम खाता, ख़र्च खाता ।

Debt = ऋण, देन, उधार ।

,, —Bad = बट्टे खाते की रकम ।

,, —National, } = राज्यऋण ।
,, —Public }

Debtor = ऋणी

Decentralization = अधिकार का बटना, अधिकारविचलन ।

Declared value = कथित मूल्य, बताया दाम ।

Decline = घटना, क्षय होना, गिरना, उतरना, घटाव, क्षय गिराव, उतार ।

Decrease = घटना, कम होना, घटी, कमी ।

Defalcate = ग़बन करना, खा जाना ।

Defalcation = ग़बन ।

Deficiency = घटी, न्यूनता ।

Definition = व्याख्या, लक्षण ।

Defray = व्यय करना, देना, चुकाना ।

Degree of utility = उपयोगितांश ।

Delivery = हवाले करना, माल छुड़ाना, डिलिवरी।

Demand = माँग चाह, खींच, खपत।

Democracy = पंचायती राज्य।

Demonetisation, Demonetise } = सिक्के की चलान बन्द करना।

Demurrage = हर्जाना, डेमरेज।

Denominator = हर।

Department = भाग, विभाग, महकमा।

,, of industry = उद्योगविभाग।

Depopulate = उजाड़ करना, निर्जन करना, निर्जन होना।

Deposit = थाती, धरोहर, जमा।

Depreciate = भाव घटाना, अपकर्ष करना।

Depreciation = भाव का घटना, अपकर्ष।

,, in value = मूल्यापकर्ष, भाव का घटना।

,, of gold = सोने का भाव घटना।

,, of silver = चाँदी का भाव घटना।

Depress = घटाना।

Depression = घटाव, अपकर्ष, मन्दी।

,, of trade = ठंढा रोज़गार, मन्दा रोज़गार, मंदी।

Despot = ज़ालिम।

Detail = विवरण, फैलाव, विस्तार।

Detrimental = हानिकारक।

Development = संवर्धन, विस्तार, विकास।

Device = उपाय, चिन्ह।

Dexterity = कुशलता, निपुणता, चतुरता।

,, —ambi = सव्यसाचिता।

Difference = भेद, अन्तर।

Differential duties = सापेक्षिक कर।

Difficulty = कठिनता, कठिनाई।

,, of attainment = दुर्लभता, दुष्प्राप्यता।

Diffusion Theory of taxation = कर-सम-भार-वाद।

Diminishing productiveness—Law of = उत्पादकत्व में

कमी का सिद्धान्त।

Direct = अपरोक्ष।

,, taxation = अपरोक्ष कर।

Direction = दिशा, आज्ञा, प्रबन्ध।

Director = डाइरेक्टर, निर्वाहक, अध्यक्ष।

Disagreeableness = अप्रियता।

Discommodity = माल का अभाव।

Discount = बट्टा, फिरता।

Discovery = आविष्कार, पता लगाना।

Discrepancy = भेद, फ़र्क, अन्तर।

Dishonour = न सकारना।

Disparity = असमानता, अन्तर।

Distress = कुर्की।

Distribution = विभाग, बंटाई, वितरण

Disutility = अनुपयोगिता।

Dividend = भाग, अंश, मुनाफा, डिविडेंड

Divisibility = विभाज्यता।

Division of labour = श्रमविभाग।

Dock = डाक।

,, warrant = रवन्ना।

Dockyard = नौका-निर्माण-स्थान, डाकयार्ड।

Dole = भीख।

Dollar = डालर।

Domicil, Domicile } = समावास।

Dormant partner = अकर्ता साझी।

Double entry = दो जगह चढ़ाना।

,, standard = द्विपरिमाण।

Dower = दहेज।

Drain = खींच।

Drawback = कमी, न्यूनता, अभाव।

Drawee = हुंडी का दाम पानेवाला।

Drawing = (हुंडी) लिखना ।
Drawer of a bill of exchange = हुंडी लिखनेवाला ।
Due = पूजी मिती, ड्यू ।
Dull = धीमा, नरम, मन्दा ।
Durability = स्थिरता, अक्षयता ।
Duration of life = आयुष्परिमाण ।
Duty = कर, महसूल, कर्तव्य ।

E

Earnest money = बयाना ।
Earning = कमाई, उपार्जन ।
Easement = हक़ आसायिश, साधारण सुखाधिकार ।
Easiness = सुलभता ।
Economic = आर्थिक ।
Economics = अर्थशास्त्र ।
Economist, ,, —Political } = अर्थशास्त्रज्ञ, अर्थशास्त्रवेत्ता ।
Economy = निर्बाह, नीति, मितव्यय, वारा ।
,, —Political = अर्थशास्त्र ।
Education = शिक्षा ।
,, —Mental = मानसिकशिक्षा, बौद्धिकशिक्षा ।
,, —Moral = आचारशिक्षा ।
,, —Physical = शारीरकशिक्षा ।
,, —Religious = धर्म्मशिक्षा ।
,, —Technical = शिल्पशिक्षा ।
Effect = असर, गुण, फल, परिणाम ।
Efficiency = कार्यक्षमता, योग्यता ।
,, of money = द्रव्य की कार्यक्षमता ।
,, of labour = श्रम की कार्यक्षमता ।
Eject = निकाल देना, बेदख़ल करना ।
Ejectment = बेदख़ली ।

Elasticity = दम ।
Election = चुनाव, निर्वाचन ।
Elector = चुननेवाला, निर्वाचक ।
Element = तत्त्व, मूलपदार्थ ।
Elementary = तात्त्विक, भैातिक, प्रारम्भिक, सरल ।
Elimination = लोप, नाश, अपनयन ।
Elucidate = स्पष्ट करना, समझाना ।
Emancipation = मुक्ति, उद्धार ।
„ of serfs = दासों का उद्धार ।
Embargo = रोक ।
Emigration = विदेशगमन, स्वदेशत्याग ।
Emigrant = स्वदेशत्यागी ।
Empiricism = कुतर्क ।
Employé = नैाकर, मुलाज़िम ।
Employer = स्वामी, मालिक ।
Employment = काम, कार्य, व्यवसाय, नैाकरी ।
Emulation = बढ़ावा, स्पर्धा ।
Enclosure = बाड़ा, घेरा ।
„ of commons = पंचायती ज़मीन का घेरा ।
Endorsement = हुंडी की भरपाई, हुंडी की बेची ।
Endowment = धर्मोत्तर ।
Enfacement = सहेतुक बेची ।
Enfranchisement = निर्वाचन, निर्वाचनाधिकार ।
Entailed = प्रतिबद्ध ।
Entrepot = अमानती गोदाम ।
Enumeration = गिनती, गणना ।
Environment = परिवेष्टन, साथी, साथ, पड़ोस ।
Equalisation = समान करना, बराबर करना ।
Equality = बराबरी, समानता ।
Equation = समीकरण ।
Equilibrium = समानता, स्थिरता ।
Equity = न्याय ।

Error—Law of = भ्रम-परिणाम-सिद्धान्त ।

Escheat = बैतलमाल, बैतलमाल होना ।

Essence = मूल, तत्त्व, हृदय ।

Essential = अत्यावश्यक ।

Establishment = व्यवस्था, बन्दोबस्त, महकमा ।

Estimate = कूतना, जांचना, अन्दाज करना, आँकना ।

Etiquette = चाल, रीति, रिवाज, नियम, व्यवस्था, व्यवहार ।

Evict = बेदख़ल करना ।

Eviction = बेदख़ली ।

Evolution = विकास ।

Example = नमूना, आदर्श ।

Excess = आधिक्य, ज़्यादती ।

Exchange = अदलबदल, अदलाबदली, विनिमय, एक्सचेंज, हुंडियावन, बट्टा ।

,, —Favourable = अनुकूल विनिमय ।

,, —Unfavourable = प्रतिकूल विनिमय ।

Excise = देसी माल पर कर ।

Executor = वसी ।

Expectation of life = जीवन की आशा ।

Expediency = उपयुक्तता ।

Expenditure, Expense = व्यय, ख़र्च ।

Experience = अनुभव ।

Experiment = परीक्षा, प्रयोग, अनुभूति ।

Expert = निपुण, ज्ञाता, प्रवीण, विशारद ।

Exploit = चूस लेना, छानलेना ।

Export = निर्यात ।

,, duty = निर्यात पर कर ।

,, trade = निर्यात व्यापार ।

Exportation = निर्यातन ।

Extinction = नाश, विनाश, क्षय ।

Extrinsic = ऊपरी, बाहरी ।

F

Face value = ज़ाहिरी दाम ।
Facility = सुगमता, सुलभता ।
Fact = सत्य, तत्त्व ।
Factor = कारिंदा, कर्ता ।
Factory = कारख़ाना, शिल्पशाला ।
Fair price = उचित दाम ।
Fair rent = उचित लगान ।
Fair trade = निष्पक्ष व्यापार ।
Fairs = मेले ।
Fall = घटी, उतार, न्यूनता, गिरना ।
Fallacy = हेत्वाभास ।
Family—Joint = अविभक्त कुटुम्ब ।
Famine = अकाल, दुर्भिक्ष ।
Farm = काश्त ।
Farmer = किसान ।
Farming = खेती, किसानी, काश्तकारी ।
Fashion—Economic influence of = तर्ज़दारी का व्यापार पर असर ।
Federation = संघत ।
Federation of native states = देसी रियासतों की संघत ।
,, of states = रियासतों की संघत ।
Fencing = छड़दिवारी, खांवा ।
Fertile = उर्वरा, उपजाऊ, ज़रख़ेज़ ।
Fertility = उपजाऊपन, उत्पादक-शक्ति ।
Feudal system, ,, tenure = मनसबदारी ।
Fictitious = बनावटी, बेनामी ।
Field = ठिकाना, मौक़ा, खेत ।
Figure = रूप, प्रतिमा, अंक ।
Finance = राजधन, अर्थ ।

Financial = धनसम्बन्धी ।

Fine = जुर्माना, मर्हीन ।

Firm = कोठी ।

Fiscal system = राज-कर-प्रणाली ।

Flourish = समृद्ध होना, बढ़ना ।

Fluctuate = घट बढ़ होना, उतार चढ़ाव होना ।

Fluctuation = घटी बढ़ी, उतार चढ़ाव ।

Force = शक्ति ।

Forced currency = हुकूमती सिक्का ।

,, labour = बेगार ।

Foreign = बिदेसी ।

,, commerce = बिदेसी व्यापार ।

,, country = बिदेस, परदेस ।

,, goods = दिसावर का माल, परदेसी माल, विलायती माल ।

,, labour = बिदेसी मज़दूरी ।

Forest = बन, जंगल ।

Forfeiture = जप्ती ।

Forged = जाली ।

Forgery = जाल ।

Franchise = अधिकार ।

Fraud = ठगी, बेइमानी ।

Free = मुक्त, स्वतंत्र, अप्रतिबद्ध ।

,, education = ख़ैराती पढ़ाई ।

,, trade = अप्रतिबद्ध व्यापार ।

Freight = किराया, भाड़ा ।

Friction in Economics = व्यापार में गड़बड़ ।

Friendly societies = परस्पर हितकारिणी सभा, परस्पर हितकारिणी मंडली ।

Frugality = परिमित व्यय, वारा ।

Function = कार्य, व्यापार, धर्म, गुण, कर्तव्य ।

Fund = फण्ड, कोश ।

Fundamental = मूलतत्त्वसम्बन्धी ।

Furniture = सामग्री, साज, सामान, असबाब ।

Futures = मुद्दती ।

G

Gain = लाभ ।

Gainage = कृष्युपयुक्त सामग्री ।

Game laws = शिकार के क़ानून ।

Gang = दल, गरोह ।

Garbled coins = छँटे सिक्के ।

Gift = दान ।

Glut = अतिरेक, आधिक्य ।

,, of capital = पूंजी का आधिक्य ।

Gold = सोना ।

Goods = माल, वस्तु, चिह्न ।

Good-will = ग्राहकसम्बन्ध ।

Government = गवर्मेण्ट, राज्यप्रबन्ध, शासनप्रणाली ।

Grading = कूत ।

Graduated taxation = क्रमशः-वर्धित-कर ।

Grants-in-aid = सहायता ।

Gratuitous utility = प्राकृतिक उपयुक्तता ।

Gross = कच्चा ।

Ground rent = परजवट ।

Growth = बढ़ती ।

Guarantee = गैरंटी, ज़िम्मा ।

Guild = समाज ।

Guinea = गिन्नी ।

H

Haberdashery = बिसातीखाना ।

Habit = रीति, अभ्यास, आदत, बान ।

Handicraft = दस्तकारी ।

Handloom = करघा ।

Harmonies of Economics = व्यापार में मेल ।

Hereditament = मौरास ।

Hereditas = परम्पराप्राप्त धन ।

Heredity = परम्पराप्राप्त ।

Hire = किराया ।

Hoarding = जमा करना, बटोरना ।

Holder of a bill of exchange = हुंडी का मालिक ।

Holding = पट्टी, काश्त, जोत ।

Home industries = देसी कारीगरी ।

,, trade = देसी व्यापार ।

Honour = सकारना ।

Hostility = बैरभाव, वैमनस्य ।

House-rent = घर का भाड़ा ।

,, tax = मकान पर टिकस ।

I

Identical = वही, समान, अभिन्न ।

Immediate result = तात्कालिक फल, तात्कालिक परिणाम, सद्यःफल ।

Immigrant = परदेसी ।

Immigration = परदेसवास ।

Immoveable = स्थावर, अचल ।

Immunity = छुटकारा, मुक्ति ।

Imperial = साम्राज्यसम्बन्धी ।

Implement = औज़ार ।

Import = आयात ।

,, duty = आयात पर कर ।

,, trade = आयात व्यापार ।

Importation = आयातन ।

Impose = लगाना, ठहराना ।

Impost = कर ।

Impound = ज़ब्त करना ।

Impressment = बेगार ।

Imprest = अलल हिसाब, इम्प्रेस्ट ।

Improvement = सुधार, उन्नति ।

Incidence = भार, बोझ ।

„ of taxation = करभार, कर का बोझ

Income = आय, प्राप्ति ।

„ —Gross = कच्ची आय ।

„ —Net = पक्की आय ।

„ tax = इनकमटैक्स,, प्राप्ति पर कर, आमदनी पर कर ।

Incoming tenant = आनेवाला काश्तकार ।

Inconstancy = अस्थिरता, चञ्चलता ।

Inconvertible = अपरिवर्तनीय ।

Increase = बढ़ना, बढ़ती, उन्नति ।

Increment = उन्नति, समृद्धि ।

Indemnity = दण्डनिस्तार, क्षतिपूर्णता ।

„ bond = इनडेमनटी बांड ।

Indenture = नियमपत्र, प्रतिज्ञा, छोड़ ।

Indirect = परोक्ष, गौण ।

„ taxation = परोक्ष कर ।

„ utility = परोक्ष उपयुक्तता ।

Individualism = व्यक्तिवाद ।

Industry = उद्योग, उद्यम, व्यवसाय, कारीगरी ।

Industrial organisation = कारीगरी का विधान ।

Industrious = उद्योगी, परिश्रमी, कमाऊ ।

Inequality = असमानता ।

Inflate = चढ़ना, धूम, बहुतायत ।

Influence = प्रभाव, गुण, बल ।

„ — Latent = गुप्त प्रभाव, गुप्त गुण ।

Inhabitant = निवासी ।

Inheritance = दाय, दायभाग ।

Insecurity = जोखिम ।

Insolvency = दिवाला ।

Insolvent = दिवालिया ।

Inspection = जाँच, मुआयिना ।

Instalment = किश्त ।

Institution = संस्था, सभा ।

Instrument = हेतु, कारण, दस्तावेज़ ।

Insurance = बीमा ।

Intemperance = असंयम ।

Interchange = व्यतिहार ।

Interest = हित, सम्बन्ध, स्वार्थ, लाभ, ब्याज, सूद ।

" —Antagonism of = स्वार्थविरोध ।

Interloper = अनधिकारी व्यापारी ।

Internal customs = चुंगी ।

International = परस्पर-जनसमूह-सम्बन्धी ।

Intervention = मध्यस्थता, रुकाव ।

Intrinsic = यथार्थ, आन्तरिक ।

" value = यथार्थ मूल्य ।

Introductory = प्रावेशिक ।

Invariable = सतत, नित्यवर्त्ती, स्थिर, अविकारी ।

Invention = कल्पना, ईजाद ।

Inverse ratio = व्यस्तमान ।

Invest = पूँजी लगाना ।

Investigate = खोजना, ढूंढ़ना ।

Investment = धनविनियोग ।

Invoice = बीजक ।

Irrational = निर्बुद्धि, अनर्थक, अयुक्त ।

Irregularity = अनियम ।

Irrigate = सींचना, पटाना ।

Irrigation = सिँचाई, आबपाशी ।

Irrigation department = सिँचाई का महक़मा, जलसेचन विभाग, आबपाशी का महकमा ।

Issue = फल, परिणाम, तनक़ी, जारी करना ।

J

Jeweller = जौहरी ।

Joint = अविभक्त, संयुक्त, शरीक ।

,, capital = संयुक्त पूँजी ।

,, debtor = शरीक देनदार ।

,, ownership = संयुक्त स्वामित्व, इजमाली ।

,, proprietor = सहाधिकारी, संयुक्त स्वामी ।

,, stock = संयुक्त मूलधन ।

,, ,, company = संयुक्त मूलधन की कम्पनी ।

Jointure = स्त्रीधन ।

Jurisdiction = अधिकारसीमा ।

Jury = जूरी ।

Justice = न्याय ।

L

Labour = श्रम, परिश्रम, मेहनत ।

,, —Directly productive = प्रत्यक्षोत्पादक श्रम ।

,, —Indirectly productive = अप्रत्यक्षोत्पादक श्रम ।

,, —Mobility of = कारीगरों का चलाव ।

,, organisation = कारीगरों की व्यवस्था ।

,, —Productive = उत्पादक श्रम ।

,, —Productiveness of = श्रम की उत्पादकता ।

,, —Productive power of = श्रम की उत्पादक शक्ति ।

,, —Skilled = कारीगरी ।

,, —Unproductive = अनुत्पादक श्रम ।

,, —Unskilled = मज़दूरी ।

Labourer = मज़दूर ।

Land-lord = भूमिया, ज़मीदार ।

„ —Nationalisation of = भूराष्ट्रीकरण ।

„ revenue, = मालगुज़ारी ।

„ tax = भूमिकर ।

„ tenure = पट्टीदारी ।

„ —Unoccupied = परती जमीन ।

Lawful hours = जायज़ वक्त ।

Lease = पट्टा ।

Ledger = खाता ।

Legacy = उत्तरदान ।

Legal tender = चलता सिक्का ।

Legislature = व्यवस्थापक सभा ।

Legitimate = न्याय्य ।

Liabilities = ऋण, देन ।

Liberal = उदार, दाता ।

License = लैसंस ।

Life insurance = जानबीमा ।

Limit = सीमा, सिवाना ।

Limitation = हद्दसमाप्त, समयावधि ।

Liquid assets = नक़दी पूँजी ।

Liquidation = चुकादेना ।

Liquidator = चुकादेनेवाला ।

Livery = गिरासी ।

Loan = ऋण, उधार ।

Localisation of industry = उद्यम का स्थानीभाव ।

Lock out = काम छुड़ाना ।

Locomotion = स्थानान्तरगमन ।

Loss = हानि, घाटा, घटी, नुक़सानी ।

Lot = लाट ।

Lottery = लाटरी, चिट्ठी डालना ।

Lucrative = लाभदायक, फलदायक ।

Lump = इकट्ठा ।

Luxury = सुख, विलास, ऐश, आराम ।

„ —Articles of = सुखोपभोग की वस्तु, ऐश आराम की चीजें ।

M

Machine = कल, यन्त्र ।

Malleability = उद्वर्तनक्षमता ।

Mandate = आज्ञा ।

Management = प्रबन्ध ।

Manifest = जहाज का बीजक ।

Manufactory = कारखाना ।

Manufacturer = कारखानेवाला, बनानेवाला ।

Manufactures = माल ।

Manual labour, „ work } = हाथ का काम, हाथ की मेहनत ।

Manure = खाद ।

Margin = बचत ।

Market = हाट, बाज़ार ।

„ price = बाज़ार भाव ।

„ rate = बाज़ार दर ।

„ town = मंडी ।

Mason = राज ।

Master-mason = सरबराह ।

Material = स्थूल, भौतिक ।

„ objects = भौतिक पदार्थ

„ prosperity = भौतिक समृद्धि ।

„ wealth = भौतिक सम्पत्ति ।

Materials = पदार्थ, साधन, उपकरण ।

Maximum = अधिक से अधिक, परमसीमा ।

Mean = मध्यम ।

Measure = परिमाण, नाप, माप ।

Measure of value = मूल्य का परिमाण ।

Medium = साधन ।

,, of exchange = विनिमय का साधन ।

Mendicity = भिखमंगी ।

Mercantile system = व्यापार की रीति ।

Merchandise = व्यापारी माल ।

Merchant = व्यापारी ।

Metal = धातु ।

Metric system = मात्रिक रीति ।

Middle man = बिचवई ।

Migration = निर्गम, परदेशगमन ।

,, of capital = पूँजी का निर्गम ।

,, of labour = मजदूरों का परदेश निकलजाना ।

Mill = मिल, कलघर, चक्की ।

,, —Water = पनचक्की ।

,, —Wind = पवनचक्की ।

Mills—Cotton = पुतलीघर ।

Mine = खान, सुरंग ।

Mineral = खनिज, आकरज ।

Miners = खान में काम करनेवाले ।

Mining industry = खान का काम ।

Minimum = कम से कम, अधमसीमा ।

Mint = टकसाल ।

Mobility = गतिक्षमता, चलाव ।

Monetary = द्रव्यसम्बन्धी ।

,, union = राज्यों में सिक्कासम्बन्धी ऐकमत ।

Money = द्रव्य ।

,, —Functions of = द्रव्य के कार्य, द्रव्य के प्रयोजन ।

,, market = सराफा ।

,, —Real nature of = द्रव्य का वास्तविक स्वरूप ।

,, —Value of = द्रव्य का मूल्य ।

Mono-metallist = एकधातुपरिमाणवादी ।

Monopoly = इजारा, एकाधिकार, स्वायत्तीकरण ।
Morality = नीति, आचार ।
Mortgage = बन्धक, रेहन ।
Motive = हेतु, उद्देश्य, कारण, प्रयोजन ।
Motor = गति देनेवाला, चलानेवाला, चालक ।
Moveables = चल सम्पत्ति ।
Municipal = म्युनिसिपल ।
Municipality = म्युनिसिपैल्टी ।
Museum = म्यूज़ियम, अजायबघर ।
Mutation = तबदील, परिवर्त्तन ।
Mutual = परस्पर ।

N

Nation = जाति ।
National = जातीय ।
 ,, capital = जातीय पूँजी ।
 ,, character = जातीय स्वभाव, जातीय गुण ।
 ,, congress = जातीय सभा, नैशनल कांग्रेस ।
 ,, expenditure = जातीय खर्च ।
 ,, income = जातीय आय ।
 ,, labour = जातीय श्रम ।
 ,, prosperity = जातीय वैभव, जातीय उन्नति ।
 ,, wealth = जातीय सम्पत्ति ।
Nationality = जातीयता ।
Natural = स्वाभाविक, प्राकृतिक, नैसर्गिक, सहज ।
 ,, price = साहजिक कीमत, स्वाभाविक कीमत ।
 ,, rate of profit = लाभ का स्वाभाविक मान, नफे का स्वाभाविक निर्ख ।
Navigation = जहाज़ी विद्या ।
Necessaries of life = जीवन की आवश्यक वस्तुएं ।
Negligence = असावधानता ।

Negro = हबशी ।

Net = पक्का ।

Neutral = उदासीन, बेलगाव ।

,, market = बेलगाव मंडी ।

,, property = बेलगाव सम्पत्ति ।

Neutrality = उदासीनता, बेलगावपन ।

Nihilism = नास्तिवाद, शून्यवाद ।

Nomenclature = नाममाला, परिभाषा ।

Nominal = नाममात्र ।

,, rent = नाममात्र का भाड़ा, नाममात्र का किराया, नाममात्र की लगान ।

Nomination = नियोजन ।

Nominator = नियोजक ।

Normal = यथाक्रम, यथास्थित ।

Note = हुंडी, नोट, लोट ।

,, —Promissory = प्रामिसरी नोट ।

Notice = नोटिस, सूचना ।

Novice = अनाड़ी, नवसिखवा ।

Observation = निरीक्षण ।

Obviate = रोकना, टालना, दूर करना ।

Occupation = पेशा ।

Octroi = चुंगी ।

Official = अधिकारी, सर्कारी ।

Onerous utility = कृत्रिम उपयुक्तता ।

Opium = अफीम ।

Opposition = विरोध, सामना ।

Option = चाह, रुचि ।

Organisation = विधान, व्यवस्था ।

Origin = आरम्भ, मूल, जड़ ।

Ostensible = प्रत्यक्ष, खुला, प्रगट, स्पष्ट ।
Outbid = कीमत बढ़ाना ।
Outhouse = सागरपेशा ।
Outlay = व्यय, खर्च ।
Outset = आरम्भ, प्रारम्भ ।
Outstanding = बाकी, शेष ।
Over-population = जनाधिक्य ।
Over-production = अत्युत्पादन ।
Over-rate = अधिक भाव लगाना ।
Overstock = बहुतायत, कसरत ।
Overwork = अधिक काम ।
Owner = मालिक, स्वामी ।

P

Painter = चित्रकार ।
Panic = उद्वेग ।
Paper blockade = कागज़ी जहाज़ी नाकाबन्दी ।
Par = बराबर ।
Parceners = पट्टीदार, साझी ।
Parity of value = मूल्य की समानता ।
Parliament = पार्लियामेण्ट ।
Parsimony = किफायत ।
Particular = विशेष, खास ।
Partner = साथी, साझी, हिस्सेदार ।
Partnership = साझा, हिस्सेदारी ।
Passport = राहदारी ।
Pasture = चरागाह, रमना, चारा ।
Patent = सनद, सनदी, पेटेण्ट ।
Patronage = हिमायत, आश्रय ।
Pattern = नमूना, पाटन ।
Pauper = दरिद्री, भिखारी, कंगाल ।

Pauperism = दरिद्रता ।

Pawn = गिरो रखना ।

Pawn-broker = गिरो रखनेवाला ।

Pay = वेतन, तनख़ाह, महीना, देना ।

Pay in cash = नक़द देना ।

,, ,, kind = जिंस में देना ।

Payee = पानेवाला ।

Paymaster = चिट्ठा देनेवाला ।

Payment = देना ।

Peasant = किसान ।

,, proprietor = खुदकाश्तकार ।

Pecuniary = आर्थिक ।

,, interest = आर्थिक स्वार्थ ।

,, profit = आर्थिक लाभ ।

Pedlar = फेरीवाला बिसाती ।

Pension = पेंशन ।

Percentage = सैंकड़े पीछे, फ़ी सैंकड़ा ।

Permanent = स्थायी ।

,, income = स्थायी आय ।

,, settlement = इस्तिमरारी बन्दोबस्त ।

Permit = परवाना ।

Plea = बिनती, वाद, उज़्र ।

Pledge = ज़मानत ।

Plough = हल ।

Ploughman = हरवाहा, किसान ।

Police = पुलिस ।

Policy = नीति ।

Political = राजनैतिक ।

,, science = राजनीतिशास्त्र ।

Politician = नीतिज्ञ, राजनीतिविशारद ।

Politics = राजनीति, राजनीतिविद्या ।

Poll-tax = मनुष्य पर कर ।

Pool=पूल ।

Poor-house=कंगालखाना, अनाथालय ।

Poor-law = कंगालों का कानून ।

Population=लोकसंख्या, बस्ती ।

,, —Growth of=जनवृद्धि ।

,, —Increase of=जनवृद्धि ।

,, — Country=देहाती बस्ती ।

,, —Town=क़सबे की बस्ती ।

Position = स्थान, दशा, अवस्था ।

Possession = जायदाद, कब्ज़ा ।

Post office = डांकखाना ।

Postal note = डांक नोट ।

Pound=कानीहौद ।

Poverty=दरिद्रता ।

Practicable=साध्य ।

Precious=बहुमूल्य, अमूल्य ।

,, metal = बहुमूल्य धातु ।

,, stone = रत्न ।

Preference share = सपक्ष भाग, रिआयती हिस्सा ।

Preferential tariff=सपक्ष कर, रिआयती महसूल ।

Premium = बढ़ती ।

Pressure—Monetary = झोंक ।

Price=कीमत, दाम ।

Primogeniture = ज्येष्ठता, पूर्वजत्व ।

,, Law of = पूर्वजत्व का कानून ।

Principal=मुख्य, मूलधन ।

Principle = मूल, तत्त्व, सिद्धान्त ।

Prison labour = कैदियों की मेहनत ।

Private = निज का, जाती, ख़ानगी ।

,, property=निज सम्पत्ति, जाती माल ।

Probability = संभावना ।

Problem = प्रश्न, प्रमेय ।

Process = क्रिया, विधि, रीति ।

Proclamation=घोषणा, मुनादी ।

Procuration=मुनीबी ।

Produce = उपज, निकासी, फल ।

,, clearing = माल की निकासी ।

,, of industry = उद्यम का फल ।

Producer=बनानेवाला ।

Product=उपज, निकासी ।

Production = उत्पत्ति, उत्पादन ।

,, —Requisites of=उत्पत्ति के साधन ।

Productive=उत्पादक ।

,, —Directly=प्रत्यक्षोत्पादक ।

,, —Indirectly=अप्रत्यक्षोत्पादक ।

,, power=उत्पादकशक्ति ।

Productiveness=उत्पादकत्व ।

Profession=व्यवसाय, पेशा ।

Profit = लाभ, नफा ।

,, —Share in = नफे में साझा ।

Progress=काम चलना, वृद्धि, बढ़ती ।

Promoter=चलानेवाला ।

Property=माल, असबाब, जायदाद, धन, भूमि, वित्त, सम्पत्ति ।

,, tax=सम्पत्तिकर ।

Proportionate=यथोचित ।

Proposition=प्रमेय, प्रस्ताव ।

Proprietor = स्वामी, मालिक, अधिकारी ।

Prospectus=प्रास्पेक्टस, इश्तिहार ।

Prosperity=समृद्धि, वैभव ।

Protection=संरक्षण, संवर्धन, परिपोषण ।

Protectionist=संरक्षणवादी ।

Protest=उज्र ।

Proxy=प्रतिनिधि, प्रतिनिधिपत्र ।

Public=सार्वजनिक, सर्वसाधारण ।

Public good=सार्वजनिक हित ।

,, money=सार्वजनिक द्रव्य ।

,, works=सार्वजनिक काम, सर्कारी तामीरात ।

Q

Qualification=योग्यता, गुण ।

Qualitative=गुणवाचक ।

Quality=गुण, लक्षण, धर्म, स्वभाव ।

Quantitative=परिमाणवाचक ।

Quantity=परिमाण, भाग, अंश ।

Quarantine=कारनतीन ।

Quorum=कोरम ।

Quota=हिस्सा ।

Quotation=भाव ।

R

Rack-rent=कड़ी लगान ।

Railways=रेल ।

Rapidity of circulation=हेरफेर की तेज़ी ।

Rate of interest=सूद का दर, ब्याज का निर्ख़ ।

,, ,, profit=लाभ का परिमाण ।

Ratio=निष्पत्ति ।

,, of exchange=विनिमयनिष्पत्ति ।

Rational=युक्तिसिद्ध ।

Raw material=असंस्कृत माल, कच्चा माल ।

Ready-money principle=नक़दी व्यवहार ।

Real value=लागत, यथार्थमूल्य ।

Realise=उगाहना, वसूल करना ।

Receipt=रसीद, पहुँच ।

Receptacle=भाजन, पात्र, आधार ।

Reciprocal=परस्पर, अन्योन्य ।

Reciprocity=परस्पर परिवर्त्तन ।

,, of exchange=परस्पर विनिमय, आपस की अदलाबदली ।

Recoinage = दुबारा ढालना ।

Recoup = फेर देना ।

Recovery=वसूली ।

Redeem=छुड़ाना, मुक्त करना ।

Redemption=ऋणमुक्ति ।

Referee=मध्यस्थ ।

Reformation = संशोधन, सुधार ।

Reformer=संशोधक, सुधारक ।

Relative value=सापेक्ष मूल्य ।

Relativity—Principle of=तारतम्य सिद्धान्त ।

Release=छुटकारा, मुक्ति ।

Remission = छूट, माफ़ी ।

Remittance = रवानगी ।

Remuneration = प्रतिफल, पारितोषिक ।

Rent=कर, लगान ।

,, —Fair=वाजिब लगान ।

,, —Free=माफ़ी लगान ।

Rental=जमाबंदी ।

,, —Gross=कच्ची जमाबंदी ।

,, —Nett=पक्की जमाबंदी ।

Repress=दबाना, रोकना ।

Representative = प्रतिनिधि ।

Reproduction = पुनरुत्पत्ति, पुनरुत्पादन ।

Reproductive = पुनरुत्पादक ।

Repudiation=निराकरण, इङ्कार ।

Requisites=आवश्यक वस्तु, साधन, कारण ।

Reserve = संचय, संचित ।

Residue = बचत, अवशिष्ट ।

Restraint=अटकाव, रोक, अवरोध ।

Restriction=रोक ।

Restrictive duty=प्रतिबन्धक कर ।

„ rules=प्रतिबन्धक नियम ।

Result=फल, परिणाम, नतीजा ।

Retail=फुटकर ।

Retailer = फुटकर बेचनेवाला ।

Retaliation=बदला ।

Return=बदला, प्रतिफल, लाभ ।

Revenue=मालगुज़ारी ।

Revolution =विप्लव ।

Reward=पारितोषिक ।

Right=अधिकार, स्वत्व, सत्ता, हक़ ।

„ —Individual=व्यक्ति का अधिकार, स्वकीय स्वत्व ।

„ —Proprietory=स्वामित्व अधिकार, हक़ मालिकाना ।

Ring=मंडली ।

Ringleader=अगुआ, नायक, मुखिया ।

Rise=चढ़ाव, बढ़ाव ।

Risk=जोखिम ।

Rivalry=लागडांट, स्पर्धा ।

Routine=नित्यकर्म ।

Royal=राजकीय ।

Royalty=मुनाफा ।

Ruin=नाश, क्षय ।

Rupee = रुपया ।

Rural=ग्रामीण ।

Ryot=रैयत, प्रजा, किसान ।

S

Sale=निकास, बिक्री ।

Salt tax=नमक पर कर ।

Salvage=सालवेज ।

Satiety price=अघाऊ दाम ।

Saturate=अघाना ।

Saving=बचत ।

Scarcity=कमी ।

Scheme=उपाय, युक्ति ।

Science=विज्ञान, शास्त्र ।

Scope=समाव, विस्तार, गुंजायिश ।

Scrip=पुर्ज़ा ।

Security=बचाव, ज़मानत ।

Seignorage=सिक्केदारी का हक़ ।

Selection—Natural=प्राकृतिक ग्रहण ।

Service=सेवा ।

Settlement=बन्दोबस्त, बस्ती, फैसला ।

,, —New=नई बस्ती ।

Settler=बसनेवाला ।

Share=हिस्सा, भाग, अंश ।

Share-holder, Sharer } हिस्सेदार, साझी ।

Sharing=सहभोग, साझा ।

Shipping trade=जहाज़ी व्यापार ।

Shipwright=जहाज़ बनानेवाला ।

Sinecure=मुफ़्तखोरी ।

Sinking fund=सिंकिंग फंड ।

Situation=ठौर, स्थिति, स्थान, जगह ।

Size=डील, आकार ।

Skill=कुशलता, निपुणता ।

Slave-labour=गुलामों की मेहनत ।

Slavery=दासत्व, गुलामी ।

,, —Economic effects of=दासत्व के आर्थिक परिणाम ।

Social=सामाजिक, समाजसम्बन्धी ।

Social conference = सुधारकमंडली।

,, contract = सामाजिक समयबन्ध।

,, science = समाजशास्त्र।

Socialism = समष्टिवाद।

Socialist = समष्टिवादी।

Society = समाज।

Sociology = समाजशास्त्र।

Solvent = मातबर।

Sovereign = सार्वभौम।

Specie = सिक्का।

Speculation = सनसूबेबाज़ी।

Speculator = मनसूबेबाज़।

Spendthrift = उड़ाऊ, फ़ज़ूलखर्च।

Spindle = तकला।

Spontaneous = स्वतः।

Stability = स्थिरता।

,, of value = मूल्य की स्थिरता।

Stagnant = मंदा।

Standard = मान, परिमाणचिह्न।

,, of value = मूल्य का परिमाण।

Starvation = उपास, भूख से मरना, उपवास।

State = दशा, गति, अवस्था, राजकीय।

,, co-opration = राजसहकारिता।

,, industry = सरकारी उद्यम।

,, works = सरकारी काम।

Statesman = नीतिज्ञ।

Stationary = स्थिर, अचल।

Statistics = नकशे, स्थिति।

Stock = मूल धन, स्टाक, कम्पनी कागज।

,, broker = हुंडी का दलाल।

Strike = हरताल।

Struggle for existence = जीवनप्रयास।

Subsidies=आर्थिक सहायता।
Subsistence=निर्वाहमात्र।
Substitution=बदला ।
Summary=संक्षेप, सारांश।
Superabundance=आधिक्य, बहुतायत।
Superintendence=रखवाली, देखभाल।
Supervision=निरीक्षण, देखभाल, चौकसी।
Supply=आमद, आमदनी।
Supress=दबाना, रोकना।
Surety=ज़मानत।
Surplus=बचती, बढ़ती, बचना।
Survival of the fittest=शक्तातिजीवन।
Suspense account=अलल हिसाब।
Suspension=मुअत्तली, अटकाव।
Symbol=चिह्न, लक्षण, प्रतिरूप।
Synthesis=संश्लेषण।
System=रीति, प्रणाली, क्रम।

T

Tangible=स्पर्शयोग्य, स्पर्शनीय, स्पृश्य।
Tariff=महसूल, कर, शुल्कसूची।
Tax=कर।
„ on commodities=माल पर कर।
„ on exports=निर्यात पर कर।
„ on imports=आयात पर कर।
„ on luxuries=ऐश आराम की चीज़ों पर कर।
„ on necessaries of life=आवश्यक पदार्थों पर कर।
„ on raw material=कच्चे माल पर कर।
Taxation=करनिर्धारण।
„ —Canons of=करनिर्धारण व्यवस्था।
„ —General principles of=करनिर्धारणसिद्धान्त।

Tax-payer = कर देनेवाला ।

Telegraphic drafts = तार की हुंडी ।

Temperance = संयम, परिमितता ।

Temporary = अाल्पकालिक, क्षणिक ।

Tenant = असामी, रय्यत ।

,, right = रय्यती हक़ ।

Tendency = प्रवृत्ति ।

Tenure = क़िस्म हक़ीयत ।

Theory = कल्पना, मत, सिद्धान्त, वाद ।

Thrift = क़िफायत ।

Tillage = जोत ।

Tithe = दशमांश, दसवां भाग ।

Toil = परीक्षा, मेहनत ।

Token = संकेत, चिह्न, लक्षण ।

Toll = टोल ।

Tonnage = टनेज ।

Tools = हथियार, औज़ार ।

Total utility = पूर्ण उपयुक्तता ।

Town = क़सबा ।

Trade = व्यापार, तिजारत ।

,, mark = मार्का, मार, मार्क ।

,, disputes = कारबारी झगड़े ।

Trader = व्यापारी ।

Tradesman = व्यापारी ।

Trades union = व्यापारगोष्ठी ।

Traffic = व्यापार ।

Transaction = कामकाज, कारबार, मामला ।

Transfer = स्थानान्तर, हस्तान्तर, बदली, लेजाना ।

Transit = रवानगी ।

Transport = बारबरदारी ।

Treasury = खज़ाना, कोश ।

Treaty = सन्धि ।

Trespass = अतिक्रम ।

Trial plates = नमूने की चद्दर ।

Tribute = खिराज, कर, कौड़ी देना ।

Truck system = भावलो ।

Trusts = गुट्ट ।

Trustworthiness = विश्वसनीयता, ईमानदारी ।

Typical = सूचक, व्यञ्जक, लाक्षणिक, प्रतिरूप ।

U

Ultimate = अन्तिम ।

Umpire = मध्यस्थ, पंच ।

Unanimous = सर्वसम्मत ।

Uncivilised = असभ्य ।

Unconditional = अप्रतिबन्ध ।

Underrate = भाव घटाना, दर कम करना ।

Undersell = दूसरे से सस्ता बेचना ।

Unemployed = खाली, बेकार ।

Unexhausted = अशोषित, अनपचित ।

Uniform = एकसा ।

Union = गोष्ठी ।

Unit of account = सिक्कापरिमाण ।

,, ,, value = मूल्यपरिमाण ।

Unremunerative = लाभशून्य ।

Usage = व्यवहार, रीति, धारा ।

Usance = रिवाज़ ।

Usurer = कुसूदजीवी ।

Usury = अन्यायी ब्याज ।

Utility = उपयुक्तता, उपयोगिता ।

Utilitarian = उपयोगितावादी ।

Utopia = उत्तरकुरु, रामराज्य ।

V

Vagrancy=भिखमंगी ।

Value=मूल्य, मोल ।

,, —Estimated=कूता हुआ मोल ।

,, in exchange=विनिमय का भाव ।

,, in use=उपयोगिता ।

,, of commodities=माल का मोल ।

,, —Personal = ज़ाती कीमत ।

Variable = अस्थिर ।

Variation = अस्थिरता ।

Vary = घटना बढ़ना ।

Vendor = बेचनेवाला ।

Vested interest = विनियुक्त स्वार्थ ।

Village communities = गांव की पंचायत ।

Villager = गँवैया, दिहाती ।

Violation = उल्लंघन, लोप, अतिक्रम ।

Voluntary = मन से, ऐच्छिक ।

Vote = सम्मति ।

Voter = सम्मतिदाता ।

Voucher = पुर्ज़ा, वाउचर ।

W

Wages = वेतन, मज़दूरी ।

,, fund = वेतनफंड ।

,, ,, theory = वेतन-फंड-सिद्धान्त ।

Want = चाह, मांग ।

War = युद्ध ।

Ware = बिक्री का माल ।

Warehouse = गोदाम ।

Wealth = सम्पत्ति ।

„ —Production of = सम्पत्ति का उत्पादन ।

„ —Distribution of = सम्पत्ति का वितरण ।

„ —Exchange of = सम्पत्ति का विनिमय ।

Weights = बटखरा ।

Winding up = समेटना ।

Wholesale = थोक, गड्डु ।

„ dealer = थोक बिक्रीवाला ।

„ trade = थोक व्यापार ।

Worker = काम करनेवाला, मज़दूर ।

Workhouse = मोहताज़खाना ।

Workman = काम करनेवाला, मज़दूर ।

Workshop = शिल्पशाला, कारख़ाना ।

Y

Yield = उपज, लाभ ।

THE

HINDI SCIENTIFIC GLOSSARY.

हिन्दी वैज्ञानिक कोष।

CHEMICAL TERMS.

रासायनिक परिभाषा।

I. THE ELEMENTS—मूलतत्त्व।

A

Aluminium, Al (27) = स्फट, स्फ (२७)।

Antimony (Stibium), Sb (120) = अञ्जन, ज (१२०)।

Argon, A (40) = आर्गन, आ (४०)।

Arsenic, As (75) = ताल, ल (७५)।

B

Barium, Ba (137) = भारियम , भ (१३७)।

Beryllium, Be (9) = बेरीलियम, बे (९)।

Bismuth, Bi (208) = बिस्मत, बि (२०८)।

Boron, B (11) = टंक, ट (११)।

Bromine, Br (80) = ब्रम, ब्र (८०)।

C

Cadmium, Cd (112) = कादमियम, का (११२)।

Cæsium, Cs (133) = श्याम, श्य (१३३)।
Calcium, Ca (40) = खटिक, ख (४०)।
Carbon, C (12) = कर्बन, क (१२)।
Cerium, Ce (140) = श्रीयम, श्री (१४०)।
Chlorine, Cl (35·5) = हरिन,ह (३५.५)।
Chromium, Cr (52) = क्रोम, क्र (५२)।
Cobalt, Co (59) = कोबल्ट, को (५९)।
Copper (Cuprum), Cu (63·5) = ताम्र, ता (६३.५)।

E

Erbium, Er (166) = एर्बियम, ए (१६६)।

F

Fluorine, F (19) = स्रव , स्र (१९)।

G

Gallium, Ga (70) = गेलियम, गे (७०)।
Germanium, Ge (72) = ग्रर्म्म, ग्र (७२)।
Gold (Aurum), Au (197) = स्वर्ण, स्व (१९७)।

H

Helium, He (4) = हेल, हे (४)।
Hydrogen, H (1) = उज्जन, उ (१)।

I

Indium, In (114) = हिन्दम, हि (११४)।
Iodine, I (127) = नैल, नै (१२७)।

Iridium, Ir (193) इन्द्र, इ = (१९३) ।
Iron (Ferrum), Fe (56) = लोह, लो (५६) ।

K

Krypton, Kr (81·3) = क्रप्तन, क्र (८१·३) ।

L

Lanthanum, La (138) = लेयनम, ले (१३८) ।
Lead (Plumbum), Pb (207) = सीस, सी (२०७) ।
Lithium, Li (7) = ग्राव, ग्रा (७) ।

M

Magnesium, Mg (24) = मग्न, म (२४) ।
Manganese, Mn (55) = माङ्गल, मा (५५) ।
Mercury (Hydrargyrum), Hg (200) = पारद, पा (२००) ।
Molybdenum, Mo (96) = मोलद, मो (९६) ।

N

Neodymium, Nd (143·6) = नोदिमम, नो (१४३.६)
Neon, Ne (20) = न्योन, न्यो (२०) ।
Nickel, Ni (59) = निकल, नि (५९) ।
Niobium, Nb (94) = नोबियम, नो (९४) ।
Nitrogen, N (14) = नत्रजन, न (१४) ।

O

Osmium, Os (191) = ओसमम, ओ (१९१) ।
Oxygen, O (16) = अम्लजन, अ (१६) ।

P

Palladium, Pd (106) = पलेदियम, प (१०६) ।
Phosphorus, P (31) = स्फुर, स्फु (३१) ।
Platinum, Pt (195) = प्लाटिनम, प्ला (१९५) ।
Potassium (Kalium), K (39) = पोटाशियम, पो (३९) ।
Praseodymium, Pr (140·5) = प्रसोदिमम, प्र (१४०·५) ।

R

Radium, Ra (225) = रेडियम, रे (२२५) ।
Rhodium, Rh (103) = रोडियम, रो (१०३) ।
Rubidium, Rb (85) = रूपद, रू (८५) ।
Ruthenium, Ru (101·7) = रुथेनियम, रु (१०१·७) ।

S

Samarium, Sm (150) = स्मेरियम, स्म (१५०) ।
Scandium, Sc (44) = स्कन्ध, स्क (४४) ।
Selenium, Se (79) = सेलेनम, से (७९) ।
Silicon, Si (28) = शैल, शै (२८) ।
Silver (Argentum), Ag (108) = रजत, र (१०८) ।
Sodium (Natrium), Na (23) = सोडियम, सो (२३) ।
Strontium, Sr (87·6) = स्तंत्रम, स्त(८७·६) ।
Sulphur, S (32) = गन्धक, ग (३२) ।

T

Tantalum, Ta (183) = तंतलम, तं (१८३) ।
Tellurium, Te (125· ?) = तेलुरियम, ते (१२५· ?) ।
Thallium, Tl (204) = थेलियम, थे (२०४)
Thorium, Th (232) = थोरियम, थो (२३२)।

Tin (Stannum), Sn (118) = बङ्ग, ब (११८) ।
Titanium, Ti (48) = तीतैनियम, ती (४८) ।
Tungsten, W (184) = तुङ्गस्त, तु (१८४) ।

U

Uranium, U (239·5) = युरैनियम, यु (२३६.५) ।

V

Vanadium, V (51·2) = वान्दियम, वा (५१·२) ।

X

Xenon, X (128) = जीनन, जी (१२८) ।

Y

Ytterbium, Yb (173) = यंत्रव्यम, यं (१७३) ।
Yttrium, Y (89) = इत्रियम, इ (८६) ।

Z

Zinc, Zn (65) = यशद, य (६५) ।
Zirconium, Zr (90·7) = जिरकोनियम, जि (६०·७) ।

II. MISCELLANEOUS WORDS—फुटकर शब्द ।

A

Absence = अभाव, अविद्यमानता ।

Absent = अविद्यमान ।

Absolute = शुद्ध, केवल, निर्म्मल ।

Absorb = सोखना ।

Absorbent = शोषक ।

Absorption = शोषण ।

Accretion = जमाव ।

Acetated = सिरकाम्लमय ।

Acetic acid, $C_2 H_4 O_2$ = सिरकाम्ल, क₂ उ₄ अ₂ ।

Acetify = सिरका बनाना ।

Acetum (vinegar) = सिरका ।

Acetylene = असीटलीन ।

Acid = अम्ल ।

Acidification = अम्लीकरण ।

Acidifier = अम्लकार ।

Acidify = अम्ल बनाना ।

Acidimeter = अम्लमापक यन्त्र ।

Acidimetry = अम्लमिति ।

Acidity = अम्लत्व ।

Acidulate = अम्लमय करना ।

Acidulated = अम्लीकृत ।

Acidulous = आम्ल ।

Acrid = झाल, कटु, चटपटा ।

Act = असर करना ।

Action = क्रिया, असर ।

Add, Adding = संयोजन, मिलाना ।

Adapter = संयोजक ।

Adiactinic = विकारीकिरणभेद्य ।

Adopter = संयोजक ।

Æther = ईथर (See Ether)

Affect = असर करना ।

Affinity = रसायनप्रीति ।

,, —Elective = संयोगप्रीति ।

Agate = सुलेमानी पत्थर ।

Agent = कर्ता, कारक ।

Agitate = हिलाना, डोलाना ।

Agricultural chemistry = कृषिसम्बन्धि रसायन ।

Air = वायु

Air gas = वायु गैस ।

Alabaster = सफ़ेद सिलखड़ी ।

Albumen, Albumin } = सफेदी ।

Alchemic, Alchemical } = कीमियाई ।

Alchemist = कीमिया बनानेवाला ।

Alchemy = कीमिया ।

Alcohol = मद्यसार, अलकोहल ।

Alcoholisation = स्पिरिटपरिशोधन, मद्यसारीकरण ।

Alcoholometer = मद्यसारमापक, अलकोहल मापक ।

Ale = एल ।

Alkali = क्षार, खार ।

,, —Fixed = स्थायी क्षार ।

,, —Vegetable = वनस्पतिक्षार ।

,, —Volatile = उड़नेवाली क्षार ।

Alkalimeter = क्षारमापक ।

Alkalimetry = क्षारमिति, क्षारमानविधि ।

Alkaline = क्षारीय, खारा ।

Alkaloid = क्षारप्राय, क्षारमय, क्षारीय, क्षारोद ।

Alkaloid-Poisonous = विषमय क्षारोद ।

Allotropic = बहुरूपी ।

Allotropism, Allotropy = बहुरूपता ।

Alloy = मेल, मिलावट, धातुमेल, मिलाना, धातुमेल करना ।

Alloyage = धातुमेल विद्या, धातुमेल क्रिया, मेल ।

Alter = बदलना ।

Alteration = विकृति, परिवर्तन ।

Alum, Alumen = फिटकरी ।

Aluminiferous = फिटकरीदार ।

Amalgam = पारदमेल ।

Amalgamate = पारद मिलाना ।

Amalgamation = पारदमेलन ।

Amber = अम्बर ।

Ambrosia = अमृत ।

Amethyst = गोमेद ।

Amic = अमिक ।

Amides = अमिद ।

Ammonia, NH_3 (Alkaline air, Volatile Alkali) = अमोनिया, न $उ_3$ (क्षारिन वायु) ।

Analogous = अनुधार्मिक ।

Analogy = अनुधर्मता ।

Analyse = विश्लेषण करना ।

Analyser = विश्लेषक ।

Analysis = विश्लेषण, पृथक्करण ।

,, —Qualitative = जातिविश्लेषण, गुणविश्लेषण ।

,, —Quantitative = परिमाणविश्लेषण ।

,, —Proximate = उपविश्लेषण, सन्निकृष्ट विश्लेषण ।

,, —Ultimate = सजीव विश्लेषण, ऐन्द्रिक विश्लेषण ।

,, —Volumetric = आयतनविश्लेषण ।

Analyst = विश्लेषक ।

Analytic, Analytical } = वैश्लेषिक ।

Anhydride = निरुद ।

Anhydrite = अनार्द्रायित ।

Anhydrous = अनार्द्र ।

Animal charcoal = जान्तव अङ्गार ।

Anion = उद्गामी ।

Anisomeric = विषम प्रमाण ।

Anneal, Annealing } = तपाकर ठंढा करना ।

Antichlor = हरिप्रतिषेधक ।

Antidote = विषनाशक, प्रतिविष, प्रतीकार ।

Appear = दिखाई देना, निकल पड़ना ।

Appearance = आविर्भाव, रूप ।

Application = उपयोग, उपनय, लगाव, प्रयोग ।

Apply = कर देखना, लगा देखना ।

Approximate, Approximately } = लगभग, पास पास ।

Aqua, Aq = कं (जल), कं ।

,, fortis = तीव्रजल, नत्रिकाम्ल ।

,, regia = जलराज ।

,, vitæ = सुरा, ब्राण्डी ।

Aqueous = जलीय ।

Arbor dianæ = रौप्यतरु ।

Argentiferous = रौप्यदार ।

Arrack = दारू ।

Artiad = युग्म ।

Artificial = कृत्रिम, बनावटी ।

Asbestos = अस्वस्तु ।

Ashes = राख ।

,, —Volcanic = ज्वालामुखी राख

Ash fire = राखीताप ।

Ash furnace = राखभट्टा ।

Ash oven = राखभट्टा ।

Asphalt = अस्फाल्ट ।

Aspirator = वायुचोषक ।

Assay = न्यारना, न्यार ।

Assume = धारण करना, चढ़ना ।

Athermanous = अघर्मवाही, तापाभेद्य ।

Atom = परमाणु ।

Atomic = परमाणुसम्बन्धी ।

„ philosophy = परमाणुवाद ।

„ theory = परमाणुसिद्धान्त ।

„ weight = परमाणुभार ।

Atomicity = परमाणुयोगमान, परमाणुकोटि, परमाणुता ।

Atomize = चूर चूर करना, महीन पीसना ।

Atomlyzer = गैसविभाजक ।

Atoms—Doctrine of = परमाणुवाद ।

Attack = आक्रमण करना, खा लेना, खा जाना ।

Attar = अतर ।

Aurates (Auric hydroxide) = स्वर्णेत (उज्जाम्लजिद स्वर्ण ।

Aurated = स्वर्णमय ।

Auriferous = सोनेदार ।

Axis = अक्ष, धुरी ।

Axis of symmetry = यथाप्रमाण धुरी ।

Azote = नत्र (see Nitrogen)

Azotometer = नत्रमापक ।

B

Balsam = बलसाम ।

Barilla (Crude carbonate of soda) = सज्जी ।

Baryta = भारीता ।

Base = भस्म ।

Bases—Organic = सजीव-पदार्थ-भस्म ।

Basic = भास्मिक ।

Basicity = भास्मिकता ।

Basifier = भस्म बनानेवाला ।

Basify = भस्म बनाना ।

Bath = बाथ, तापसञ्चारक ।

Bath-metal = टबधातु ।

Battery = ब्याटरी, विद्युद्घटमाला, विद्युद्घट ।

Bead = दाना ।

Beaker = बीकर ।

Bell-jar = घण्टाकार पात्र ।

Bell-metal = काँसा ।

,, ore = असंस्कृत काँसा, खनिज काँसा ।

Bellows = धौकनी, भाती ।

Bent tube = वक्र नलिका, वक्र नली, बाँक नली ।

Benzene = बेंज़ीन ।

Bevelled = ढाँलुआं, कटा हुआ ।

Beverage = पान ।

Biacid = द्व्यम्ल ।

Bibasic or dibasic = द्विभस्मिक ।

,, ,, compound = द्विभस्मिक सम्मेलन ।

,, ,, mixture = द्विभस्मिक मिश्रण ।

Binary = द्विदैहिक ।

,, compound = द्विदैहिक सम्मेलन ।

Bind = बांधना ।

Bismuth ochre = खनिज बिस्मथ ।

Bite in = खा जाना, खा डालना ।

Bitter = कटु ।

Bitter principles = बनस्पति कटुद्रव्य, कटुसार ।

Bitumen = बिटुमेन ।

Bitumenise = बिटुमेन बनाना ।

Bitumenous = बिटुमेनी ।

Bitumenous limestone = चिकना चूना पत्थर ।

Bituminate = बिटुमेनदार करना ।

Bituminiferous = बिटुमेनदार ।

Bivalency = द्वैधाशक्ति ।

Bivalent = द्वैधाशक्तिक ।

Black earth = करैली मिट्टी ।

Blacksmith = लुहार ।

Black strap = शीरेदार शराब ।

,, tin = काला रांगा, खोटा रांगा ।

Blast = उड़ाना ।

,, furnace = वात भट्ठा ।

Blaze = धधकना ।

Bleaching = विरंजन, रंग उड़ाना ।

,, powder = विरंजन चूर्ण, विरंजन चूर ।

Blister steel, Blistered steel } = छालेदार इस्पात ।

Block tin = ढोंकेदार रांगा, ढेलेदार रांगा ।

Blow = फूंकना ।

Blow pipe = फुकनी

,, —Oxyhydrogen = अम्लजोज्ज फुकनी ।

Blue stone, Blue vitriol } = तूतिया, नीला थोथा ।

Blue veined = नीली धारीदार ।

Boil = उबलना, खौलना, उबालना, खौलाना ।

Boiling = क्वथन, उबालना ।

Boiling point = क्वथन विन्दु ।

Bond = बन्धन ।

Bone ash = हड्डी की राख ।

,, black = हड्डी का कोयला ।

,, earth = हड्डी का पार्थिव द्रव्य ।

Boracic = सोहागी ।

Boracous = सोहागामय ।

Borax = सोहागा ।

Bottle = बोतल, शीशी, बोतल भर, शीशी भर, बोतल में भरना ।

,, glass = बोतल काँच ।

,, green = बोतली हरा रंग ।

Brackish = खारा ।

Brand = दाग़ देना ।

Brandy = ब्राण्डी ।

Brass = पीतल ।

Brass foil or Dutch gold = पीतल का पत्तर, डच सोना, नक़ली तबक ।

Brazen = पीतल का ।

Brew = शराब खींचना ।

Brewery = शराब का भट्ठा ।

Bright = चमकीला ।

Brimstone = गन्धक ।

Brine = नोना पानी ।

,, —Leach = टपकाया नोना पानी ।

,, spring = खारा सोत ।

Brinish = थोड़ा खारा ।

Briny = खारी ।

Bronze = काँसा ।

,, powder = काँसे का चूर, सुनहली बुकनी ।

Brown = भूरा ।

Bude light = ब्यूड ज्योति ।

Bulb = कुमकुमा, पेट, कन्द ।

Bulbed = कुमकुमेदार, पेटदार ।

Bulk = आयतन, घनफल ।

Burette = द्रवमापक नलिका ।

Bullion = पासा, कामी, ईंट ।

Burgundy pitch = बरगण्डी अलकतरा ।

Burn = जलना, जलाना ।

Burner = बर्नर ।

,, —Bunsen = बुंसन बर्नर ।

C

Calcar = चूना भट्टा ।

Calcareous = चूनेदार ।

Calcareousness = चूनापन ।

Calcic = चूने का ।

Calcigenous = भस्मशील ।

Calcination = भस्मीकरण ।

Calcine = फूकना, मारना, भस्म करना ।

Calcspar = श्रोताञ्जन, सफेद सुर्मा ।

Calx = चूना बरी, धातुभस्म ।

Camphor = कपूर ।

,, —Oil = तेलिया कपूर ।

Candle = मोमबत्ती ।

Caoutchouc = रबर ।

,, —Vulcanised = गंधकी रबर ।

Capsule = ढिउली

Caput mortum = गाद, अवशिष्ट ।

Caramel = दग्ध शर्करा, जली चीनी, जली खाँड ।

Carbolic acid = कर्बोलिकाम्ल ।

Carbonate of lead—Basic = सफेदा ।

,, ,, Soda = सज्जीखार ।

Carboy = कराबा ।

Carburet = कर्बयुक्त करना ।

Carburetted hydrogen = कर्बोज्ज ।

Carburize = कर्बयुक्त करना ।

Carmine = किरमिजी रङ्ग ।

Caseous = पनीरी ।

Cask = छोटा पीपा ।

Cast iron = ढाला हुआ लोहा ।

Catalysis = योगवाही क्रिया ।

Catalytic = योगवाही ।

Cation = अग्रगामी ।

Cat's eye = लहसुनिया ।

Caustic = दाहक ।

,, silver = दाहक चाँदी ।

,, potash = दाहक पोटाश ।

,, soda = दाहक सोडा ।

Cement = जोड़ने का मसाला ।

Cementation = जोड़ना ।

Centigrade = शतांश ।

,, thermometer = शतांशी उष्णमापक यंत्र ।

Cerin = मोमिया ।

Ceruse = खनिज सफेदा ।

Chalk = खड़िया ।

Chalkiness = खड़ियापन ।

Chalky = खड़ियाई ।

Char = भुलसना ।

Charcoal = कोयला, अंगार ।

Chauffer = दमचूल्हा ।

Chemical = रसायन, रासायनिक ।

,, affinity = रसायनप्रीति, रासायनिक संसर्ग ।

,, analyser = रसायनसंश्लेषक ।

,, attraction = रसायनाकर्षण ।

,, change = रसायनविकृति, रासायनिक रूपान्तर ।

,, combination = रसायनसंयोग ।

,, composition = रसायनसंघट्टन ।

,, compound = रसायनसम्मेलन ।

,, equation = रसायनसमीकरण ।

,, examination = रसायनपरीक्षा ।

,, examiner = रसायनपरीक्षक ।

Chemical formula = रसायनसङ्केत, रसायनसूत्र ।

,, operation = रासायनिक क्रिया ।

,, principles = रासायनिक सिद्धान्त ।

,, process = रासायनिक रीति ।

,, union = रसायनसंयोग ।

Chemically = रसायनशास्त्र से ।

Chemicals = रसायन द्रव्य ।

Chemist = रसायनज्ञ, रसायनविद ।

Chemistry = रसायन शास्त्र ।

,, —Analitical = वैश्लेषिक रसायन ।

,, —Applied = व्यवहारिक रासायन ।

,, —Inorganic = जड़ रसायन, निर्जीव रसायन, निरिन्द्रिय रसायन ।

,, —Organic = सजीव रसायन, सेन्द्रिय रसायन, चेतन रासायन ।

,, —Physiological = अंगविज्ञान रसायन ।

,, —Practical = क्रियात्मक रसायन ।

,, —Pure = शुद्ध रसायन ।

Chloral = हरल ।

Chloroform = क्लोरोफार्म ।

Choke damp = कर्बिकाम्ल ।

Chrome = क्रोम ।

,, —Green = हरा क्रोम ।

,, —Orange = नारंजी क्रोम ।

,, —Red = लाल क्रोम ।

,, —Yellow = पीला क्रोम ।

Churn, churning = मंथन, मथना ।

Churning stick or staff = मथनी ।

Cinder = चिनगारी ।

Cinnabar = रस सिन्दूर, शिंगरफ ।

Citric acid, $C_6 H_8 O_7$ = खट्टाम्ल क$_६$ उ$_८$ अ$_७$ ।

Citrination = खट्टाम्लीकरण ।

Clarification = मैल छांटना ।

Clarified = छांटा, साफ किया ।

Clarify = छांटना, साफ़ करना ।

Clay = चिकनी मिट्टी ।

Clayey = चिकनी मटीला ।

Clay marl = खटीली मट्टी ।

Clear = साफ, साफ करना ।

Cloudy = धुंधला ।

Coagulate = थक्का बाँधना ।

Coagulation = थक्का बँधाई ।

Coal = पत्थर का कोयला ।

,, tar = काला अलकतरा ।

Cochineal = किरमदाना, बीरबहुटी ।

Cohesion = संसक्ति ।

Colophene = तारपीन का तेल ।

Colour = रंग ।

Colouring matter = रंगकारक द्रव्य ।

Colourless = बेरंगा ।

Combinatin = संयोग ।

,, by definite proportion = नियमितमान संयोग ।

,, by volume = घनमान संयोग ।

,, by weight = भारमान संयोग ।

Combining equivalent weight, } = संयोजक प्रमाण ।
,, proportion }

,, weight = संयोजक भाराङ्क ।

Combustible = जलनशील ।

Combustibility = जलनशीलता ।

Combustion = जलन, जलना ।

Commercial = व्यापारी ।

Common salt = खाने का निमक ।

Components = घटक, अवयव ।

Composition = संघट्टन, मिलन ।

Compound = सम्मेलन ।
Concentrated = निविष्ट ।
Concentration = निवेशन ।
Concretion = घनीकरण, पिण्डीकरण ।
Condensation = गाढ़ीभवन, गाढ़ीकरण ।
,, product = गाढ़ीभूत द्रव्य ।
Condense = गाढ़ा होना, गाढ़ा करना, जमना ।
Condenser = गाढीकरण यंत्र ।
Conflagration = महाजलन ।
Congeal = जमना, जमजाना ।
Conjugate = सम्बद्ध ।
Constituent = अवयव ।
Consume = जला डालना, भस्म कर देना ।
Contain = समाना ।
Copper = ताँबा ।
Copperas = हीराकसीस ।
Coral = मूंगा ।
Cork = काग, खुखड़ी ।
Corrode = खाजाना ।
Corrosive = क्षयकारी ।
Corrosive sublimate = पारदिक हरिद ।
Corundum = कुरंद ।
Cracker = पटाका ।
Crayon = क्रेयन ।
Cream = सत, इत्र ।
Crown glass = क्राउन शीशा ।
Crucible = घड़िया ।
Crude = असंस्कृत, अस्वच्छ ।
Crumble = चूरचूर करना ।
Crust = खुरंड, जमाव, छिलका, पपड़ी जमना ।
Crystal = कलम, रवा ।
Crystalline = रवेदार, कलमदार ।

Crystallization = स्फटिकीकरण, स्फटिकीभवन।

Crystallize = कलम बनना, रवा बनना, रवा बनाना।

Cupel = कटोरी।

Cupelation = साफ करना, स्वच्छ करना।

Curd = दही।

Curdle = थक्का जमना, गाढ़ा होना।

Curdy = थक्केदार।

D

Damp = सील, नम, तर करना, मंद करना, हलका करना।

Dark = काला, अँधेरा।

Dazzle = चकाचौंध करना, चकाचौंध होना।

Dazzling = चकाचौंध।

Decant = निथारना।

Decanter = निथरनी।

Decolorize = रंग उड़ाना।

Decompose = विच्छेदकरण, पृथक्करण, विघट्टन करना।

Decomposition = विघट्टन, पृथग्भवन, विच्छेदन।

Decripitation = चिरचिरा उठना, चटचटाना।

Deflagrate = भभक उठना, भभक उठाना।

Deflagration = भभकना।

Deflagrator = भभकयंत्र।

Dehydration = निरुद करना।

Dehydrogenate = निरुज्ज करना।

Dehydrogenation = निरुज्जीकरण।

Deleterious = विषाक्त।

Deliquesce = पसीजना।

Deliquescence = पसीजन।

Deliquescent = पसीजनेवाला।

Deliquium = पसेव।

Dense = गाढ़ा।

Density = गाढ़ापन ।

Deoxide = द्व्यम्लजिद ।

Dephlegmate = औटना, आर्द्रतानाश करना ।

Dephlegmation = औटन, आर्द्रतानाश ।

Dephosphorization = विस्फुरीभवन ।

Dephosphorize = विस्फुर करना ।

Deposit = तले जमना, जमाव ।

Desiccate = निरुद करना, सुखाना ।

Desiccation = जल उड़ाना ।

Desiccator = रसशोषक यंत्र ।

Desilver = विरजत करना ।

Destructive distillation = फूंकना ।

Desulphurate = विगंधक करना ।

Detect = ढूंढ़ निकालना, पता लगाना ।

Detection = पता लगाना ।

Detonate = कड़कना, कड़काना ।

Detonating,
Detonator } = कड़कनेवाला ।

Detonating powder = कड़कनेवाली बारूद ।

,, tube = कड़क नली ।

Detonize = कड़काना ।

Devaporation = सलिलीभवन, विवाष्पीभवन ।

Devitrify = धुँधला करना ।

Dextrogyrate,
Dextrorotatory } = दक्षिणवर्तक ।

Diacid = द्व्यम्ल ।

Dialyse = द्विविश्लेषण करना ।

Dialysis = द्विविश्लेषण क्रिया ।

Diamond mortar = कड़े पत्थर का खरल ।

Diatomic = द्विपरमाणुक ।

Dibasic = द्विभस्मिक ।

Diffuse = विकीर्ण करना, फैलाना, फैलना, प्रवेश होना ।

Diffusion = प्रवेश ।

Digest = सिझाना, पाचन करना ।

Digester = सिझाने का यंत्र, सिझनयंत्र ।

Dilute = हलका करना, पतला करना ।

Diluted = हलका ।

Dimorphic, Dimorphous } = द्विरूपी ।

Disappear = उड़ जाना, लोप होजाना, अदृश्य होजाना ।

Discolor = रंग बिगड़ना, रंग उड़ना ।

Discoloration = वैवर्ण्य ।

Discover = पता लगाना, दर्याफ़्त करना ।

Disinfectant = निस्संक्रामक ।

Disintegrate = चूरा होजाना, चूरा करदेना ।

Disintegration = चूर्णक्रिया ।

Displace = स्थानच्युत करना ।

Displacement = = स्थानच्युति, स्थानान्तर ।

Displacer = स्थानच्युतिकर्ता ।

Dissociation = विघटनघटन, वियोग ।

Dissolution = घुलना, घोल ।

Dissolve = घुलना, घोलना ।

Distil = अर्क खींचना, भाप से टपकाना ।

Distillate = अर्क, आसव ।

Distillation = स्रव, अभिस्रव ।

Distilled = स्रवित ।

,, water = स्रवित जल ।

Distillery = भट्ठी, शराब की भट्ठी ।

Disunion = वियोग ।

Dithionic = गंधक द्व्यणुक, द्विगंधकाणुक ।

Divalent = द्विधा ।

Dodecahedron = द्वादशमुखी ।

Double decomposition = द्विविघटन ।

Double salt = द्विधातुक लवण ।

Dry test = शुष्क परीक्षा ।

Dualistic system, ,, theory } = द्वैतसिद्धान्त ।

Ductile = तान्तव ।

Ductility = तान्तवता ।

Dust = धूल ।

Dyad = द्विवन्धन ।

Dye = रंग, रँगना ।

Dynamite = डायनामाईट ।

E

Earth = पार्थिवद्रव्य ।

,, oil = मट्टी का तेल ।

Earths—Alkaline = खार ।

Ebonite = एबोनाईट ।

Ebullioscope = क्वथनमापक, स्फोटनमापक ।

Ebullition = उबाल, क्वथन, स्फोटन, खोल ।

Effervesce = बुदबुदाना ।

Effervescence = बुदबुदाहट ।

Effloresce = नोना लगना, प्रपुष्पण ।

Efflorescence = नोना, प्रपुष्पण ।

Elaiometer = तैलमापक, चिक्कणत्वदर्शक ।

Elastic = स्थितिस्थापक, लचदार ।

Elasticity = स्थितिस्थापकता, लचक ।

Electrolysis = वैद्युत विश्लेषण, वैद्युत विघट्टन ।

Electrolytic = वैद्युत विघट्टनशील ।

Electro-negative = ऋणवैद्युत पदार्थ ।

Electro-positive = घनवैद्युत पदार्थ ।

Electrum = पीतली सोना ।

Elements = मूलतत्त्व ।

Elementary substance = मूल पदार्थ ।

Elementary property = मुख्य लक्षण, मूल लक्षण ।

Emarginated = खार दार ।

Embalm = तेल में रखना ।

Embers = अँगारे ।

Emerald = पन्ना ।

,, green = पन्ना रंग ।

Emery = कुरंज, झामाचूर ।

,, wheel = सान चक्कर ।

Emperical formula = सरल सङ्केत, सरल सूत्र ।

Empyreuma = चिरायन ।

Emulsion = अवलेह ।

Enamel = मीना ।

Equation = समीकरण ।

Equivalence = संयोगशक्तिसाम्य ।

Equivalent = तुल्यशक्तिक ।

,, weight = संयोगभाराङ्क ।

Essence = सत्त ।

Essential oil = सार, रूह ।

Etch = चित्र खोदना ।

Etching = चित्रविलेखन ।

Ether = ईथर ।

Ethereal = ईथरी, ईथरीय ।

,, —Luminiferous = तेजोवाही ईथर ।

Etherification = ईथरीकरण ।

Euchroic = स्वच्छ, विमल ।

Eudiometer = वातलक्षणमापक यंत्र ।

Eudiometry = वातलक्षणमिति ।

Evanescence = उड़ाव, अदर्शन ।

Evaporate = जल का उड़ाना, जल का उड़ना, जल का सुखाना ।

Evaporation = उड़जाना, उड़ाव, वाष्पीभवन ।

Evolution = उद्भवन, विकाश ।

Examination = परीक्षा, जाँच ।

Exfoliation = छिलका उड़ना ।

Exhaust = वायू निकालना ।

Expansion = प्रसरण, फैलाव ।

Experiment = प्रयोग, प्रयोग करना ।

Experimental = प्रयोगनीय ।

,, science = प्रयोगात्मक शास्त्र ।

Experimenter = प्रयोगकर्ता ।

Expert = विशारद ।

Explode = भक से उड़ना ।

Explosion = भक से उड़जाना ।

Explosive = भक से उड़नेवाला, बारूद ।

Expose = दिखाना, खुला रखना, एक्सपोज़ करना ।

Exposure = दिखाव, खुला रहना, एक्सपोज़र ।

Extend = विस्तार करना, बढ़ाना, फैलना ।

Extension = विस्तार, बढ़ाव, फैलाव ।

Extinguish = बुझाना, बुताना, बुझना ।

Extract = कषाय, सत्त ।

Extractives = कषाय ।

Exudation = पसीजना, पसीजन ।

F

Face = पहल ।

Fast = पक्का ।

Fat = चर्बी ।

Fatty = चर्बीदार ।

,, clay = चिकनी मिट्टी ।

Felspar = फेलस्पार, फेनोपल ।

Ferment = खमीर उठना ।

Fermentation = खमीर ।

Fibre = तंतु, रेशा ।

Fibrous = रेशेदार, तंतुमय ।

Filings = बुरादा, चूर, रेतन ।

„ of iron = लोहचूर, लोहचून ।

Film = झिल्ली ।

Filter = फिल्टर, जलशोधक, टपका, छनना, छानना ।

Filtrate = टपकाया हुआ ।

Filtration = छानना ।

Fire = अग्नि, आग ।

„ damp = पंक गैस ।

„ stone = चकमक ।

Fix = स्थायी होना, स्थायी करना ।

Fixation = स्थायीभवन ।

Fixed = स्थायी ।

„ air = कर्बाम्ल ।

„ alkali = स्थायी चार, अचल चार ।

„ oil = स्थायी तेल ।

Flake = घुआ ।

„ -White = सफेदा ।

Flaky = घुएदार ।

Flame = लाट, ज्वाला, अग्निशिखा ।

„ colour = ज्वालारंग ।

„ reaction = ज्वालाद्वारा परीचा ।

Flash = लपक, चमक ।

Flashing point = प्रज्वलनबिन्दु ।

Flask = फ्लास्क ।

Flint = चकमक पत्थर ।

„ glass = फ्लिएट काँच ।

Flour = फूल, आटा ।

Fluid = तरल ।

Fluidity = तरलता ।

Fluorescence = स्वदीपक ।

Flux = द्रवकारक, द्रावक ।

Foam = फेन ।

Foil = पत्ती, पत्तर, तबक, बरक़ ।

Form = रूप आकार, ढांचा ।

Formation = बनाव, बनावट ।

Formula = संकेत, सूत्र ।

„ — Constitutional = निर्देशकसूत्र, रचनासंकेत ।

„ — Empirical = सरल संकेत ।

„ — Graphic = निर्देशकसूत्र, रचनासंकेत ।

„ — Molecular, } = अणुसूत्र, अणुसंकेत ।
„ — Rational }

„ — Ring = संकेतचक्र ।

„ — Structural = निर्देशकसूत्र, रचनासंकेत ।

Forge = लोहार की भट्टी ।

Fossil = फोसिल ।

Fraction = अपूर्णाक, राशिभाग ।

Fractional crystallization = अधूरा कलम बनाना, थोड़ा थोड़ा रवा बनना ।

„ distillation = राशिभाग निष्कर्षण ।

Fracture = भग्नतल, भग्नदिक, तड़क ।

„ — Conchoidal = शम्बूकाकृति भग्नतल ।

Freezing = जमना, हिमीभवन ।

Fresh = ताजा, नवीन ।

Froth = फेन, झाग ।

Frothy = फेनदार, झागदार ।

Fructose = फल की चीनी ।

Fuel = ईंधन ।

Fugitive colour = उड़जानेवाला रंग, कच्चा रंग ।

Fulminate = पटाका, चटकना ।

Fulminate of gold = सोने की बारूद ।

Fulminating oil = चटकनेवाला तेल ।

„ powder = चटकनेवाली बुकनी, पटाके की बुकनी ।

Fume = धुआं, धुआंदेना, भापदेना ।

Funnel = पीक, कुच्छी ।

Furnace = भट्ठा ।

„ —Wind or air = वायुभट्ठा ।

„ —Reverberatory = वायुभट्ठा ।

Fuse = गलना, गलाना ।

Fusion = गलना, पिघलना ।

„ —Watery = निर्जलगलन ।

Fuze—Chemical = गलाने का मसाला ।

G

Galena = सौवीराञ्जन, सुरमा ।

Gallic acid = ग्यालिकाम्ल ।

Galvanized iron = जस्ता चढ़ा हुआ लोहा ।

Gas = गैस ।

„ —Air = वायुगैस ।

„ —Marsh = पङ्कगैस ।

„ —Water = जलगैस ।

Gaseous = गैसीय ।

Gelatin, Gelatine = मछली का सरेस, जेलेटीन ।

Gelatigenous, Gelatineferous = सरेसोत्पादक ।

Gelatinous = लासेदार

Gem = मणि, जवाहिर ।

„ —Artificial = कृत्रिम मणि, बनावटी मणि, नकली जवाहिर ।

Generate = जन्मना, जन्माना, निकलना ।

German Silver = जर्मन सिलवर ।

Gild = सोना चढ़ाना ।

Give off = निकालना, निकलना ।

Glacial = हैम, हिमवत ।

Glass = काँच ।

Glass—Bohemian = बोहीमी काँच ।

„ —Cut = पहलदार काँच ।

„ —Crown = क्राउन काँच ।

„ —Crystal, } = बिल्लूरी काँच ।
„ —Flint }

„ —Tempered, } = पक्का कांच ।
„ —Toughened }

„ —Water = घुलनेवाला काँच ।

Glistening mica = बुक्का ।

Globules = गोली, दाने ।

Glow-lamp = श्वेततेज दीप, शिखाहीन दीप ।

Glucose = दाखचीनी, दाक्षशर्करा ।

Glue = सरेस ।

Gluten = गेहूँ का लासा ।

Goniometer = कोणमापक ।

„ —Contact = दस्ती कोणमापक ।

Graduate = अवधिमान करना, रेखांकित करना ।

Graduation = अंशरेखन, अंशाङ्कन ।

Granular = रवादार, दानेदार ।

Granulate = दानेदार करना, चूरकरना ।

Granulated = दानेदार ।

Granulation = दाना बनना ।

Gravimetric = तौल परिमाण सम्बधी ।

„ analysis = तौल परिमाण विश्लेषण ।

Green vitriol = कसीस ।

Gum = गोंद ।

„ resin = रजन ।

Gumy = लसदार, गोंददार, चिपकनेवाला ।

Gunpowder = बारूद , अग्निचूर्ण, अग्निबाणचूर्ण ।

Guttapercha = गटापरचा ।

Gypsum = हरसोठ ।

H

Halogen = नैलादि उपधातु ।

Haloid = सनैलादि लवण ।

Hard = भारी, कड़ा, कठोर ।

Hardness = कठोरपन , कड़ापन , भारीपन ।

Haziness = धुंधलापन, कुहासापन ।

Hazy = धुंधला, धुन्ध, कुहासामय ।

Heat = ताप , उष्णता ।

" —Atomic = परमाणुताप ।

Heavy metal = भारी धातु ।

Helmet = नलिका मुकुट ।

Heptad = सप्तवन्धन ।

Heptavalent = सप्तशक्तिक ।

Hepatize = गंधोजित, गधोजमय ।

Heterogeneous = इतरावयव ।

Heterogenous = विजातीय ।

Heterology = इतरधर्म , विधर्मता ।

Heteromerous = विषमावयव ।

Heteromorphism = इतराकृतित्व ।

Heteromorphous = इतराकृत ।

Hexad = षट्वन्धन ।

Hexavalent = षट्शक्तिक ।

Homogeneous = सजातीय ।

Homologinic, Homologous = समधर्म्मी , समश्रेणिक ।

Homology = समश्रेणिकता , समधर्म्मता ।

Humid = आर्द्र, सील ।

Humidity = आर्द्रता, सील ।

Husk = भूसी ।

Hydrated = उज्जमय ।

Hydration = उज्जमय करना ।

Hydric = उज्जनक ।

Hydrogenation = उज्जयुक्त करना ।

Hydrogode = विद्युत ध्रुव , ऋणध्रुव ।

Hydrolytic = जलहर ।

,, agent = जलहरकारक ।

Hydrometer = घनत्वमापक , विशिष्टगुरुत्वमापक ।

Hydro salt = उज्ज लवण ।

Hydrous = उज्जमय ।

Hygrometer = आर्द्रतामापक यंत्र ।

Hygroscopic substance = आर्द्रताग्राही पदार्थ , पसीजने वाली वस्तु ।

Hypothetical = कल्पनात्मक, आनुमानिक ।

I

Iceland spar = सफ़ेद सुर्मा ।

Identical = तत्स्वरूपी ।

Igneous = अग्निवत, आग्नेय ।

Ignite = जल उठना, आग लगाना, प्रदीपन करना ।

Ignition = जलउठना, प्रदीपन ।

Illuminant = प्रकाशक ।

Illuminate = प्रकाश करना ।

Illumination = प्रकाशन ।

Imbibe = सोखना , खींचलेना ।

Imitation = नक़ली, प्रतिरूपी ।

Immersion = निमज्जन ,डुबोना ।

Impediment = रोक , प्रतिरोध , बाधा ।

Impenetrable = अभेद्य ।

Impentrability = अभेद्यता ।

Impregnate = भरदेना , साथमिलाना ।

Impure = मैला , मिलवां ।

Impurities = मैल ।

Inactive = शिथिल ।

Incandescence = उष्णप्रज्वलन, तापदीपन ।

Incandescent = उष्णज्वलित, तापप्रदीप्त ।

Incapacity = असामर्थ्य ।

Incoherence = असंयोग, असंलग्नता ।

Incombustible = अज्वलनशील ।

Incompatible = विरुद्धधर्म्मी, असंगत ।

Incrust = पपड़ी जमना ।

Incrustation = पपड़ी ।

Indelible = न मिटनेवाला, अमिट ।

India rubber = रबड़ ।

Indicator = सूचक, ज्ञापक ।

Indigo = नील ।

" —Black = काला नील ।

" —Blue = श्याम नील ।

" —Brown = कपिल नील ।

" —Green = हरित नील ।

" —Purple = बैंगनी नील ।

" —Red = रक्त नील, लोहित नील ।

" —White = श्वेत नील ।

" —Yellow = पीला नील ।

Indirect = परोक्ष रीति से ।

Indistinct = अस्पष्ट ।

Indivisble = अविभाज्य ।

Induction = उपपादन ।

Inert = जड़ ।

Inference = परिणाम, अनुमान ।

Inflame = प्रज्वलित होना, प्रज्वलित करना, दहन ।

Inflamation = दाह, दहन, प्रज्वलन ।

Inflammable = दहनशील, प्रज्वलनशील ।

Inflation = फुलाना, हवा से फुलाना ।

Infrangible = अभञ्जशील, न टूटनेवाला, न फटनेवाला ।

Infrangibility = अभञ्जशीलता ।

Infuse = भिगो रखना, भिगो देना ।

Infusion = रस, अरक ।

Ingot = शिला, सिल, ढोंका ।

Ingredient = अंग, साधन ।

Inhalation = अन्तरश्वासन ।

Inherent = सहवर्ती ।

Ink = स्याही, मसी ।

„ —Indelible = पक्की स्याही ।

„ —Sympathetic = गुप्त स्याही ।

„ —Printer's, } = छापे की स्याही
„ —Printing }

Inorganic = जड़, अचेतन ।

Inoxydizable = अदग्धशील, अदाह्य ।

Insipid = फीका ।

Inspissate = गाढा करना, औटाना ।

Inspissated = गाढ़ा किया हुआ, औटाया हुआ ।

Insoluble = न घुलने वाला, अनघुल ।

Intensity = तीव्रता ।

Inter-atomic = परमाण्वान्तरिक्ष ।

Inter-molecular = अण्वान्तरिक ।

Inversion = विपर्यास ।

Invert = विपर्यास करना ।

Iod, Iods = नैलमय ।

Iridiscent = धनुषरंगी ।

Iron = लोहा, लोह ।

„ —Cast = ढलुआं लोहा, कान्ती लोहा ।

„ —Magnetic = चुंबक लोहा ।

„ —Malleable = नरम लोहा, फैलनेवाला लोहा ।

„ —Meteoric = उल्का लोहा ।

„ —Rig = ढलुआं लोहा, मिलवां लोहा ।

„ —Reduced = साफ किया हुआ लोहा, स्वच्छ लोहा ।

Iron —White = श्वेत लोहा ।

,, —Wrought = पिटवां लोहा ।

Isinglass = जिलेटिन, मछली का सरेस ।

Isolable = पृथग्भावी ।

Isolate = अलग करना, पृथक करना ।

Isologous = समान्तर श्रेणिक ।

Isomerous = समावयव ।

Isomeric = समावयविक ।

Isomerism = समावयवत्व ।

Isometric = समपरिमाणित ।

Isomorphism = समाकृतित्व ।

Isomorphic, Isomorphous = समाकृतिक ।

Isopycnic line = समघनरेखा ।

Ivory = हाथीदांत ।

Ivory black = हाथीदांत की स्याही ।

J

Jasper = संग यशव ।

Jelly = सरेस, लासा ।

Jet = फुआरा ।

Jet black = घोर काला, निरा काला ।

Juxtaposition = पास पास, सन्निधान ।

K

Kiln = भट्ठी, भट्ठा, पज़ावा ।

L

Laboratory = प्रयोगशाला, रसायनशाला ।

Lac = लाह, लाख ।

,, —Shell = चपड़ा, लाह ।

Laccic = लाखी ।

Lacquer = लाह चढ़ाया हुआ ।

Lamp = दीप, दिया, लम्प ।

,, —Arc = बिजली का लम्प ।

,, —Flameless = शिखाहीन दीप ।

Lamp black = काजल, कज्जल ।

Lapidary = हक्काक ।

Lapidiscence = पत्थर होजाना, अश्मिकरण ।

Lapis infernalis = नत्रित रजत ।

,, lazuli = लाजवर्द ।

Latent = अप्रगट, अनुद्भूत ।

Lather = साबुनफेन ।

Laughing gas = हँसानेवाली गैस ।

Law = नियम ।

Laxity = ढीलापन ।

Lead = सीसक, सीसा ।

,,—Black = ग्रेफैट, पेन्सिल का सुर्मा ।

,,—Red = सेंदुर ।

,,—White = सफेदा ।

Lead glance = गलीना ।

Leaven = खमीर ।

Light = ज्योति, उजाला, हल्का ।

Light oil = हलका तैल ।

Lime = चूना ।

,, —Caustic = दाहक चूना ।

,, light = लाईम लाईट ।

,, stone = चूने का पत्थर ।

Line of direction = दिग्रेखा ।

Link = सन्धी, कड़ी, बन्धन ।

Linsid oil = तीसी का तैल ।

Liquid = द्रव ।

Liquifaction = द्रवीभवन ।

Liquify = द्रव बनना, द्रव करना ।

Liquor = मद्य ।

Litharge = मुर्दासंख ।

Litmus = लिटमस ।

,, —Blue = नीला लिटमस ।

,, paper = लिटमस कागज ।

,, —Red = लाल लिटमस ।

Loadstone = चुम्बक पत्थर ।

Logwood = पतंग लकड़ी ।

Lower = उतारना, शक्ति घटाना ।

Luminous = प्रकाशक, प्रकाशित, चमकदार, चमकीला, जगमगा ।

Luminosity = चमक ।

Lump = ढेला, डला ।

Luna = श्वेत, रजत, चांदी ।

Lunar caustic = नत्ररजत ।

Lustre = द्युति, पानी, श्राब ।

Lute, Luting } = लेई ।

M

Maceration = भावना ।

Madder = मजीठ ।

Magenta = मजण्टा ।

Magma = गाद , खुद ।

Malt = सीरा ।

Manganese—Black oxide of, or Black Mangenese = काला मांगल ।

Manna = बंसलोचन ।

Manufactory = कारखाना, कलाभवन, निर्माणशाला।

Manufacture = निर्माण, बनाना।

Manure = खाद।

,, —Animal = प्राणिसार खाद।

,, —Mineral = खनिजसार खाद।

,, —Vegetable = उदभिज्जसार खाद।

Marble = संगमरमर।

Mass = ढेर, ढेरी, पदार्थसमूह।

Massicot = मुर्दासंख।

Mastic = मस्तगी।

Melt, Melting = गलना, गलाना, पिघलना, पिघलाना।

,, point = द्रवणविन्दु, द्रवणांक।

,, process = द्रवीकरण प्रणाली, गलाने की रीति।

Mercurify = पारा निकालना, पारा मिलाना।

Metal = धातु।

,, —Base = हीन धातु, क्षुद्र धातु।

,, —Heavy = भारी धातु।

,, —Light = हल्की धातु।

,, —Noble = श्रेष्ठ धातु।

Metallepsy = तुल्यतत्त्व विकृति।

Metallic = धातव।

,, acids = धातवाम्ल।

,, ores = असंस्कृत धातु।

Metalloid = धातुकल्प।

Metallurgical = धातुसम्बन्धी, धातुशोधनसम्बन्धी।

,, chemistry = खनिजसंबन्धी रसायन शास्त्र, धातुशोधनसम्बन्धी रसायन शास्त्र।

Metallurgist = धातुविद्यावित्।

Metallurgy = धातुशोधन विद्या।

Metameric = विधर्मसवयविक।

Meteorite = उल्का।

Meteorite iron = उल्का लोह ।

Methane = पङ्कगैस ।

Methylated spirit = काष्ठमद्यार्क ।

Metric analysis = घनविभाग, घनविश्लेषण ।

Mica = अभ्रक, अबरक ।

„ —Glistening = बुक्का ।

Micaceous = अभ्रकी, अबरकदार ।

Microchemical = सूक्ष्मरासायनिक ।

Microchemistry = सूक्ष्मरसायन ।

Microscope = सूक्ष्मदर्शक, खुर्दबीन ।

Microscopic = सूक्ष्मदर्शनीय ।

Microspectroscope = सूक्ष्मरश्मिवर्णविभाजक ।

Milk of lime = चूने का दोगा, सफेदा ।

Milky = दूधिया ।

Mine = खान ।

Mining = खोद निकालना, खान खोदना ।

Mineral = खनिज ।

„ acid = खनिजाम्ल ।

„ charcoal = पत्थर का कोयला ।

„ oil = खनिज तेल ।

„ salt = खनिज लवण ।

Mineralization = खनिजीकरण ।

Mineralogical chemistry = खनिज, पदार्थीय रसायन ।

Mineralogy = खनिजशास्त्र ।

Minium = सिंदूर ।

Mixible = मिलजानेवाला ।

Mixture = मिश्रण ।

Modification = रूपान्तर ।

Modified = रूपान्तरित ।

Moist = भीगा, भीजा, सीला, नम ।

Moisten = भिगोना ।

Moistened = भिगोया हुआ ।

Moisture = सील, नमी ।

Molasses = जूसी ।

Molecule = अणु ।

Molecular = अणुक, अणुसम्बन्धी ।

,, weight = अणुभार ।

Molten = पिघला हुआ, पिघला के बनाया हुआ ।

Monacid = एकाम्ल ।

Monad = एकबन्धन ।

Monatomic = एकपरमाणुक ।

Monovalent = एकशक्तिक ।

Mortar = खल ।

Mortification = धातु मारना ।

Mother liquor = मातृद्रव ।

Mother of pearl = सीप ।

Mucilage = लासा ।

Mucilagenous = गोंदिया, लासेदार ।

Multivalent = बहुशक्तिक ।

Muriate = हरोज्जमय करना।

Muriated = हरोज्जमय ।

Muriatic acid = हरोज्जाम्ल ।

Mutual = परस्पर ।

N

Naphtha = नफता ।

Nascent = नवजात ।

,, state = नवजात अवस्था ।

Native = खनिज, प्राकृतिक, देशज ।

Natural = स्वाभाविक ।

Negative = ऋण ।

Neutral = शिथिल ।

,, salt = शिथिल लवण ।

Neutrality = शिथिलता ।

Neutralization = शिथिलीभवन ।

Neutralize = शिथिल करना ।

Neutralizing = शिथिलकारी ।

Nickel silver = निकल सिलवर ।

Nihilalbum = दग्ध यशद ।

Nitre = शोरा ।

Nitrated = नत्रयुक्त ।

Nitrification = नत्रीभवन ।

Nitrum = शोरा ।

Non-acid = निराम्ल ।

Non-metal = उपधातव ।

Non-metallic = उपधातव ।

Non-nitrogenous = नत्रहीन ।

Non-oxygenous = अम्लजहीन ।

Normal = मुख्य, स्वधर्म्मी, सामान्य, प्रमित ।

" salt = स्वधर्म्मी लवण ।

" solution = प्रमित द्रावण ।

" temperature = सामान्य उष्णता, मुख्य उष्णता ।

Nugget = ढेला, ढोंका ।

Obscure rays = अदृश्य किरण ।

Observation = निरीक्षण ।

Obstacle = प्रतिबन्ध, रुकावट ।

Occlude = संहार करना ।

Occlusion of gases = गैससंहार ।

Ochre = गेरु ।

Octad = अष्टबन्धन ।

Odour = गन्ध, बास ।

Odourless = निर्गन्ध, गन्धहीन ।

Oleometer = तैलमापक ।

Opal = उपल ।

Opalescence = उपलझलक ।

Opalescent = उपल सा झलकनेवाला, भीतर से झलकनेवाला ।

Opaque = अपारदर्शी ।

Opposition = विरोध, विग्रह ।

Ordinary = साधारण ।

" temperature = साधारण उष्णमान ।

Ore = आकरिकधातु, असंस्कृत धातु ।

Organic = ऐन्द्रिक, सजीव, चेतन ।

Orpiment = हरताल ।

" Red = मैनसिल ।

" Yellow = गोदन्ती हरताल ।

Ozone, O_3 = ओज़ोन ।

P

Pan = कढ़ाई ।

Part, Parting } = नियारना, न्यारना, अलग करना ।

Passive = क्रियाशून्य ।

Passivity = क्रियाशून्यता ।

Paste = लेई ।

Pearl white = मोतिया श्वेत ।

" ash = मोती का चूना ।

Pencil = तार, सूची ।

Pentad = पंचबन्धन ।

Perforated = छिदा हुआ ।

Perissad = अयुग्म ।

Permanent white = पक्का श्वेत रंग ।

Permeable = प्रवेशशील ।

Permeate = घुसजाना, समाजाना ।

Petroleum = मिट्टी का तेल ।

Pewter = कांसा, कसकुट ।

Phial = शीशी ।

Phlogiston = फ्लाजिस्टन ।

Phosphorescent = स्फुरप्रकाशित ।

Phosphoric acid = स्फुरोज्जाम्ल ।

Phosphorus—Soluble = घुलनशील स्फुरोज्ज ।

Photo-chemistry = आलोकरसायन ।

Physico—chemical = भौतिक रासायनिक ।

Pipe = नलिका, नली ।

Pipette = पतली नलिका ।

Pitch = अलकतरा ।

Plated = कलई किया हुआ, मुलम्मा किया हुआ ।

Plating = कलई करना, मुलम्मा करना ।

Plumbago = प्लम्बेगो ।

Pneumatic trough = वायुकोशक पात्र ।

Point of maximum density = महत्तम घनत्वविन्दु ।

Poison = विष ।

Poisonous = विषाक्त ।

Polish = चमक, चमकना, चमकाना ।

Polyacid = बह्वम्ल ।

Polyatomic = बहुपरमाणुक ।

Polybasic = बहुभस्मिक ।

Polymeric = बहुजातीय ।

Polymerism = बहुजातिकत्व ।

Polymorphic = बहुरूपी ।

Polymorphism = बहुरूपता ।

Polyvalent = बहुबन्धन ।

Poppy oil = खसखस का तेल ।

Porcelain = चीनी मिट्टी ।

Portland cement = विलायती मिट्टी ।

Positive = धन ।

Pot = प्याला, पात्र ।

Pot metal = पात्र-धातु ।

Potash = पोटाश ।

Powder = चूर्ण, चूरा, बुकनी, चूरा करना, चूरा होना ।

Powdered = चूरा किया हुआ ।

Powdery = चूर्णसदृश, चूरे सा ।

Precious = बहुमूल्य, मूल्यवान, बहुमोल ।

Precipitant = अधःक्षेपक, अवक्षेपक ।

Precipitate = तलछट, अधःपतित, अधःपतन, अवक्षेपन,

,, तलछट जमना ।

Precipitation = अधःपतन, अवक्षेप ।

Presence = वर्तमानता, उपस्थिति ।

Present = वर्तमान, उपस्थित ।

Primary = मुख्य, पहिला, आद्य ।

Prime = प्रधान ।

Principle = कार्यकारी तत्त्व, वीर्य, सिद्धान्त ।

Process = क्रिया, विधि, रीति, प्रणाली ।

Properties = गुण, धर्म्म ।

Proportion = भाग ।

Puddling = लोहा साफ करना ।

Pulverous = चूर्णमय, चुरेदार ।

Pumice, Pumice stone } = झांवा पत्थर ।

Pure = शुद्ध ।

Purification = शुद्धीकरण ।

Purified = शुद्ध ।

Purify = शुद्ध करना, साफ करना ।

Purity = शुद्धता ।

Purple = बैंगनी ।

Putrefaction = सड़ना ।

Putty = पुटीन ।

Pyrite = पाईराइट ।

Pyroheliometer = रवितापमापक ।

Pyrometer = अत्युष्णतामापक ।

Pyroscope = उष्णतादर्शक ।

Q

Quadribasic = चतुर्भस्मिक ।

Quadrivalence = चतुर्धाशक्ति ।

Quadrivalent = चतुर्धाशक्तिक ।

Quantity = परिमाण ।

Quantivalence = परिमाणशक्ति ।

Quartz = क्वार्ट्स ।

Quick-silver = पारा, पारद ।

Quinquivalence = पंचशक्ति ।

Quinquivalent = पांचशक्तिक ।

R

Radical = मूलक ।

,, —Compound = विविध मूलक ।

,, —Simple = एकाकी मूलक ।

Rain water = वृष्टि जल ।

Rancid = सड़ी गंध ।

Rare = विरल, पतला, हल्का ।

Rarefaction, Rarifaction = विरलीकरण, विरलीभवन ।

Rarefy = विरल करना, विरल होना ।

Rarity = विरलता ।

Raw = कच्चा ।

Reaction = प्रतिक्रिया ।

Reaction—Blowpipe = फुकनी प्रतिक्रिया ।

,, —Flame = दीपशिखा प्रतिक्रिया ।

Reagent = प्रतिकारक, परीक्षक ।

Realgar = मैनसिल ।

Receiver = घटग्राहक ।

Recrystallization, Recrystellize } = पुनःस्फटिकीकरण ।

Rectification = प्रतिशोधन ।

Rectifier, Rectificator } = प्रतिशोधक ।

Rectify = प्रतिशोधन करना ।

Redentigration = परावर्तन ।

Red lead = सिन्दूर ।

,, phosphorus = लाल स्फुर ।

Reduce = संस्कार करना ।

Reduction = संस्कारक्रिया ।

,, test = संस्कारपरीक्षा ।

Refine = शुद्ध करना, शुद्ध होना, साफ करना ।

Refined = शुद्ध किया हुआ ।

Refrigerator = शीतकारक ।

Replace = पुनर्निवेशन ।

Replaceable = पुनर्निवेशनीय, प्रतिनिवेशनीय ।

Residue, Residum } = अवशेष ।

Resin = राल ।

Resist = रोकना ।

Result = फल ।

Retort = भभका ।

,, —Tabulated = डाड़ीदार भभका, टोटीदार भभका ।

Reverberation = प्रतिघात ।

Reverse = प्रतिकूल, विपरीत ।

Revert = पलटना, पलटाना ।

Rise = चढ़ उठना, उतराना, चढ़ना ।

Rouge = फुकी हुई कसीस, रूज ।

Rubber = रबड़ ।

Rust = मोरचा, मोरचा लगना ।

Rusty = मोरचेदार ।

S

Safety lamp = रक्षकदीप, सेफटी लम्प ।

,, match = रक्षक दियासलाई, सेफटी दियासलाई ।

,, tube = रक्षकनलिका, सेफटी नलिका ।

Sal = लवण ।

,, —Ammoniac = नौसादर ।

,, —Culinarius = नमक, नोन, खाने का नमक ।

,, —Gemæ = खनिज नमक ।

,, —Volatile = उड़जानेवाला नमक ।

Salifiable = नमकरूण बनाने योग्य ।

Salify = नमक बनाना, नमकमय करना ।

Saline = खारी, नमकीन ।

,, efflorescence = पांसुज लवण, श्रौद्भिद लवण ।

Salt = नमक, लवण ।

,, —Essential = वनस्पति लवण, वनस्पति सत्त ।

,, —Haloid = समुद्री खार, समुद्री लवण ।

,, —Neutral = उदासीन नमक, शिथिल नमक ।

,, —Permanent = स्थिर नमक, स्थायी नमक ।

Saltpetre = शोरा ।

,, —Chili, (Sodium Nitrate) = चिली का शोरा ।

,, —acid, (nitric acid) = शोराम्ल, नत्रिकाम्ल, शोरे का तेजाब ।

Sample = नमूना, बानगी ।

Sandarach, Sandaras } = सन्दरस, चन्दरस ।

Sand bath = बालू का तापयंत्र ।

Sand paper = बलुआ कागज़ ।

Sandal, } = चंदन ।
Santal }

Saponifiable = साबुन करने योग्य ।

Saponification = साबुनकरण ।

Saponifier = साबुनकारक ।

Saponify = साबुन बनाना ।

Sapphire = नीलम ।

Saturant = संपृक्त ।

Saturate = संपृक्त करना ।

Saturated = संपृक्त ।

Saturation = संपृक्तता ।

Scale = मापनदण्ड, माप ।

Science = विज्ञान ।

Scientific = वैज्ञानिक ।

„ apparatus = वैज्ञानिक यंत्र ।

„ chemist = वैज्ञानिक रसायनज्ञ ।

„ method = वैज्ञानिक रीति ।

Scientist = विज्ञानवित् ।

Scintillation = चिनगारी उड़ना, चिनगारी उड़ाना ।

Scum = झाग ।

Secondary = गौण, अप्रधान ।

Sediment = तलछट ।

Selenite = हरसोंठ ।

Sensitive = सुग्राहक, शीघ्रग्राहक ।

Sensitize = शीघ्रग्राही करना ।

Separating funnel = पृथक्कारी टीप ।

Separation = पृथक्करण ।

Series = माला, श्रेणी ।

Settle = थिरना, बैठजाना ।

Shellac = लाख, चपड़ा ।

Silica, (SiO_2) = बालू ।

Siliceous = बालूदार, बलुआ ।

Silver steel = सफेद फौलाद ।

Simmer = सिमसिमाना, धीरे धीरे उबलना ।

Simple = एकाकी, सामान्य ।

Singe = झुसलना ।

Siphon = पनचोरा, वक्रनलिका ।

Skim = काछलेना ।

Slag = धातुमैल ।

Slake = बुझाना ।

Slaked = बुझा हुआ ।

,, lime = बुझाया हुआ चूना ।

Slate = स्लेट ।

Smelt = धातु शोधना ।

Smelting = धातुशोधन ।

,, furnace = धातुशोधन भट्ठा ।

Smoke = धुआं, धूम, धुआं देना ।

Smoky = धुएंदार, मैला ।

Soap = साबुन ।

,, bubble = साबुन का बुलबुला ।

,, stone = सिलखड़ी ।

Soda = सोडा ।

,, alum = सोडा फिटकिरी ।

,, ash = सोडा मिट्टी, सज्जी ।

,, salts = सोडा लवण ।

Soft = हल्का, नरम ।

,, water = हल्का जल ।

Soil = = उपजाऊ मिट्टी, खेत की मिट्टी ।

Solder = टांका, टांका देना, टांका लगाना, धातु जोड़ना ।

,, —Hard = पक्का टांका ।

,, —Soft = नरम टांका ।

Solid = घन, ठोस ।

Solidification = घनीकरण, घनीभवन ।

Solidify = घन करना, घन होना, ठोस बनाना ।

Solidity = घनता, ठोसपन ।

Solubility = घुलनशीलता

Soluble=घुलनेवाला, घुलनशील ।

,, glass = घुलनेवाला कांच ।

Solution = द्रावण, घोल, द्रवयोग ।

,, ---Chemical = रासायनिक घोल ।

,, —Mechanical = कृत्रिम घोल ।

Solvent = घोलक ।

Soot = करखा, काजल ।

Sour = खट्टा ।

Spark = चिंगारी ।

Specific gravity = विशिष्ट गुरुत्व ।

,, heat = विशिष्ट ताप ।

,, weight = विशिष्ट भार ।

Spectrclogy = रश्मिनिर्वाचक शास्त्र ।

Spectroscope = रश्मिदर्शन यंत्र, रश्मिवर्णदर्शक ।

Spectroscopic = रश्मिवर्णदर्शनीय ।

,, test = रश्मिवर्णदर्शनीय परीक्षा ।

Spectrum = रश्मिवर्ण, सप्तरंजन ।

,, —Absorption = अपसर्पण रश्मिवर्ण ।

,, —Chemical = रासायनिक रश्मिवर्ण ।

,, —Chromatic = रश्मिवर्ण ।

,, —Continuous = सरोतर रश्मिवर्ण ।

,, —Gaseous = गैसोय रश्मिवर्ण ।

,, —Normal = साधारण रश्मिवर्ण ।

,, —Ocular = दृश्य रश्मिवर्ण ।

,, —Solar = सैार रश्मिवर्ण ।

,, —Thermal = ताप रश्मिवर्ण ।

Spectrum analysis = रश्मिवर्ण विश्लेषण ।

Speculum metal = दर्पणधातु ।

Spermaceti = मोमवत्ती की चर्बी, ह्वेल की चर्बी ।

Spirit = स्पिरिट, सार, मद्यसार ।

Spirit lamp = स्पिरिट लम्प, मद्यसारलम्प ।

Spirit of salt = नमक का तेजाब ।

,, of terpentine = तारपीन का तेल ।

,, of vitriol = गंधक का तेजाब ।

,, of wine = मदिरा, शराब ।

,, —Rectified = शुद्ध मद्यसार ।

Spirituous = मद्यसारीय ।

Split up = विभिन्न करना ।

Sponge = स्पंज ।

Spout = टोटी ।

Standard = प्रमाण, स्थापित मान ।

Standardize = प्रमाणानुसार करना ।

Starch = नशास्ता. माँड़ी ।

Starchy = माँड़ीदार ।

Steam = भाप, जलवाष्प ।

,, bath = स्वेदनयंत्र ।

Steel = इस्पात, फौलाद ।

,, —Cast = ढला इस्पात ।

,, —Mild = नरम इस्पात ।

Stem = डांड़ी ।

Still = भपका ।

Stir = हिलाना ।

Stone—Philosopher's = पारस पत्थर ।

Stop cock = स्टापकाक़, ढकन टोटी ।

Stopper = ढकना ।

,,—Glass = काँचडाट ।

Stoppered = ढकनेदार, बंद ।

Stove = अंगीठी, चूल्हा ।

Strain = छानना ।

Strainer = छन्ना ।

Strength = बल ।

Strong = बलवान ।

Sub-atom = परम परमाणु ।

Sublimate = ऊर्ध्वपातनावशेष ।

Sublimation = उर्ध्वपातन ।

Sublime = उर्ध्वपतन करना ।

Sub-soil = तले की मिट्टी ।

Substituent = प्रतिनिधि द्रव्य ।

Substitute = प्रतिनिविष्ट होना ।

Substitution = प्रतिनिवेशन, प्रतिनिधान ।

Sugar = शर्करा, चीनी ।

,,—Beet-root = कंद की चीनी ।

,,—Cane = गन्ने की चीनी, ऊख की चीनी ।

,,—Fruit = फल की चीनी ।

,,—Grape = अंगूर की चीनी ।

,,—Milk = दूध की चीनी ।

,,—Starch, ,,—Potato } = माड़ की चीनी, आलू की चीनी ।

Sugar of lead = मुर्दासंख ।

Sulphuration = गंधकीभवन ।

Super salt = आम्लमय लवण ।

Suspend = लटकाना, लटका रखना ।

Suspended = मिला हुआ, अवलम्बित ।

Suspension = अवलम्बन ।

Symbol = चिन्ह ।

Symbolism = चिन्हव्यापार ।

Sympathetic ink = गुप्तमसि ।

Synthesis = संश्लेषण ।

Synthesize = मिला के बनाना ।

Synthetical = बनाया हुआ, सांश्लेषिक, कृत्रिम ।

Table = सूची, सारणी ।

Talc = अभ्रक ।

Tallow = कच्ची चर्बी ।

Tar = राल ।

Tared = तुला हुआ ।

Tarry = रालदार ।

Tartar = टार्टर ।

Tartaric acid = इमली का तेजाब, टार्टरिकाम्ल ।

Temper = आब, पानी, पानी चढ़ाना, बुझाना, पक्का करना ।

Temperament = प्रकृति, स्वभाव ।

Temperature = तापक्रम, तापपरिमाण ।

Tempered = पक्का किया हुआ, पानी चढ़ाया हुआ ।

Tension = वितति, तनाव ।

,, —Vapour = वाष्प का तनाव ।

Tepid = कोसा ।

Term = शब्द ।

Ternary = त्रिदैहिक ।

Terpene = तारपीन ।

Terra cotta = पक्की मिट्टी, पकाई हुई मिट्टी ।

Tertiary = तृतीय ।

Test = परीक्षा, परख, जांच ।

,, —Touching = कस लगाकर जांचना ।

,, —Wet = जलीय परीक्षा ।

Test tube = परीक्षणनलिका, टेस्टट्यूब ।

Tetracid = चतुराम्ल ।

Tetrad = चतुर्बन्धन ।

Tetratomic = चतुष्परमाणुक ।

Tetrabasic = चातुर्भस्मिक ।

Tetravalence = चतुर्शक्ति ।

Tetravalent = चतुर्शक्तिक ।

Texture = गठन, रचना, बनावट ।

Theory = सिद्धान्त ।

Thermal = उष्णतात्मक ।

Thermal unit = उष्णतापरिमाण ।

Thermic = उष्णतासम्बन्धी ।

,, balance = अतिमंद उष्णतामापक ।

Thermochemistry = तापरसायन ।

Thermolysis = तापविश्लेषण ।

Thermolyze = तापविश्लेषण करना ।

Thermometre = तापमापक, थरमामेटर ।

Thermometric = तापमापकसम्बन्धी ।

Thin = पतला ।

Thionic = गंधकी, गंधकमय ।

Tin = वङ्ग, रांगा ।

Tin, Tinning } = कलई करना, रांगा चढ़ाना ।

Tinned = कलई किया हुआ, कलईदार ।

Tincal = सोहागा ।

Tissue = मांसतन्तु, रेशा ।

Titrate = द्रवयोगविश्लेषण करना ।

Titration = द्रवयोगविश्लेषण ।

Tone = रंग ठीक करना, टोन करना ।

Touch = कस लगाना ।

Touchstone = कसौटी का पत्थर ।

Tough = चिम्मड़, चिमड़ा ।

Toughened glass = कड़ा किया हुआ कांच, पक्का कांच ।

Toxic = विषाक्त ।

Toxicology = विषविज्ञान ।

Trace = अंशमात्र, नाममात्र ।

Translucent = अर्धपारदर्शक, अर्धस्वच्छ ।

Transmit = पार करना, पार होना, पार जाना ।

Transmutation = कीमिया बनाना, नीच धातु को उच्च धातु करना ।

Transparent = पारदर्शक, स्वच्छ ।

Treacle = जूसी, शीरा ।

Triad = त्रिबंधन ।

Tridimensional = तिपहला ।

Triple salt = त्रिधातुक लवण ।

Trivalence = त्रिशक्ति ।

Trivalent = त्रिशक्तिक ।

Trough = टांका, जलपात्र ।

Tube = नलिका, नली ।

„ —Furnace = नलिका भट्टी ।

Tubulated bottle = सुराहीदार बोतल, लम्बी गर्दनवाली बोतल ।

Tubulation = नलिकाकरण ।

Tubulature = टोटी लगाना, नलिका लगाना ।

Tubulure = टोटी, गर्दन ।

Turmeric = हल्दी ।

„ paper = हल्दीमय कागज़ ।

Turn = घुमाना, बदलना, खरादना, छीलना ।

Turning = छीलन ।

Turpentine = तारपीन ।

„ —Oil of = तारपीन का तेल ।

Turquois = फ़ीरोज़ा ।

Twin = युग्मकण ।

U

U tube = यू नलिका ।

Ultramarine blue = लाजवर्दी नील ।

Unadulterated = निर्मल ।

Unalloyed = बेमेल धातु ।

Uncork = काग खोलना, डाट खोलना ।

Undersaturated = अधोसंपृक्त ।

Uniform = समरूप, एकसा, समान ।

Uniformity = समरूपता, समानता ।

Union = संयोग, मेल ।
Unit = एकाई, परिमाण ।
Unitary theory = एकाणुक सिद्धान्त ।
Univalence = एकशक्ति ।
Univalent = एकशक्तिक ।
Unsaturated = असंपृक्त ।
Unsaturation = असंपृक्तता ।
Unslaked = बिनबुझा ।
Unstable = अस्थायी ।
Unsymmetrical = असंगत ।

V

Vacuum = शून्य, वायुशून्य ।
Valence = परमाणुकग्रहणशक्ति ।
Valency = परमाणुग्रहणशक्तिता ।
Vaporific = वाष्पकारी, उड़जानेवाला ।
Vaporization = वाष्प बनना, वाष्पीकरण, वाष्पीभवन ।
Vaporize = वाष्प बनना, वाष्प बनाना ।
Vaporous, Vapory } = वाष्पीय, वाष्पमय ।
Vapour = वाष्प ।
Varnish = वार्निश ।
Vein = धारी, नस, नाडी ।
Veined = धारीदार, नसदार ।
Vessel = पात्र, बरतन ।
Vinegar = सिरका ।
Violet = कासनी ।
Viscid = लसदार, लसलसा ।
Vitreous = कांच सा, कांचमय ।
Vitrescence = कांचशील ।

Vitrifaction = कांच बनना, कांच बनाना ।
Vitrify = कांच बनना, कांच हो जाना ।
Volatile = उड़जानेवाला ।
Volatility = उड़नपन ।
Volatilization = उड़ना, उड़न ।
Volatilize = उड़ाना, उड़ना ।
Volume = घनफल, आयतन ।
,, —Atomic = परमाणु आयतन ।
,, —Molecular = अणुवायतन ।
,, —Specific = विशिष्ट आयतन ।
Volumenometry = आयतनमापन ।
Volumetric = आयतनसम्बन्धी, घनफलसम्बन्धी ।
Vulcanite = वलकेनाइट, गंधकमय रबर ।
Vulcanization = गंधकीकरण ।

W

Warm = गरम ।
Wash = धोना, धो निकालना, लेप चढाना ।
Wash bottle = प्रक्षालन बोतल ।
Washing bottle = अवषेक बोतल, वाशिंग बोतल ।
,, fluid = अवषेक ।
,, soda = धोने का सोडा ।
Water = जल, चमक ।
,, —Mineral = झरने का जल ।
Water of crystallization = स्फटिकीकरण का जल ।
Wax = मोम ।
Waxy = मोमी, मोमसा ।
Weak = हल्का ।
Weld = पीट कर जोड़ना ।
Welded = पीट कर जुड़ा हुआ ।
Wet = आर्द्र, गीला, तर ।

White = श्वेत, सफेद ।

,, arsenic, As_2O_3 = श्वेतताल, संखिया ।

,, heat = श्वेतताप ।

,, lead = सफेदा, सपेदा ।

,, metal = श्वेत धातु ।

,, vitriol = सफेदा ।

White of egg = अंडे की सपेदी, अंडे का लासा ।

Wick = बत्ती ।

Wine = मद्य, मद, दारू, शराब ।

Wire gauge = तार की जाली, तारजाली ।

Worm = भभका नली ।

Woulfe bottle = वुल्फ बोतल ।

Wrought iron = पिटवां लोहा ।

Y

Yeast = खमीर ।

Yellow = पीत, पीला ।

,, earth = प्यूरी मिट्टी ।

,, metal = पीत धातु ।

Z

Zinc = यशद, जस्ता ।

,, white = यशद श्वेत ।

———

III, (a). PREFIXES = उपसर्ग ।

A,
An } = श्र या श्रन, as Anhydride = श्रनार्द्र ।

Bi.
Di } = द्वि, as Bisulphate, Disulphate = द्विगन्धित ।

Hepta = सप्त, as Heptavalent = सप्तशक्तिक ।

Hexa = षट्, as Hexavalent = षट्शक्तिक ।

Hypo = उप, as Hyposulphite = उपगन्धायित ।

Meta = मित, as Metaphosphate = मितस्फुरित ।

Mono = एक, as Monoxide = एकाम्लजिद ।

Octo = श्रष्ट, as Octovalent = श्रष्टशक्तिक ।

Ortho = ऋजु, as Orthophosphate = ऋजुस्फुरित ।

Penta = पंच, as Pentasulphide = पंचगन्धिद ।

Per = परि, as Persulphate = परिगन्धित ।

Poly = बहु, as Polyatomic = बह्वणविक ।

Proto = प्रति, as Protosulphate = प्रतिगन्धित ।

Pyro = मध्य, as Pyrophosphate = मध्यस्फुरित ।

Sesqui = एकार्ध, as Sesquioxide = एकार्धाम्लजिद ।

Sub = श्रधि, as Subchloride = श्रधिहरिद ।

Super = श्रति, as Superoxide = श्रत्यम्लजिद ।

Tetra = चतुर, as Tetraoxide = चतुराम्लजिद ।

Tri = त्रि, as Trioxide = त्र्यम्लजिद ।

III, (*b*). SUFFIXES = प्रत्यय ।

Ate = इत, as Carbonate = कर्बनित ।

Ation = करण, as Oxidation = अम्लजनीकरण ।

Et = एत, as Sulphuret = गन्धेत ।

Ic = क, or इक, as Antimonic = आंजनिक ।

Ide = इद, as Bromide = ब्रमिद ।

Ine = इन, as Amine = अमीन ।

Ite = आयित, as Arsenite = तालायित ।

Myl = इल, as Chromyl = क्रोमिल ।

Oid = ओद or कल्प, as Alkaloid = क्षारोद ।

Ous = स or अस, as Ferous = लोहस ।

IV NOTES FOR GUIDANCE = नियम ।

It is requested that the following notes may be carefully perused before using this Terminology.

I. This terminology has been divided into four sections. Sec. I contains the English names of elements with their Hindi equivalents as well as chemical formulæ and approximate atomic weights. Sec. II contains miscellaneous words. Sec. III gives the English prefixes and suffixes with their Hindi equivalents. Examples to illustrate the use of these have been added. Sec. IV contains these notes.

II. In so far, at least, as elements are concerned Hindi words have been adopted exactly on the lines of English words so that translators may have no difficulty in using them.

III. In almost all cases the vernacular prefixes and suffixes should be added to the chief words in accordance with the rules of Hindi (Sanskrit) orthography. As for example for the *prefix* **bi** or **di** we have the Hindi word द्वि and for the *suffix* **ic**. we have इक or क. Now for the word **base** we have adopted the word भस्म. Thus for **bibasic** we will use the word द्वि + भस्मिक = द्विभस्मिक, Similarly for **dioxide** we will make the Hindi word द्वयम्लजिद and so on.

IV. In section III we have given the prefixes and suffixes commonly used in inorganic chemistry for coining chemical words. Thus for **ide** we use इद, for **ite** आयित and so on. These words are to be added as already explained.

V. In some cases compound words with the names of elements are made. In such cases the word first

used is slightly abbreviated as oxygen + Chloride = oxychloride ; hydrogen + chloric = hydrochloric. Similarly in Hindi we also shorten the words as अम्लजिद हरिद, उज्जहरिक and so on.

———

THE HINDI SCIENTIFIC GLOSSARY.

हिन्दी वैज्ञानिक कोश।

MATHEMATICAL TERMS.
गणित की परिभाषा।

A

Abacus = गणनायन्त्र।
Abelian calculus = आबीलीय कलन।
,, convergency = आबीलीय परिच्छिन्नमान।
,, equation = आबीलीय समीकरण।
,, function = आबीलीय फल।
,, group = आबीलीय पुञ्ज।
,, hyper-elleptic fuuction = आबीलीय क्रान्तिवृत्तीय फल।
Abscissa = भुज, कोटि।
Absolute = स्वतन्त्र, परम, केवल, साधारण।
,, convergence = साधारण परिच्छिन्नमान।
,, integral invariant = पूर्ण-अगतिक।
,, number = स्वतन्त्र संख्या।
,, unit = स्वतन्त्र एक, स्वतन्त्र इकाई।
Abstract = संक्षेप।
Abutment = प्रतिक्रिया स्थान।

Acceleration = वृद्धि, गत्यन्तर ।
,, —Angular = कोणीय वृद्धि ।
,, —Areal = क्षेत्रफलीय वृद्धि ।
,, —Centre of = वृद्धिकेन्द्र ।
,, —Tangential = स्पर्शीय वृद्धि ।
,, —Total = सम्पूर्णवृद्धि ।
,, —Uniform = समवृद्धि ।
,, —Variable = विषमवृद्धि ।
Account = हिसाब, ब्योरा, लेखा ।
Accumulator = शक्तिसञ्चायक ।
Acnode = असम्भाव्य सम्पात ।
Action and reaction = आघात और प्रत्याघात ।
Add = जोड़ना, योग करना, सङ्कलन करना ।
Addition = योग, जोड़, सङ्कलन, जोड़ती ।
Adjacent = संलग्न, आसन्न ।
,, angle = संलग्नकोण, आसन्नकोण ।
,, side = संलग्न भुजा, आसन्न भुजा ।
Adjoint system = संलग्न सम्प्रदाय ।
Algebra = बीजगणित, अव्यक्तगणित ।
Aliquot part = एकांश ।
Alligation = मिश्रनियम ।
Alternando = एकान्तरनिष्पत्ति ।
Alternants = विपर्यय प्रतिपन्न ।
Alternate angle = एकान्तर कोण ।
,, arc = एकान्तर चाप ।
,, segment of a circle = एकान्तर चापक्षेत्र ।
Altitude = उंचाई, उन्नतांश ।
Ambiguous = संशयात्मक ।
,, case = संशयात्मक स्थिति ।
,, sign = संशयात्मक चिन्ह ।
Amount = मिश्रधन ।
Anallagmatic surface = समपृष्ठ ।

Analogy = साजात्य ।
,, —Mathematical = गाणितिक साजात्य ।
Analysis = विश्लेषण ।
,, —Harmonic = हरात्मक विश्लेषण ।
Analytic function = वैजिक फल ।
Analytic geometry, } = बीजज्यामिति ।
Analytical geometry }
Analytic geometry of two dimensions = द्विस्थितिक ज्यामिति ।
Analytic geometry of three dimensions = त्रिस्थितिक ज्यामिति ।
Anchor ring = लङ्गर की कड़ी ।
Aneroid barometry = जेबी वायुभारमापक ।
Angle = कोण ।
,, —Acute = न्यून कोण ।
,, —Complementary = कोटिकोण ।
,, —Concave = नतोदर कोण ।
,, —Conical = सूच्याकार कोण ।
,, —Convex = उन्नतोदर कोण ।
,, —Dihedral = द्वितल कोण ।
,, —Eccentric = विलक्षण कोण ।
,, —Exterior, } = बाह्य कोण ।
,, —External }
,, —Internal = अन्तः कोण ।
,, —Intrinsic = अन्तर्गत कोण ;
,, —Obtuse = अधिक कोण
,, of incidence = आघात कोण ।
,, of reflection = परावर्तन कोण ।
,, of refraction = वर्तन कोण ।
,, —Opposite = अभिमुख कोण ।
,, —Plane = सरल कोण ।
,, —Plane rectilineal = सरल रेखात्मक कोण ।

Angle—Right = सम कोण ।
,, —Solid = घन कोण ।
,, —Spherical = चापीय कोण ।
,, —Supplementary = संपूरक कोण ।
,, —Vertical = उन्नतांश कोण ।
Angular advance = कोणीय पुष्टि ।
,, momentum = कोणीय तति ।
,, point = कोणीय बिन्दु ।
,, section = कोणीय छेद ।
,, velocity = कोणीय वेग ।
Anharmonic pencil = अहरात्मक तूलिका ।
,, ratio = अहरात्मक निष्पत्ति ।
Anicut = बाँध ।
Anomaly = उत्केन्द्रता ।
Annual = वार्षिक ।
Annuities = नैमित्तिक वृत्ति, नैमित्तिक वेतन ।
Annular solids = वलयाकार पिण्ड ।
Annum = वर्ष ।
Anticedent = पूर्वगामी ।
Antifriction = रूक्षताप्रतिकूल ।
Apex = शिखा ।
Apocentre = अपकेन्द्र ।
Apparent = दृश्य, स्फुट, स्पष्ट ।
Application = प्रयोग ।
Apply = प्रयोग करना ।
Approximately = लगभग ।
Approximation = आसन्नक्रिया ।
Apse = उच्चनीचस्थान ।
Apsidal = उच्चरेखासम्बन्धी ।
Apsides = उच्चरेखा ।
Arc = चाप ।
,, co-ordinates = चापीय भुजयुग्म ।

Arch = डाँट ।

Arch-brick = डाँट की ईंट ।

Arch-way = डाँटदार रास्ता ।

Area = क्षेत्रफल ।

Arithmetic = व्यक्तगणित, पाटीगणित ।

" mean = व्यक्तगणित मध्यम ।

" progression, } = व्यक्तश्रेणी ।
" series }

" triangle = व्यक्तत्रिभुज ।

Arm = भुज ।

Astatic centre = चलकेन्द्र ।

Astatic equilibrium = चलस्थितिस्थापक ।

Asymptote = असीमपथ, उपगा ।

Asymptotic = असीमपथीय, उपगीय ।

Atmosphere = वायुमण्डल ।

Attraction = आकर्षण ।

Atwood's machine = आटवूड का यन्त्र ।

Average = मध्यममान, औसत, सरदल ।

Axiom = स्वयंसिद्ध ।

Axiomatic = स्वयंसिद्ध सम्बन्धी ।

Axis = अक्ष ।

" —Instantaneous = तात्कालिक अक्ष ।

" of similitude of the circles = साजात्य अक्ष ।

" —Principal = मुख्य अक्ष ।

B

Backing = नकल भरना, नकल की चुनाई करना ।

Bajri = बजरी ।

Balance = तुला, तराज़ू, बाक़ी ।

" —Ballastic = व्यालस की तुला ।

" —Bicker's = बिक्रतुला ।

Balance—Chain = शृङ्खलतुला ।

,, —Decimal = दाशमिक तुला ।

,, —Hydrostatical = जलस्थितिमापक तुला ।

,, —Lever = तुला ।

,, —Piston = पिस्टन तुला ।

,, —Roberval = रुबर्वल तुला ।

Balance sheet = जमा खर्च का चिट्ठा ।

Balcony = छज्जा ।

Balloon = गुब्बारा ।

Bargas = बरगा, पतली धन्नी, कड़ी सोंट ।

Barometer = वायुभारमापक ।

,, —Cistern = तोयाधार-वायुभारमापक ।

,, —Fizory = फिज़ोरी-वायुभारमापक ।

,, —Fortin's = फोर्टिन-वायुभारमापक ।

,, —Housan's = हाउसन-वायुभारमापक ।

,, —King = किंग-वायुभारमापक ।

,, —Marine = समुद्री-वायुभारमापक ।

,, —Self-registering = स्वलेखक-वायुभारमापक ।

Base = आधार, भूमि ।

,, —Circle = मूलाधार ।

,, —Common = लग्ननैष्पत्तिक आधार, साधारण आधार ।

,, —line = मूलरेखा ।

,, —Napierian = नेपीरियन आधार ।

Basis = आधार ।

,, curve = आधार-वक्र ।

,, equation = आधारसमीकरण ।

Bending moment = वक्रभ्रामक ।

Bernoulli's series = बरनोली की श्रेणी ।

Billions = दस खरब ।

,, —Tens of = नील ।

,, —Hundreds of = दस नील ।

,, —Thousands of = पद्म ।

Billion—Tens of thousands of = दस पद्म ।

„ —Hundreds of thousands of = शंख ।

Binode = द्विपात ।

Binomial co-efficient = द्विपद-गुणक ।

„ equation = द्विपद-समीकरण ।

„ expression = द्विपद-मान ।

„ theorem = द्विपद-सिद्धान्त ।

Binormal = द्विमुख्यलम्ब ।

Bipolar = द्विध्रुवीय ।

Biquadratic equation = द्विवर्गात्मक समीकरण ।

Bisect = समद्विभाग करना ।

Bisection = समद्विभाग ।

Bitangent = द्विस्पर्शरेखा ।

Body = पदार्थ, वस्तु, पिण्ड ।

Boundary = सीमा ।

Brachistochrone = लघुतम-काल-वक्र ।

Bracket = बन्धनी ।

Brahma press = ब्राह्म प्रेस ।

Brake = ब्रेक, गतिरोधक ।

Breadth = वेध, चौड़ाई ।

Bridge = पुल ।

Bund = बन्ध, बाँध, रोक ।

Buoyancy = प्लवनशक्ति ।

But hinges = कबजे ।

Button = पुश्ता ।

C

Calculate = गिनती करना, लेखा लगाना ।

Calculation = गणना ।

Calculus = कलन ।

„ —Differential = चलनकलन ।

Calculus—Infinitesimal = अत्यल्पकलन ।
,, —Integral = चलराशिकलन ।
,, of variation = वैशेषिककलन ।
,, of finite difference = परिच्छिन्नान्तर-कलन ।
Cardinal number = मुख्याङ्क ।
Cardioid = हृदयाकार ।
Carry = लेना, ग्रहणकरना, हाथ लगना ।
Cartisian co-ordinates = कार्तीय स्थितिनिरूपक ।
,, oval = कार्तीय अण्डाकार ।
,, system = कार्तीय सम्प्रदाय ।
Catenary = कातन्वली ।
Central = केन्द्रयुक्त, मध्यगत ।
,, conics = सकेन्द्र-सूचीछेद ।
,, curves = सकेन्द्र-वक्रक्षेत्र ।
Centre = केन्द्र ।
,, —Circum = परिकेन्द्र ।
,, —Ex = बहिःकेन्द्र ।
,, —In = अन्तःकेन्द्र ।
,, —Mean = मध्यकेन्द्र ।
,, of curvature = वक्रीयकेन्द्र ।
,, of gravity = गुरुत्वकेन्द्र ।
,, of inversion = वैपर्यासिक केन्द्र ।
,, of involution = घातक्रियाकेन्द्र ।
,, of perspective = परलोककेन्द्र ।
,, of reciprocation = व्यतिहारकेन्द्र ।
,, of similitude = साजात्यकेन्द्र ।
,, of suspension = अवलम्बकेन्द्र ।
,, Radical = प्रधानकेन्द्र ।
Centres—Line of = केन्द्ररेखा ।
Centrifugal = केन्द्रपराङ्मुख, केन्द्रापगामी ।
Centripetal = केन्द्राभिमुख, केन्द्रोन्मुख ।
Centrode = केन्द्रपथ ।

Centroid = गुरुत्वकेन्द्र ।

Centro-surface = केन्द्रिक पृष्ठ ।

Characteristic = पूर्णभागपूर्णाङ्क ।

,, exponents = पूर्णाङ्क घात ।

Chord = पूर्णज्या, चापकर्ण ।

Chords —Conjugate = प्रतिबद्ध पूर्णज्या ।

,, —Harmonic = हरात्मक ज्या ।

,, of contact = संपर्क ज्या ।

,, of quickest descent = लघुतमावरोहण ज्या ।

Circle = वृत्त ।

,, —Auxiliary = वित्तेपवृत्त ।

,, of curvature = वक्रीयवृत्त ।

,, of inversion = वैपर्यासिकवृत्त ।

,, of reciprocation = व्यतिहारवृत्त ।

,, of similitude = साजात्यवृत्त ।

,, —Orthotomic = समकोणकवृत्त ।

,, —Oscullating = अस्कन्धीय वृत्त ।

Circles—Concentric = एककेन्द्रवृत्त ।

,, —Escribed = वाह्य वृत्त ।

Circular = वृत्ताकार ।

,, measure = चापीयमान ।

,, ,, of an angle = कोण चापीय मान ।

Circumference = परिधि ।

Circumscribed = परिगत ।

,, circle = परिगतवृत्त ।

Cissoid = शिरिञ्जनी ।

Co-axal = एकात्तक ।

Co-efficient = गुणाङ्क ।

Cohesion = संसक्ति ।

Coincide = बराबर ढक लेना ।

Collide = संघट्ट ।

Collinear = रेखास्पर्धी, एकरैखिक ।

Collision = प्रतिघात ।

Column = पङ्क्ति , स्तूप ।

Combination = एकादिभेद ।

Commensurable = परिच्छिन्नमानीय ।

Common = उभय, साधारण ।

„ angle = उभय कोण ।

„ denominator = उभयनिष्ठहर ।

„ difference = चय, उत्तर ।

„ ratio = गुण, गुणोत्तर ।

„ section = परस्परच्छेद ।

„ side = परस्परभुज ।

Complement = कोटि, पूरक ।

Complementary = पूरक ।

Complex = मिश्रित ।

„ lines = मिश्रित रेखा ।

„ quantities = मिश्रित परिमाण ।

„ screw = मिली पेंच ।

„ variables = मिश्रित चल ।

Componendo = योगनिष्पत्तिक्रिया ।

„ dividendo = भक्तयोगनिष्पति-क्रिया ।

Component = घटक, अवयव ।

Composition of forces = बलसंयोजन ।

„ of integrals = चलसंयोजन ।

„ of quantities = परिमाणसंयोजन ।

„ of rotations = परिभ्रमणसंयोजन ।

„ of vectors = नाभिस्रुति-संयोजन ।

Compound = मिश्र ।

„ addition = मिश्र योग ।

„ formula = मिश्र सङ्केत ।

„ fraction = मिश्र भिन्न ।

„ division = मिश्र भाग

„ multiplication = मिश्र गुणन

Compound —ratio = योगनिष्पत्ति ।
,, rules = मिश्र विधि ।
,, substration = मिश्र वियोग ।
Compression = सम्पीडन ।
Concave = नतोदर ।
Concavity = नतोदरत्व ।
Concentration = एकीकरण ।
Concentric = एककेन्द्रक ।
Conchoid = कर्णच्छेद ।
Concommitant = समन्वित ।
Concurrent = अनुषङ्गी, सहगामी ।
Condition = अवस्था, दशा ।
Confocal = एकनाभिक ।
Cone = सूच्याकारशङ्कु ।
,, of friction = घर्षणशङ्कु ।
Congruencies = अनुरूपता ।
Conic = शङ्कुसम्बन्धी ।
,, section = शङ्कुच्छिन्न ।
Conicnodes = शङ्क्वाभास संघात ।
Conicoid = शङ्क्वाभास ।
Conics—A tangential cut of = शङ्कुस्पर्शरेखीय खण्ड ।
,, —A tangential pencil of = शङ्कुस्पर्शरेखीय तूलिका ।
,, —Conjugater = शङ्कुबद्धक ।
,, —Diametral = व्यासशङ्कु ।
,, —Harmonic system of = शङ्कुहरात्मक-सम्प्रदाय ।
,, —Invariant angle of two = द्विशङ्कुस्थिरकोण ।
,, —Invariant theory of = शङ्कुस्थिरसिद्धान्त ।
,, —Matual power of two = द्विशङ्कुपरस्परबल ।
,, —Orthogonal = चातुरस्रिकशङ्कु ।
Conjugate = संबद्ध, बद्ध, प्रतिबद्ध ।
,, axis = सम्बद्धाक्ष ।
,, diameter = सम्बद्धपूर्णज्या ।

Conjugate focus = संबद्धनाभि ।

,, friction = संबद्धघर्षण ।

,, hyperbola = प्रतिबद्ध अतिपरवलय ।

,, lines = प्रतिबद्धरेखा ।

,, points = प्रतिबद्धबिन्दु ।

,, triangles = प्रतिबद्धत्रिभुज ।

Conjugates—Harmonic = हरात्मकसम्बद्ध ।

Consequent = द्वितीया निष्पत्ति ।

Conservative energy = प्राकृतिकशक्ति ।

Constant = स्थिर ।

,, quantity = स्थिरपरिमाण ।

Constituent = ध्रुवा ।

Constrained = अवरुद्ध ।

,, motion = अवरुद्धगति ।

Construct = बनाना, रचना करना ।

Construction = रचना ।

Contact = स्पर्श ।

,, —Double = द्वैधा स्पर्श ।

,, —Four pointic = चतुर्बिन्दवस्पर्श ।

,, —Homogeneous = सजातीयस्पर्श ।

,, —Infinitesimal = अतिसूक्ष्मस्पर्श ।

,, —Point of = स्पर्शबिन्दु ।

,, transformation = स्पर्शरूपान्तर ।

Conterminous sides = आसक्तस्थ भुज ।

Continuant = अनवच्छेदक ।

Continue = लगातार रहना ।

Continuity = अबन्ध, अविराम ।

Continuous = लगातार, अनवच्छिन्न ।

Contour = आकार ।

Contract = सिकुड़ना ।

Contraction = आकुञ्चन, सिकोड़ ।

Contrary = विपरीत, विरुद्ध ।

Contravariants = विपरीत-चल-स्पर्धी ।

Convergency = परिच्छिन्नमान ।

Convergent = परिच्छिन्न ।

Converse = प्रतिलोम , विलोम ।

Convertand = विलोमनिष्पत्ति ।

Convex = उन्नतोदर ।

Convexity = उन्नतोदरत्व ।

Co-ordinate point = भुजसमुदाय बिन्दु ।

,, —Quadruplaner = चतुःफलक-भुजसमुदाय ।

,, —Tangential = स्पर्शीय-भुजसमुदाय ।

,, —Vectorial = नाभिकर्णीय-भुजसमुदाय ।

Co-ordinates = भुजयुग्म ।

,, —Polar = अक्षीय भुजयुग्म ।

,, —Anticomplementry = अपूरक भुजयुग्म ।

,, —Areal = क्षेत्रफलीय भुजयुग्म ।

,, —Biangular = द्विकोणक भुजयुग्म ।

,, —Bipolar = द्विध्रुवीय भुजयुग्म ।

,, —Biradial = त्रिज्या भुजयुग्म ।

,, —Cartisian = कार्तीय भुजयुग्म ।

,, —Complementary = पूरक भुजयुग्म ।

,, —Eclliptic = दैर्घ्य भुजयुग्म ।

,, —Generalised = साधारण भुजयुग्म ।

,, —Normal = त्रिफलक भुजयुग्म ।

Co-planer = स्पर्धी धरातल ।

Copolar = ध्रुवस्पर्धी ।

Corollary = उपसिद्धान्त ।

Correspondence = सम्बन्ध, सम्पर्क, सादृश्य ।

Corresponding = संगत ।

Co-secant = कोटिच्छेदनरेखा ।

Cosine = कोटिज्या ।

Cotangent = कोटिस्पर्शरेखा ।

Cotes spiral = काट-सर्पिल ।

Counterpoise = प्रतिसाम्य

Couple = युग्म, युगल, जोड़ा, युग्मबल ।

Covariants = उत्क्रम-चलस्पर्धी ।

Coversed sine = कोट्युत्क्रम ज्या ।

Criterion = प्रतिमान ।

Cross section = मध्यच्छेद ।

Crunode = क्रूरपात ।

Cube = घन ।

Cube root = घनमूल ।

Cubic = घनसम्बन्धी, घनमूलीय ।

,, curve = घनवक्र ।

,, equation = घनमूलीय समीकरण ।

,, measure = घनमूलीय मान ।

Curties = करटोज़ ।

Curvature = वक्रता ।

Curve = वक्र ।

Curvilinear = वक्रीय ।

,, motion = वक्रीय-गति ।

Cusp = स्कन्ध ।

Cuspidal = स्कन्धीय ।

Cycle = चक्र ।

Cyclic = चक्रीय ।

Cycloid = चक्राभास ।

Cylinder = बेलन ।

Cylindrical = बेलनाकार ।

Cylindroid = बेलनकल्प ।

D

Darret = विश्राम ।

Data = निर्दिष्ट ।

Decagon = दशभुज ।

Decagon—Regular = समदशभुज ।

Decimal = दाशमिक, दशमलव ।

Decimeter = दशमिति ।

Decomposition = विघट्टन ।

Deficiency = अभाव ।

,, of curve = वक्राभाव ।

Definite real integrals = नियतचल ।

Definition = परिभाषा, व्याख्या ।

Deformation = पृष्ठविकृति ।

Delimiting curves = परिमापक-वक्र ।

Denominator = हर ।

Dependent = परतन्त्र ।

Derivatives = व्युत्पन्न ।

Derived = उत्पन्न ।

,, —First = प्रथमोत्पन्न ।

Determination = कनिष्ठ फल ।

Diagonal = कर्ण ।

,, points = कर्णबिन्दु ।

,, triangles = कर्णत्रिभुज ।

Diagram = परिलेख ।

Dialation = स्फुटक्रिया ।

Diameter = व्यास ।

,, —Conjugate = प्रतिबद्ध-व्यास ।

,, —Equiconjugate = समप्रतिबद्ध-व्यास ।

Difference = अन्तर ।

Different = भिन्न ।

Differential = चलन ।

,, form = चलनरूप ।

,, parametres = चलन-परमिति ।

Differentiation = तात्कालिकगति ।

,, —Partial = खण्डतात्कालिक गति ।

,, —Successive = गतिपरम्परा ।

Digit = स्थानीय-संख्या ।

Dimension = परिमाण ।

Direct = अनुलोम, अन्वय, साक्षात् ।

,, distance = साक्षात् अन्तर ।

,, measure = साक्षान्मान ।

Direction = दिशा ।

Director circle = प्रधानवृत्त ।

Directrix = नियतरेखा ।

Discontinuity = अबन्ध, अविराम ।

Discount = मितीकाटना, बट्टा ।

Discriminant = लुप्तीकरण ।

Displacement = स्थानान्तर, स्थानच्युति ।

Dissipation function = विकिरणफल ।

Dissipative system = विकृतसम्प्रदाय ।

Distance = अन्तर, दूरी ।

Distinct covariants = स्पष्ट-चलस्पर्धी ।

,, invariants = स्पष्ट-स्थिरस्पर्धी ।

Disturbed path = अपकृष्ट मार्ग ।

Disturbing = अपकर्षण ।

Diverge = अपसृत होना ।

Divergency = अपसरण ।

Divergent = अपसृत ।

Divide = भाग देना ।

Dividend = भाज्य ।

Dividendo = भक्तनिष्पत्ति ।

Division = भागहार, भाग ।

Divisor = भाजक ।

Dodecagon = द्वादशभुज ।

Dodecahedron = द्वादशफलक ।

Double = द्विगुण, दूना ।

,, contact = द्विगुण स्पर्श सम्पात ।

,, point = द्विगुण बिन्दु ।

Double points of involution = द्विगुण-बिन्दु-घातक्रिया ।
,, sines = द्विगुण ज्या ।
,, tangent planes = द्विगुण-स्पर्शरेखा-धरातल ।
Draw = खींचना ।
Duality = द्वैध ।
Duodecimal = द्वादशलव ।
Dynamics = गतिविद्या ।
,, —Rigid = घनगतिविद्या ।
Dyne = डाइन ।

E

Eccentric angle = उत्केन्द्र-कोण ।
Eccentricity = उत्केन्द्रता ।
Efficiency = कार्यक्षमता ।
Effort = प्रयत्न ।
Elastic = स्थितिस्थापक, लचदार ।
Elasticity = स्थितिस्थापकता, लच ।
Element = बीज, मूलतत्त्व ।
Elevation = उच्चतांश उँचाई ।
Eliminate = अपनयन करना, लोप करना, उड़ाना ।
Eliminated = लुप्त, अपनीत ।
Elimination = अपनयनक्रिया, लुप्तीकरण ।
Ellipse = दीर्घवृत्त, ऊनकल ।
,, —Confocal = समनाभिक दीर्घवृत्त ।
Ellipsoid = दीर्घगोलाभ ।
Elliptic = दैर्घ्य ।
,, integral = दैर्घ्यचल ।
,, motion = दैर्घ्यगति ।
,, velocity = दैर्घ्यवेग ।
Elongation = वितान, लम्बाकार, प्रतान ।
Energy = शक्ति ।

Enoid = विकृत धरातल ।

Entrophy = शक्तिहीनावस्था ।

Enumerate = गिनना ।

Enumeration = परिगणन ।

Enunciate = प्रतिज्ञा उल्लेख करना ।

Enunciation = प्रतिज्ञा ।

" —General = साधारण प्रतिज्ञा ।

" —Particular = विशिष्ट प्रतिज्ञा ।

Envelope = अन्वालेप, आवरण ।

Epicycloid = अपचक्रालद ।

Epitrochoid = अपत्रिच्छेद ।

Equal = तुल्य, सम, बराबर ।

Equality = तुल्यता, समता, बराबरी ।

Equation = समीकरण ।

" —Binomial = द्विपद समीकरण ।

" —Biquadratic = चतुर्घात समीकरण ।

" —Cubic = घनसमीकरण ।

" —Differential = चलन समीकरण ।

" —Elliptic = दैर्घ्य समीकरण ।

" —Intrinsic = आन्तरिक समीकरण ।

" —Numerical = संख्यात्मक समीकरण ।

" —Polar = ध्रुवीय समीकरण ।

" —Quadratic = वर्गसमीकरण ।

" —Reciprocal = व्यतिहार समीकरण ।

" —Simple = एकवर्ण समीकरण ।

" —Simultaneous = समकालिक समीकरण ।

" —Tangential = स्पार्शिक समीकरण ।

Equiangular = समकोणिक ।

Equilateral = समभुजीय ।

Equilibrium = साम्य, समता ।

Equimomental = समभ्रामक ।

Equinumerant = समाङ्क ।

Equipoise = साम्य ।

Equipollent = समबलीय ।

Equiponderant = समभागीय ।

Equipotential = समशक्तिभागीय ।

Erg = अर्ग ।

Estimate = कूत, आँकना ।

Even = सम, जूस, चौरस ।

Evolute = अवलूत, अनुवक्रकेन्द्रिक ।

Evolution = मूल-क्रिया, विकास ।

Exact = ठीक ।

Examine = जांचना ।

Exceed = बढ़ना ।

Ex equalli = भागहार से ।

Ex equo = गुणन से ।

Exercise = अभ्यास ।

Expand = फैलाना, विस्तार करना ।

Expansion = विस्तार , फैलाव ।

Explicit = स्पष्ट ।

Exponent = घात ।

Express = प्रकाश करना ।

Expression = मान ।

Exterior = बाह्य ।

External = बहिर्गत ।

Extract = निकालना ।

Extremes = परम ।

Extremity = परमावधि ।

Factor = गुणयगुणावयव, गुणावयव ।

Family = जाति, वंश ।

Favourable = अनुकूल ।

Figure = क्षेत्र, शकल, रूप ।

„ —Anticomplementary = अपूरक रूप ।

„ —Geometrical=भूमितिक्षेत्र ।

Figures — Complementary = पूरक रूप ।

„ —Inversely similar = उत्क्रम-समरूप ।

Field=क्षेत्र ।

Field of force = बलाङ्गण, बलक्षेत्र ।

Films = पटल , झिल्ली ।

Fixed = स्थिर, निश्चित ।

Flat = चपटा ।

Flecnodal curves = परिपातवक्र ।

Flexible = मृदु, लचदार ।

Floating body = प्लवमान-पिण्ड ।

Flow = बहाव ।

Fluid = तरल ।

Flux = समागम ।

Fluxion = शून्यवृद्धि ।

Fly-wheel = गतिचक्र ।

Focal chord = नाभिगत पूर्णज्या ।

„ length = नाभिगतान्तर ।

Focid = नाभिछेद ।

Focus = नाभि ।

Foliate curve = पत्राकार वक्र ।

Folium = तहदार ।

Force = बल ।

„ —Complementary = पूरक बल ।

„ —Coplaner=एकधरातल बल ।

„ diagram = बलपरिलेख ।

„ —Equilibrium=बल साम्य

„ —Opposite=सम्मुख बल ।

„ —Parallel=समानान्तर बल ।

„ —Parallelogram of = बलसमानान्तर चतुर्भुज ।

Force—Resultant= लब्ध बल ।

„ —Triangle of = बलत्रिभुज ।

Forcing pump = बलद नलक ।

Fore = अग्र ।

Formation=बनावट ।

Formula = सङ्केत, सिद्धान्त, सूत्र ।

„ —General=साधारण सङ्केत ।

Fourth proportion = चतुर्थ साबन्धिक ।

„ power=चतुर्घात ।

Fraction = भिन्न ।

„ —Complex = मिश्रित भिन्न ।

„ —Compound = युक्त भिन्न ।

„ —Continued = वितत भिन्न ।

„ —Decimal = दशलव भिन्न ।

„ —Improper = विषम भिन्न ।

„ —Mixed = भागानुबन्ध भिन्न ।

Fractional=भिन्नात्मक ।

Free = स्वच्छन्द ।

Freedom = स्वतन्त्रता ।

Friction = घर्षण, रगड़ ।

Frustrum = सूचीखण्ड ।

Function = फल ।

„ —Anti-hyperbolic = अतिपरवलीय प्रतिकूल फल ।

„ —Circular = चक्राकार फल ।

„ —Complementary = पूरक फल ।

„ —Complex = मिश्रित फल ।

„ —Complex-hyperbolic = मिश्रितातिपरवलीय फल

„ —Continuity of = फलाविराम ।

„ —Elliptic = दैर्घ्य फल ।

„ —Explicit = स्पष्ट फल ।

„ —Exponential = घातीय फल ।

„ —Hyperbolic = अतिपरपलीय फल ।

Function—Hyperelliptic = अतिदैर्घ्य फल ।

Fundamental = प्रधान ।

Funicular polygon = बलद्योतक बहुभुज ।

G

General = साधारण ।

,, term = साधारण पद ।

Generating line = उत्पादक रेखा ।

,, curve = उत्पादक वक्र ।

Generator = उत्पादक ।

Geocentric=भूसहकेन्द्रिक ।

Geodesics = जीवाभास ।

Geometrico statical = ज्यामितिस्थितिशास्त्रीय ।

Geometrical construction=भूमिति रचना ।

,, figure=भूमितिक्षेत्र ।

,, progression = गुणोत्तरश्रेणी, भूमितिश्रेणी ।

,, proof=भूमिति प्रमाण ।

Geometry = रेखागणित, भूमिति ।

,, —Abstract = सूक्ष्म भूमिति ।

,, —Projective = प्रलम्बीय भूमिति ।

,, —Solid=घन भूमिति ।

,, —Synthetic = संश्लेषिक भूमिति ।

Graphic = चित्रित ।

Gravitation = गुरुत्वाकर्षण ।

Gravity = गुरुता ।

Great = बड़ा, अधिक ।

Greater = अधिकतर ।

Greatest = अधिकतम ।

,, common measure = महत्तमापवर्त्तन ।

Groid = विकृत धरातल ।

Group = समुदाय,यूथ ।

Gyration = भाम्य-भ्रमण ।

H

Harmonic = हरात्मक ।
,, analysis = हरात्मक विश्लेषण ।
,, function = हरात्मक फल ।
,, motion = हरात्मक गति ।
,, pencil = हरात्मक सूची ।
,, points = हरात्मक बिन्दु ।
,, polar = हरात्मक ध्रुव ।
,, ratio = हरात्मक निष्पत्ति ।
,, resistance = हरात्मक प्रतिरोध ।
,, section = हरात्मक खण्ड ।
,, solid = हरात्मक घन ।
,, surface = हरात्मक पृष्ठ ।
,, system = हरात्मक सम्प्रदाय ।
Harmonical progression = हरात्मक श्रेणी ।
Harmonics = स्वरशास्त्र ।
Heat = गरमी, ताप, दाह ।
Height = उँचाई ।
Helix = नलकसर्पिल ।
Heptagon = सप्तभुज ।
Hexagon = षट्भुज ।
Hexahedron = षड्फलक ।
Hinge = अङ्कुश, चूल ।
Hodograph = बलान्तरमापक ।
Homogenous = सवर्ण, समघातिक ।
Homogenuity = साजात्य, समघातता ।
Homographic = तुल्यरचनात्मक ।
,, determinant = तुल्यरचनात्मक कनिष्ठफल ।
,, motion = तुल्यरचनात्मक गति ।

Homologous = तुल्य जातीय ।

,, sides = तुल्यजातीय भुज ।

Horse-power = अश्वबल ।

Hundreds = सैकड़ा ।

Hydraulic lift = जलोत्थापक ।

,, press = हाड्रॉलिक यन्त्र ।

Hydrodynamics = जलगति विद्या ।

Hydromechanics = जलकलगणित ।

Hydrostatics = जलस्थिति विद्या ।

Hyperbola = अतिपरवलय, अपास्त ।

Hyperboloid = घनातिपरवलय ।

Hypocycloid = अतिचक्रालद ।

Hypotenuse = कर्ण ।

Hypothesis = कल्पितार्थ, कल्पित ।

Hypotrochoid = अतित्रिच्छेद ।

I

Icosahedron = विंशतिफलक ।

Identical = सरूप ।

Identity = सरूपता ।

Idiotic = जड़ ।

Ignoration = जड़ता ।

Image = प्रतिरूप ।

Imaginary = काल्पनिक

Immersed = मग्न, निमज्जित ।

Impact = संघात ।

Impossible = असम्भव ।

Impulse = परिवर्त्तक बल ।

Inclination = झुकाव, ढाल ।

Inclined = झुका ।

,, plane = तिर्यक् धरातल ।

Incommensurable = अपरिमाणशील, अपरिच्छेदशील ।

Indefinite = अनिश्चित ।

Independent = स्वतन्त्र, स्वाधीन ।

Index = घात ।

Indicator = द्योतक, प्रकाशक ।

Ind catrix = द्योतकशङ्कुच्छिन्न ।

Indirect = परोक्ष, गौण ।

Inducation = अनुगम ।

Inequalities = अतुल्यता, विषमता ।

Inertia = अकर्मत्व ।

„ —Moment of = अकर्मत्वभ्रामक ।

Inextensible = अप्रसरणार्ह ।

Inference = अनुमान ।

Inferred = अनुमित ।

Infinite = अनन्त ।

Infinitismal = अतिसूक्ष्म ।

Infinity = अनन्तता ।

Inflexible = अमृदु, कठिन ।

Inflexion = सन्धि ।

Inscribe = अन्तर्गत ।

Inscription = लेख ।

Instrument = यंत्र ।

Integer = अभिन्न, पूर्ण ।

Integral = चल, अभिन्न ।

Interest = ब्याज, सूद ।

„ —Compouud = चक्रवृद्धि ।

Intersection = अन्तरखण्ड ।

Interval = अवकाश, अन्तर ।

Intrinsic value = यथार्थ मूल्य ।

Invariants = स्थिर ।

Inverse = उत्क्रम, उलटा, विपरीत ।

„ curve = विपरीत वक्र ।

Inversely = उत्क्रम से ।

Inversion = उत्क्रमण ।

Involute = अनवलूत, वक्रकेन्द्रिक ।

Involution = घातक्रिया ।

Irrational = करणीगत, अयुक्ति सिद्ध ।

Isagon = समकोणिक ।

Isentropic curve = इसेन्ट्रोपिक वक्र ।

Isobaric = समभारीय ।

Isochronism = समगति-रेखात्व ।

Isochronous = समगति-रेखीय ।

Isoclinal line = समचुम्बकरेखा ।

Isodiabatic line = तुल्यघनत्व-रेखायुग्म ।

Isodynamic line = तुल्य-चुम्बक-शक्ति-रेखा ।

Isogonal conjugate = समकोणिक संबद्ध ।

Isometrical projection = तुल्य प्रतिभा ।

Isothermal curve = समोष्मिक वक्र ।

,, line = समोष्मिक रेखा ।

Isotropic curve = सम-स्थिति-स्थापक-वक्र ।

J

Joint = ग्रन्थि, सन्धि, जोड़ ।

K

Kilogrammeter = किलोग्राम-मापक ।

Kinematics = गमन-सम्बन्धि विद्या ।

Kinetic = गमनशील ।

,, energy = गमनशील शक्ति ।

Known = ज्ञात ।

L

Latent = अनुद्भूत ।
Lateral section = पार्श्विक छिन्न ।
,, surface = पार्श्विक पृष्ठ ।
Latus rectum = ऊर्ध्व भुज ।
Law = सिद्धान्त, क्रिया, नियम ।
Least common multiple = लघुतमापवर्त्य ।
Leibnitz's theorem = लिबिनिज का सिद्धान्त ।
Lemniscate = वृत्तामूल ।
Lemma = अवलम्बन ।
Length = लम्बाई ।
Level = समस्थल ।
Levelling = समथल करना ।
Lever = तुलायन्त्र, रम्भा ।
Limit = अन्तिम सीमा ।
Limiting ratio = अन्तिम-निष्पत्ति ।
,, value = अन्तिममान ।
Line = रेखा ।
Liquid = द्रव ।
Locus = विन्दुपथ ।
Logarithms = घाताङ्कगणन ।
Lune = चन्द्रखण्डाकार ।

M

Machine = कल ।
Magnetic shell = चुम्बकीय कवच ।
,, solid = चुम्बकीय घन ।
Magnitude = परिमाण ।
Mantissa = अपूर्णभाग ।
Mass = मात्रा ।

Mathematical=गाणितिक ।

Mathematician=गणितज्ञ ।

Mathematics=गणितशास्त्र ।

Matter = तन्मात्र, पदार्थ ।

Maxima = महत्तम ।

Mean = मध्यम ।

Metacenter = अपकेन्द्र ।

Mechanical = कलसम्बन्धी ।

Mechanics = कलशास्त्र ।

Median = मध्यगत ।

Medium = द्वार, मध्यस्थ ।

Mensuration = क्षेत्रमिति ।

Method = प्रकार, रीति ।

Metric unit = मात्रिक-एक ।

Middle = मध्य ।

,, term = मध्यपद ।

Million = दस लाख ।

,, —Hundreds of = दस करोड़ ।

,, —Hundreds of thousands of = खरब ।

,, —Tens of = करोड़ ।

,, —Tens of thousands of = दस अरब ।

,, —Thousands of = अरब ।

Minima = न्यूनतम ।

Minor = लघु ।

Minus = ऋण ।

Minute=कला ।

Miscellaneous = प्रकीर्णक, विविध ।

Mixture = मिश्रित ।

Modulus = मध्यगुणक ।

Modular = मध्यगुणत्व ।

Molecular = अणुसम्बन्धी ।

Moment = भामक ।

Momental = चलफलीय ।

Momentum = गतितति, झोंक ।

More = अधिक ।

Motion = गति, गमन ।

Multinomial theorem = बहुयुक्पद सिद्धान्त ।

Multiple = अपवर्त्य ।

Multiplicand = गुण्य ।

Multiplication = गुणन ।

Multiplier = गुणाङ्क ।

Multiply = गुणा करना ।

N

Negative = ऋणात्मक ।

Nicomede's conicoid = निकोड का शंक्वाभास ।

Nine point circle = नवबिन्दुवृत्त ।

Nine point conic = नवबिन्दुशङ्कु ।

Node = पात ।

Node couple = पातयुग्म ।

Nodoid = पाताभास ।

Nonagon = नवकोण क्षेत्र ।

Non-modulor = अमध्य गुणत्व ।

Normal = मुख्यलम्ब, अवलम्ब ।

Notation = सङ्केत ।

Number = संख्या ।

" —Abstract = साधारण संख्या ।

" —Amicable = युगलात्मक संख्या ।

" —Articulate = उच्चार्य संख्या ।

" —Compound = युक्त संख्या ।

" —Concrete = परिगणित संख्या ।

" —Figurative = सङ्कलित संख्या ।

" —Fractional = भिन्न संख्या ।

Number—Mixed = मिश्रित संख्या ।

„ —Natural = एकद्वित्र्यादि संख्या, प्रसिद्ध गिनती, प्राकृतिक संख्या ।

„ —Perfect = निधि संख्या ।

„ —Polygonal = बहुभुजाकार संख्या ।

„ —Quadrangular = चतुर्भुजाकार संख्या ।

„ —Triangular = त्रिभुजाकार संख्या ।

„ —Whole = अभिन्नसंख्या, पूर्णसंख्या ।

Numeration = संख्योल्लेखन ।

Numerator = अंश, लव, भाग ।

Oblique = तिर्यक् ।

Oblong = आयत, जात्यायत ।

Octagon = अष्टकोण ।

Octahedron = अष्टफलक ।

Odd = विषम, ताख ।

Operation = क्रिया, कर्म ।

„ —Fundamental = मुख्यक्रिया ।

„ —Secondary = उपक्रिया ।

Operator = कारक ।

Opposite = सम्मुख ।

Orbit = कक्षा ।

Order = श्रेणी, क्रम ।

Ordinal number = क्रमाङ्क ।

Ordinate = कोटि ।

Origin = मूल (बिन्दु) ।

Orthogonal = चातुरस्रिक ।

Oscillation = दोलन ।

Osconode = आस्कन्ध ।

Osculants = आस्कन्ध ।

Oscular = आस्कन्धीय ।

Osculating = आस्कन्धीय ।

,, circle = आस्कन्धीय वृत्त ।

,, conic = आस्कन्धीय शङ्कुच्छिन्न ।

Osculation = आस्कन्धीय करण ।

Oscul-inflexion = आस्कन्धीय सन्धि ।

Oval = आवल, अण्डाकार ।

P

Parabola = परवलय, समकल ।

Parabolic = परवलीय ।

Paraboloid = परवलयाभास ।

Parallel = समानान्तर ।

Parallelogram = समानान्तर चतुर्भुज ।

Parallelopiped = समानान्तर खात ।

Parameter = परमिति ।

Part = भाग ।

Particles = परमाणु ।

Particular = विशेष

Path = मार्ग ।

Pedal = पाद, पादिक ।

Pencils = सूची ।

Pendulum = लोलक, पेण्डुलम, साहुल, लंगर ।

Pentagon = पञ्चकोण ।

Peeling = (क्षेत्र) अङ्कन ।

Percussion = समाघात ।

Perfect = सम्पन्न, पूर्ण ।

Period = समय ।

Periodic = सामयिक ।

Permutation = अङ्कपाश ।

Perpendicular = लम्ब ।

Perspective = परलोक ।

,, ---Axis of = परलोकाक्ष ।

Pitch = उतार चढ़ाव ।

Pivot = विवर्त्तन कील ।

Plane = धरातल ।

Planetary = ग्रहसम्बन्धी ।

Plate = चद्दर, तख्ता, पत्तर, प्लेट ।

Plumb line = लम्बरेखा ।

Plus = धन ।

Point = बिन्दु ।

Polar = ध्रुवीय ।

,, conic = ध्रुवीय शङ्कुच्छेद ।

Pole = ध्रुव, दण्ड, अक्ष ।

Polygon = बहुभुज ।

Polyhedron = बहुफलक ।

Polynomial = बहुयुक् पद ।

Pondal = पाण्डल ।

Positive = धनात्मक ।

Postulate = अबाध्योपक्रम ।

Potential = उपपन्न, प्रत्युत्पन्न ।

,, energy = उपपन्न शक्ति ।

,, work = उपपन्न कार्य ।

Power = घात, साम र्थ्य ।

Practice = व्यापार-गणित, व्यवहार-गणित ।

Present-worth = तत्काल धन ।

Pressure = दबाव ।

Prime = दृढ़ ।

,, factor = दृढ़ गुणावयव ।

,, integer = दृढ़ अभिन्न ।

,, number = दृढ़ अङ्क ।

Principle = सिद्धान्त, बीज ।

Prism = प्रिस्म, फलकीय खात, त्रिपार्श्व ।

Probability = सम्भावना ।

Problem = वस्तूपपाद्य, प्रश्न ।

Process = क्रिया, कर्म ।

„ —Direct = अन्वय क्रिया ।

„ —Inverse = विलोम क्रिया ।

Product = गुणनफल ।

Profit = लाभ ।

Prohession = प्रहास ।

Projectile = प्रक्षेपणीय ।

Projection = प्रलम्बता, प्रतिभा, विक्षेप ।

Projective pencils = विक्षेपित सूची ।

Proof = उपपत्ति ।

Proportion = युग्मनिष्पत्ति, अनुपात ।

Proposition = साध्य, प्रतिज्ञा ।

Pull = खिँचाव

Pullers = चक्र ।

Pyramid = सूची ।

Q

Quadrangle = चतुष्कोण ।

„ —Equiharmonic = समहरात्मक चतुष्कोण ।

„ —Harmonic = हरात्मक चतुष्कोण ।

„ —Modulas = मध्यगुणक चतुष्कोण ।

Quadrant = पाद ।

Quadratic = वर्गात्मक ।

„ —Affected = मिश्रित वर्गात्मक ।

„ —Pure = शुद्ध वर्गात्मक ।

Quadratrix = अपदवक्र ।

Quadric = चतुरस्रक ।

Quadrilateral = चतुर्भुज ।

Quality = गुण, भाव, धर्म ।

24

Quantity = मात्रा, परिमाण ।

Quartic curve = चतुरस्रीय वक्र ।

Quasi inversion = उत्क्रमणाभास ।

Q. E. D, (Quod erat demonstrandum) = साध्य-उपपन्न ।

Q. E. F, (Quod erat faciendum) = साध्य-रचना ।

Question = प्रश्न ।

Quintic = पञ्चक ।

Quotient = भजनफल ।

R

Radial = केन्द्रिक ।

Radical = करणयात्मक ।

,, axis = करणयात्मक अक्ष ।

Radius = त्रिज्या ।

,, vector = नाभिश्रुति त्रिज्या ।

Random = अनियत ।

Range = रङ्गस्थान, सीमा ।

Ratio = निष्पत्ति ।

Rational = अकरणीगत ।

,, function = अकरणीय फल ।

Reaction = प्रतिघात, प्रतिक्रिया ।

Rebound = प्रतिसरण ।

Reciprocal = व्युत्क्रम ।

Reciprocally proportional = व्युत्क्रम-युग्म-निष्पत्ति सम्बन्धी ।

Reciprocation = व्युत्क्रमीभवन ।

Rectangle = आयत, चतुर्भुज ।

Rectangular = समचतुरस्र ।

Rectilineal = सरलरेखात्मक ।

Rectilinear motion = सरलगति ।

Recurring = आवर्त्त ।

Reduction = लघुकरण ।

Reflection = परावर्तन।

Refraction = वर्त्तन ।

Regular = सम ।

Relative = सापेक्ष ।

Remainder = शेष, बाकी ।

Resistance = प्रतिरोध ।

Resisting = प्रतिरोधक ।

Respectively = यथाक्रम, क्रम से ।

Restitution = प्रत्यानयन ।

Resultant = बलज, लब्ध ।

Retardation = ह्रास ।

Reversible = विपर्यास योग्य ।

Reversion = विपर्यास ।

Revolution = भगण ।

Rhomboid = आजात्यायत, विषमसमचतुर्भुज ।

Rhombus = समचतुर्भुज ।

Right = ठीक, सम, दहिना ।

Rigid = दृढ़ ।

Rigidity = दृढ़ता ।

Rod = छड़, छड़ी ।

Rolling = बेलमान ।

Root = मूल ।

Rotation = भ्रमण ।

Rough = रूक्ष, रूखा ।

Rule = क्रिया, रीति ।

„ of three = त्रैराशिक ।

Ruled surface = रेखाङ्कित पृष्ठ ।

S

Safety-valve = संरक्षक पिधान ।

Scale = मापन, क्रम, मानदण्ड, शलाका ।

Scale — Chromatic = क्रोमीय मापदंड ।

,, —Decimal = दाशमिक-क्रम ।

,, —Graduated = रेखांकित क्रम ।

,, —Notation = सङ्ख्यात्मक क्रम ।

Scholium टीका, भाष्य, वृत्ति ।

School of mathematics = गणितसम्प्रदाय ।

Screen = परदा ।

Screw = कर्षणी, पेंच ।

Secant = छेदन रेखा ।

Sector = वृत्तखण्ड ।

Sectorid = वृत्तखण्डाभास ।

Segment = अवधा ।

Self-conjugate = स्वसहचरित, मिथोबद्ध ।

Semi-circle = वृत्तार्द्ध ।

Semi-diameter = व्यासार्द्ध, त्रिज्या ।

Series = श्रेणी ।

Shell = कवच ।

Side = भुज ।

Similar = सजातीय ।

Similitude = सजातित्व, साजात्य ।

Simplification = सरल कर्म ।

Simplify = सरल करना ।

Simultaneous differential equation = समकालिक चलन समीकरण ।

Simultaneous equation = समकालिक समीकरण ।

Sine = ज्या, जीवा ।

,, series = ज्याश्रेणी ।

Singular = विशेष, एक ।

Siphon = साइफन, पनचोर नलिका ।

Sliding = संवलन, घसकना ।

Solid = घन ।

Solution = विवरण, व्याख्या ।

Solve = तोड़ना, करना ।

Source = कारण, मूल ।

Space axis = आकाशीय अक्ष ।

Specific gravity = जातित्व गुरुत्व ।

Speed = गति ।

Sphere = गोल ।

Spherical = गोलीय ।

,, excess = गोलीय वृद्धि ।

,, geometry = गोलीय ज्यामिति, गोलीय भूमिति ।

,, harmonic = गोलीय हरात्मक ।

,, trigonometry = गोलीय त्रिकोणमिति ।

Spheroconic = गोलीय शङ्कुच्छिन्न ।

Spheroid—Oblate = प्रथमाण्ड गोल ।

—Prolate = द्वितीयाण्ड गोल ।

Spheroids = अण्डगोल ।

Sphero-quartic = गोलीय चातुरस्रिक ।

Spinode = स्कन्ध ।

Spiral = सर्पिल ।

,, —Equiangular = समकोणीय सर्पिल ।

,, —Reciprocal = व्युत्क्रम सर्पिल ।

Spring = कमानी ।

Square = वर्ग ।

,, root = वर्गमूल ।

Stability = स्थायित्व ।

Stable = स्थायी ।

Standard = परिमाण ।

Statical = स्थितिसम्बन्धी ।

Statics = स्थितिविद्या ।

Stationary = स्थिर ।

Stock = मूलधन ।

Straight = सरल, सीधा ।

Strain = प्रवहण, खिँचाव ।

Stress = भार ।

Striction = तीव्रता ।

String = रस्सी, डोरी ।

Sub-co-tangent = अवान्तर-कोटि-स्पर्श रेखा ।

Submerge = निमज्जन करना ।

Submultiple = अवान्तरापवर्त्य ।

Subnormal = अवान्तर मुख्यलम्ब ।

Substitution = स्थानापन्न ।

Subtangent = अवान्तर-स्पर्श-रेखा ।

Subtend = अन्तरित ।

Subtract = घटाना ।

Subtraction = व्यवकलन, बाक़ी ।

Sum = योग करना, योग ।

Summation = सङ्कलन ।

Summit = शिखर ।

Superposition = आच्छादन ।

Supplement = पूरक ।

Supplemental = पूरक ।

Surd = करणी ।

Surface = पृष्ठ, धरातल ।

Survey = नापना ।

Surveying = पैमाइश ।

Suspend = लटकना ।

Suspension = लम्बन, लटकना ।

Symbols = चिन्ह ।

Symmedian point = सममध्य बिन्दु ।

Symmetrical = समसङ्गतावयव, सुडौल ।

Symmetroid = समच्छेद ।

Symmetry = समता, सुडौलपन ।

Synthesis = संश्लेषण ।

System = सम्प्रदाय ।

T

Table = सारणी ।

Tangent = स्पर्शरेखा ।

Temperature = उष्णमान ।

Tendency = प्रवृत्ति, झुकाव ।

Tens = दहाई ।

Tension = तनाव ।

Term = पद ।

Terminal velocity = अन्तिम वेग ।

Tetrahedron = चतुष्फलक ।

Theorem = प्रमेयोपपाद्य सिद्धान्त ।

Theory = मीमांसा ।

Thermodynamics = उष्मागति विद्या ।

Thick = मोटा ।

Thickness = मोटाई ।

Thousand = हज़ार ।

,, —Hundreds of = लाख ।

,, —Tens of = दस हज़ार ।

Thread = सूत, बलन, खार ।

Three-cusped = त्रिस्कन्धीय ।

Time = समय, काल ।

Tontochrome = समकालवक्र ।

Top = चोटी ।

Tore = तार ।

Torsion = तारवल ।

Tortuosity = कुटिलता ।

Tortuous curve = कुवक्र ।

Total = सम्पूर्ण ।

Tracing = अन्वेषण ।

Traction = खिँचाव ।

Tractrix = तुल्यस्पर्शवक्र ।

Trajectory = विक्षेप मार्ग ।

Transformation = रूपान्तर ।

Transmissibility = संचारण क्रिया ।

Transposition = स्थानान्तर ।

Transversal = तिर्यक् ।

Trap-door = कूटद्वार ।

Trapezium = विषम चतुर्भुज ।

Trapezoid = समलम्बचतुर्भुज ।

Triangle = त्रिभुज ।

„ —Acute angled = न्यूनकोण त्रिभुज ।

„ —Diagonal = कर्णत्रिभुज ।

„ —Equilateral = समत्रिबाहु त्रिभुज ।

„ —Invariable = स्थिर त्रिभुज ।

„ —Isosceles = समद्विबाहु त्रिभुज ।

„ —Polar = ध्रुवीय त्रिभुज ।

„ —Quadrantal = पदीय त्रिभुज ।

„ —Scalen = विषम त्रिभुज ।

„ —Spherical = गोलीय त्रिभुज ।

Trigonometry = त्रिकोणमिति ।

„ —Analytical = वैजिक त्रिकोणमिति ।

„ —Plane = सरल त्रिकोणमिति ।

„ —Spherical = गोलीय त्रिकोणमिति ।

Triple = तिगुना ।

Trisect = समत्रिभाग करना ।

Trisectrix = त्रैभागिक ।

Trochoids = त्रिच्छेद ।

True = यथार्थ, सत्य ।

Truncata cylinder = ट्रङ्काकार-नलक ।

Tube node = नलपात ।

Tube of forces = बलनलिका ।

Tubular surface = नलिकाकार पृष्ठ ।

Twist = ऐंठना ।

U

Umbilics = अपवलय बिन्दु ।
Undeterminate form = लुप्तमान ।
Undetermined = अनिश्चित ।
Unduloid = तरङ्गाभास ।
Uniform = एकरूप ।
Uniplaner = एकधरातलीय ।
Unit = एकाई, एक रकम ।
Unknown = अज्ञात, अव्यक्त ।
Unnode = अपात ।
Unstable = अस्थायी ।

V

Vanish = नष्ट होना ।
Vanishing fraction = लुप्तभिन्न ।
Variable = चल, विषम ।
" velocity = विषम वेग ।
Variation = विकार, वैषम्य ।
Variational equation = विषम समीकरण ।
Vector = नाभि-श्रुति ।
Velocity = वेग ।
Versed sine = उत्क्रमज्या ।
Vertex = शीर्ष ।
Vertical = ऊर्ध्वाधार, शिरः ।
Vibration = कम्प, झङ्कार ।
Vinculum = शृङ्खला ।
Virtual = वास्तविक ।
Viscous = स्निग्ध ।
Vis viva = वर्गगति ।
Volume = घनफल ।

W

Wave = तरङ्ग ।

Wedge = वेज, फार ।

Weighing = तौलना ।

Weight = बोझ, भार ।

Wheel = पहिया, चक्र ।

Whole = पूर्ण, पूरा ।

Wire = तार ।

Work = कार्य, कर्म ।

Wrench = मेखला ।

Z

Zero = शून्य, सुन्ना ।

Zone = कटिबन्ध ।

Zonal = कटिबन्धीय ।

THE

HINDI SCIENTIFIC GLOSSARY.

हिन्दी वैज्ञानिक कोश।

PHYSICAL TERMS.

भौतिक परिभाषा।

A

Aberration = अपेरण।
„ —Chromatic = वर्णापेरण।
„ —Spherical = गोलापेरण।
Absolute = केवल, शुद्ध, निर्मल।
„ space = केवल अवकाश, निरन्वय आकाश।
„ temperature = केवल उष्णमान।
„ zero = केवल मूलस्थान, केवल मूलबिन्दु।
Absorb = सोखना, अपशोषण करना।
Absorption = अपशोषण।
„ of light = प्रकाशापशोषण।
Accelerated motion = वर्द्धित गति।
Accelerating force = वर्धमान बल।
Acceleration = वर्धमानता, गत्यन्तर।
„ and retardation of the tides = ज्वार भाटे का वर्धमान और क्षीयमाण प्रवाह।
Accidental colors = औपाधिक रङ्ग, औपाधिक वर्ण।

Accidental halo = औपाधिक प्रकाश मण्डल ।
" light = औपाधिक प्रकाश ।
" points = आगन्तुक बिन्दु ।
Accumulate = सञ्चय करना, सञ्चय होना ।
Accumulation = संचय ।
" of energy = शक्तिसञ्चय ।
" of electricity = विद्युत्सञ्चय ।
" of power = सामर्थ्यसञ्चय ।
Accumulator = सञ्चायक ।
Achromatic = नीरङ्ग ।
" lens = नीरङ्ग ताल ।
" microscope = तथ्यवर्णाणुवीक्षणयन्त्र ।
" telescope = यथार्थ दूरदर्शक, तथ्यवर्ण दूरदर्शक ।
Actinic line = शून्यक्रान्तिरेखा ।
" balance = विसर्जिततेजोमापक ।
" rays = सूक्ष्मतेजःकिरण ।
Actinism = विकारकता ।
Acoustics = ध्वनिशास्त्र ।
Actinograph = तेजोवैषम्य-स्वयंलेखक ।
Actinology = किरणविकृति विद्या ।
Actinometer = सूर्यांशुतीव्रतामापक ।
Actinometry = सूर्यांशुतीव्रतामिति ।
Action = कार्य, क्रिया, आघात ।
Action and reaction = आघात और प्रत्याघात ।
Adhere = चिपकना ।
Adherence = प्रसक्ति ।
Adhesion = चिपक ।
Adhesive attraction = पृष्ठाकर्षण ।
Adiabatic = तापावरोधी ।
" line = तापावरोधी सीमा ।
Adynamic = बलहीन ।
Aeolipile, Aeolipyle = भाफ चक्की ।

Aeolotropic = चलधर्म्मी ।

Aelotropy = चलधर्मता ।

Aerognsoy, Aeorology } = वायुविद्या ।

Aerometer = वायुमापक ।

Aerometry = वायुमिति ।

Aeronautics = उड्डानविद्या ।

Aeroplane = पवनपंखी ।

Aethrioscope = विसर्जनदर्शक यन्त्र ।

Affinity = प्रीति, स्नेहाकर्षण ।

,, —Chemical = रसायनप्रीति ।

After image = आगन्तुक प्रतिरूप ।

Aggregate = राशि ।

Agonic line = अकोणिक रेखा ।

Air = वायु, हवा ।

,, chamber = वायुकोष्ठ ।

,, compressor = वायुसंपीडन यन्त्र ।

,, lock = हवा की पेटी ।

,, pump = वायुचोशक ।

,, tight = वायवागम्य ।

,, valve = वायुद्वार, वायु छिद्रनी ।

Alcoholometer = अलकोलमापक ।

Alcoholometry = अलकोलमिति ।

Amacratic, Amasthenic } = नाभिप्रापक ।

Ammeter, Amperemeter } = अम्पीयरमापक ।

Anemometer = वातवेगमापक ।

Anemometry = वातवेगमिति ।

Amplitude = अग्रा, कम्पविस्तार ।

,, —Magnetic = चुम्बकीय अग्रा ।

Anaclastics = रश्मिभग्नशास्त्र ।

Analyser = विश्लेषक ।

Analectric = अवैद्युत ।

Anamorphosis = विकृतच्छाया ।

Anisotrope, Anisotropic } = भिन्नगुणात्मक ।

Anode = उद्गामी मार्ग, धनध्रुव ।

Anorthoscope = चित्रचक्र ।

Aperture = छेद, रन्ध्र, दूरदर्शक व्यास ।

Aplanatic lens = अनापेरक ताल ।

Apparatus = उपकरण, सामग्री ।

Arbor = धुरा ।

Arc lamp = वोल्टविद्युत लम्प ।

,, light = वोल्टविद्युत प्रकाश ।

Areometer = तरलमिति ।

Arm = भुज, दण्ड ।

Armature = चुम्बकत्वरक्षक ।

Artesian well = पातालो कुआँ ।

Astatic = आसक्त ।

,, needles = आसक्त चुम्बकीय सुइयाँ ।

Asterism = तारापुञ्ज ।

Astigmatism = असमदृष्टि ।

Athermanous = तापाभेद्य, अघर्मवाही ।

Atmo = वायुभार-मात्रा, वायुभार-प्रमाण ।

Atmology = वाष्प शास्त्र ।

Atmometer = वाष्पमिति, वाष्पीभवनमापक ।

Atmosphere = वायुमण्डल ।

Atom = परमाणु ।

Atomic, Atomical } = परमाणुक, परमाणुविषयक ।

Atomic philosophy = परमाणुवाद शास्त्र ।

,, theory = परमाणु सिद्धान्त ।

,, weight = परमाणुभार ।

Attraction = आकर्षण ।
,, —Adhesive = संलग्नाकर्षण, प्रसक्ताकर्षण ।
,, —Capillary = केशाकर्षण ।
,, —Chemical = रासायनिक आकर्षण ।
,, —Electric = विद्युदाकर्षण ।
,, —Magnetic = चुम्बकाकर्षण ।
,, —Mutual = परस्पराकर्षण ।
,, of gravitation = गुरुताकर्षण ।
Austral fluid = दक्षिणध्रुवीय चुम्बक ।
Automatic = स्वाधीनगतिक, स्वशक्तिप्रेरित ।
Aurora borealis = कुमेरुज्योति ।
Aversion = अवमति, द्वेष ।
Axial line = अक्षरेखा ।
Axis = अक्ष ।
,, —Neutral = उदासीन अक्ष ।
,, of balance = तुलादण्ड ।
,, of lens = ताल का अक्ष ।
,, of oscillation = दोलनाक्ष ।
,, of polarization = ध्रुवीकरणाक्ष ।
,, of a telescope = दूरदर्शक यन्त्र का अक्ष ।
,, —Optical, } = दृष्ट्यक्ष ।
,, —Visual }

B

Balance = तुला, तराज़ू, काँटा ।
,, —Electrometer = विद्युत्तुला ।
,, —Hydrostatic = जलीय तुला ।
,, —Thermometer = तापमापक तुला ।
,, valve = तुलाढिपनी ।
,, wheel = कालक्रम चक्र, क्रमसाधक चक्र ।
Ball = गेंद, गोली ।

Ball —Cock = कुक्कुट गेंद ।

,, valve = गोलीदार ढिपनी ।

Balloon = गुब्बारा ।

,, —Air = हवा का गुब्बारा ।

Barometer = वायुभारमापक ।

,, —Aneroid = अनार्द्र वायुभारमापक ।

,, —Cistern = कुण्ड वायुभारमापक ।

,, —Marine = समुद्री वायुभारमापक ।

,, —Mountain = पहाड़ी वायुभारमापक ।

,, —Siphon = वक्र वायुभारमापक ।

,, —Wheel = चक्र वायुभारमापक ।

Barometrograph = स्वयंवायुभारसूचक ।

Baroscope = वायुभारदर्शक ।

Bassoon = बसून, बाँसुरी ।

Bath = बाथ, तापसञ्चारक ।

Battery = विद्युंद्घटमाला, ब्याटरी ।

,, —Secondary = गौण ब्याटरी ।

,, —Storage = विद्युत्सञ्चायक ब्याटरी ।

,, —Voltaic = वोलटीय ब्याटरी ।

Beam = तार, छटा, किरण ।

,, compass = प्रलम्बधर परकार ।

,, of light = प्रकाश की छटा, प्रकाशकिरण ।

Beat = घात, टङ्कार, प्रहार ।

Beating = टङ्कार, प्रहार ।

Bell-jar = घण्टाकार पात्र ।

Bellows = धोंकनी, भाथी ।

,, —Hydrostatic = जलधोंकनी ।

Bend = टेढ़ा करना, झुकाना, मोड़ना, मोड़ ।

Biconcave = युगलनतोदर ।

Biconvex = युगलोन्नतोदर ।

Binocular telescope = दुनली दुरबीन ।

Biomagnetism = जीवत्वचुम्बक ।

Biprism = द्विधात्रिपार्श्व ।

Blue = आसमानी ।

Boil = खौलना, उबलना उबालना ।

Boiler = वाष्पजनक ।

Boiling point = क्वथनाङ्क ।

,, spring = उष्णकुण्ड, तप्तसोता ।

Bolometer = तेजोबलमापक, विसर्जिततापमापक ।

Bolster = वेधनाधार ।

Bore = रन्दा ।

Boreal fluid = उत्तरीयध्रुव-चुम्बकतरल, धनचुम्बक तरल ।

Botany = वनस्पति शास्त्र ।

Bow = धनुही, धनुष, झुकाना, धनुषाकार होना ।

,, compasses = धनुही परकार ।

Box = घर, डिब्बा ।

Bracket = तिकोनिया ।

Brake = गतिरोधक ।

,, wheel = गतिरोधक चक्र ।

Break = व्याघात, निष्पत्ति, विच्छेद ।

Bridge = पुल, सेतु, जवारी (सितार की) ।

Bright = उज्ज्वल, चमकीला ।

Brightness of image = चित्र की उज्ज्वलता ।

Brittle = भञ्जनशील, कड़कीला ।

Brittleness = भञ्जनशीलता, कड़कीलापन ।

Brush = ब्रश, कूंची ।

Bundle = समूह, पुञ्ज ।

,, of rays = किरणसमूह, रश्मिपुञ्ज ।

Bulb = कन्द, घुण्डी, कुमकुमा ।

,, hygrometer = घुण्डीदार आर्द्रतामापक ।

Bulging = उभरा हुआ, फूला हुआ ।

Buoyancy = प्लवनशक्ति ।

Burner = दीपशिखा, बर्नर ।

Burning glass, Burning mirror = आतशी शीशा ।

C

Cable = समुद्री तार।

Cablegram = समुद्री तार समाचार।

Cake of resin = राल की चक्की।

Calculate = गिनती करना।

Calipers, Caliper compasses = परिमाण परकार, कमानदार परकार

Caloréscence = तापरश्मि प्रकाश।

Caloric = उष्णता सम्बन्धी।

,, engine = उष्णवायु एंजिन।

Caloriduct = तापवाहिनी नलिका।

Calorie = तापाङ्क, कलोरी।

Calorifere = तापवाही यन्त्र।

Calorific = तापजनक।

,, rays = तापजनक किरण।

Calorimeter = उष्णतामापक।

Calorimetry = उष्णतामिति।

Calorimotor = विद्युत्तापकारक।

Camera obscura = छायाचित्र कैमरा।

,, lucida = प्रतिबिम्बचित्रक कैमरा।

,, panoramic, pantascopic = चल कैमरा।

Candle = मोमबत्ती।

,, —Electric = तड़ित दीपक।

,, power = प्रकाशशक्ति।

Cannon = तोप।

,, ball = तोप का गोला।

Capacity = समाई, ग्रहणशक्ति।

Capillarity,
Capillary attraction } = केशाकर्षण ।

„ repulsion = केशनिराकरण ।

Cata coustics = प्रतिध्वनि शास्त्र ।

Cata diopatrics = प्रकाश-प्रतिबिम्ब-वर्तन शास्त्र ।

Cata drome = बोझ उठाने की कल ।

Catalectic = अपूर्ण ।

Cata phonics = प्रतिध्वनि विद्या ।

Cathetometer = द्रवोच्चत्वमापक ।

Cathode = ऋणध्रुव ।

Catoptric light = परावर्तक प्रभा ।

„ telescope = परावर्तक प्रभा दुरबीन ।

Catoptrics = प्रभापरावर्तन शास्त्र ।

Caustic curve = वक्रांशु स्पर्श ।

„ surface = वक्रांशु धरातल ।

Cell = विद्युत्घट, गोलक ।

Centre of gravity = गुरुत्वकेन्द्र ।

„ „ inertia = जड़त्वकेन्द्र ।

„ „ motion = गतिकेन्द्र ।

„ „ oscillation = दोलनकेन्द्र ।

„ „ percussion = समाधानकेन्द्र ।

„ „ pressure = भारकेन्द्र ।

Centrepetal force = केन्द्रोन्मुख बल ।

Centrifugal force = केन्द्रपराङ्मुख बल ।

Chain pump = रहट ।

„ wheel = पनचक्की ।

Charge = भरना, मात्रा ।

Chromatic = रङ्ग सम्बन्धी ।

„ aberration = रङ्गापेरण ।

„ printing = रंगीन छपाई ।

„ scale = त्रयोदशस्वरी श्रेणी ।

Chromatics = रश्मिरङ्ग शास्त्र ।

Chromatism,
Chromism } = रङ्गीनपन, कर्बुरत्व ।

Chromatography,
Chromatology } = रङ्गविद्या ।

Chromatrope = वर्णभ्रामक यन्त्र, विविधरङ्गी चक्र ।

Chromatype = क्रोम छायाचित्र ।

Chromograph = चित्रछापा ।

Chromo-photography = रंगीन छायाचित्रण ।

Chromoscope = रङ्गदर्शक ।

Chronogram,
Chronograph,
Chronoscope } = कालान्तरज्ञापक ।

Chronometer = क्रानोमीटर, सूक्ष्मकालदर्शक ।

Chrysotyle = स्वर्णचित्रण ।

Circuit = फेर, घुमाव, चक्कर, प्रवाह, मंडल, कुंडल, परिधि ।

Circumferentor = क्षितिजकोणमापक ।

Cleavage = तड़क ।

Climate = आब हवा, जल वायु ।

Clock = घड़ी ।

,, —Electric = विजली की घड़ी ।

Cloud = मेघ, बादल ।

,, —Cirrus = कुन्तल मेघ ।

,, —Cumulus = कुंज मेघ ।

,, —Nimbus = वृष्टि मेघ ।

,, —Stratus = परतीले मेघ ।

Co-efficient = गुणक ।

Coercive force = प्रतिबंधक बल ।

Cohesion = संसक्ति ।

Coil = तारबेठन, सूत्रवेष्टन ।

,, —Induction = वाहित बेठन, उपपादक बेठन ।

,, —Rhumkorff's = रूमकार्फ बेठन ।

Collimate = एकाक्ष में होना, एकाक्ष करना ।

Collimation = एकात्तीभवन ।

Collimator = अत्तीकारक ।

Colour = रंग, वर्ण ।

,, —Accidental, = औपाधिक रंग ।

,, blindness = वर्णान्धता ।

,, —Complementary = पूरकरंग ।

,, —Primary = प्रधान रंग, मूल रंग ।

,, —Subjective = औपाधिक रंग ।

Common reservoir = साधारण भंडार ।

Communicator = प्रेषक, सञ्चारक ।

Commutator = अविछिन्नकारी ।

Compass—Azimuth = दिगंश दर्शक ।

,, card = दिग्दर्शक पट ।

,, dial = सूरजघड़ी ।

,, —Mariner's = समुद्री दिग्दर्शक ।

,, —Surveyor's = भूपरकार, पैमायशी परकार ।

,, —Variation = भेदसूचक दिग्दर्शक ।

Compasses = परकार

Compensated pendulum, } = शुद्ध लंगर ।
Compensation balance }

Component of force = साधन बल ।

Composition of forces = बलसंयोजन ।

,, of face, } = अङ्गसंयोजन ।
,, of plane }

Compound = यौगिक ।

,, crystal = यौगिक स्फटिक ।

,, ether = यौगिक ईथर ।

,, microscope = यौगिक सूक्ष्मदर्शक ।

,, motion = यौगिक गति ।

Compressibility = संकोचत्व ।

Compression = संकोचन ।

Compressor = संकोचक ।

Concave = नतोदर ।

Concave lens = नतोदर ताल ।

„ mirror = नतोदर दर्पण ।

Concavo-convex = नतोदरोन्नतोदर ।

Concentrate = एकाग्र होना, एकाग्र करना ।

Concentration = एकीकरण, एकाग्रता ।

Concentric = एककेन्द्रक ।

Concrete science = पदार्थविद्या ।

Condensation = गाढ़ीकरण, एकीकरण ।

Condense = गाढ़ा करना, एक केन्द्र में करना ।

Condenser = गाढ़ीकरण यंत्र, एकीकरण यंत्र ।

„ —Achromatic = शुद्ध एकीकरण यंत्र ।

„ —Bull's eye = एकीकारक ताल ।

Condensing electroscope = संचालक विद्युद्दर्शक ।

Conduct = चलना, चलाना ।

Conduction = चलन ।

Conductivity = चालकता ।

„ —Thermal = उत्तापचालकता ।

„ —Thermometric = तापमिति चालकता ।

Conductor = चालक ।

Conjugate mirrors = सम्बद्ध दर्पण ।

Connecting rod = संयोजक दण्ड ।

Consequent poles = गौणध्रुव ।

Conservation of energy = शक्तिस्थिति ।

„ of force = बलस्थिति ।

Consonancy = स्वरमेल ।

Constant batteries = स्थायी ब्याटरी ।

Constriction = आकुंचन ।

Contrivance = प्रयुक्ति ।

Convection = वहन ।

Convex = उन्नतोदर ।

„ —Double = युगलोन्नतोदर ।

Convexo-concave = नतोन्नतोदर ।

Convexo-plane = समोन्नतोदर ।

Counter balance = प्रतितोल, प्रतितुला ।

Couple = युगल ।

Cover = ढकना, आवरण ।

Crane = क्रेन ।

Crank = क्रैंक ।

Critical angle = निपुण कोण ।

„ point = निपुण बिन्दु ।

Cryophorus = हिमकारी नलक ।

Current = प्रवाह ।

„ meter = प्रवाहमिति ।

„ wheel = पनचक्की ।

Cushion = गद्दी ।

Cylindrical lens = बेलनाकार ताल ।

D

Dark = अँधेरा ।

„ ray = अदृश्य किरण ।

Dead point = निर्गतबिन्दु, शून्यबिन्दु ।

Declination = झुकाव, बांक, पतन ।

„ compass = दिक्पतनदर्शक ।

„ of the compass = कम्पास का दिक्पतन ।

Declinator = पतनसूचक ।

Decomposition = विघटन ।

Delequescent salts = पसीजनेवाला लवण ।

Density = घनत्व, गाढ़ापन ।

Depolarization of light = प्रकाश का ध्रुवाभिपतन ।

Depolarize = ध्रुवाभिपतन करना ।

Depression = उतार, अपकर्ष ।

Derivative property = कारणगुणोद्भव गुण ।

Determination = निश्चय, निर्धारण ।

Determine = निश्चय करना ।

Detonating gas = कड़कने वाली गैस ।

Develope = विकाश करना, डेवलप करना ।

Deviation = विमार्गगमन, विचलन ।

Deviation of the compass = दिग्दर्शक विचलन ।

Dew point = तुषाराङ्क ।

Diacoustic = शब्दवलन ।

Diacoustics = शब्दवलन शास्त्र ।

Diactinic = रासायनिक रश्मि ।

Diagometer = विद्युत्प्रवेशमापक ।

Diamond drill = हीरे की कनी का बर्म्मा ।

,, point tool = हीरे की कनी की कलम ।

Diaphanic, Diaphanous = पारदर्शक ।

Diaphanoscope = विमलचित्रसमीक्षक ।

Diaphonics = शब्दवर्तन शास्त्र ।

Diaphote = विद्युत-चित्र-लेखक यंत्र ।

Diaphragm = दायाफ्राम, छिद्रपट ।

Diathermal, Diathermancy, Diathermanous, Diathermous = उष्णताभेद्य ।

Diathermameter = द्रवतापवाहमापक ।

Diathermaneity = उष्णभेद्यता ।

Diathermic = उष्णतावाही ।

Dichroism = भिन्नरंजनत्व ।

Dichromatic = द्विरंजित ।

Dichroscope = द्विरंगदर्शक ।

Dielectric = विद्युतावाहक ।

Difference of potential = शक्तिभेद, शक्त्यन्तर ।

Differential = चलन ।

Differential galvanometer = असमविद्युत्मापक ।

" thermometer = असमतापमापक ।

Diffraction = विकृति ।

" grating = विकृतजाल ।

Diffractive = वैकृतिक ।

Diffusion = व्यापन, फैलना ।

" of heat = तापव्यापन ।

Dilatometer = विस्तारमान, विततिमापक ।

Dimension = परिमाण, आयतन ।

Dioptric telescope = तालदार दूरबीन ।

Dioptrics = प्रकाशवर्तनशास्त्र ।

Discharge = विसर्ग, छोड़ना । प्रासरिक्त करना

Discharger = विसर्जक । प्रासरेचक

Discharging rod = विसर्जन डंडा ।

Disintegrate = चूर करना, विघटित होना ।

Disintegrator = खरल ।

Dispersion = विकरण ।

Dispersive power = विकरणसामर्थ्य ।

Dissipative system = विकरण प्रथा ।

Dissonance = बेसुरापन, स्वरभेद ।

Distillation = अर्क खीचना ।

Divergence = अपसरण, झुकाव ।

Divergent = अपसृत, टेढ़ा ।

Divisibility = विभाज्यत्व ।

Double concave = द्विनतोदर ।

Double convex = द्व्युन्नतोदर ।

Double refraction = द्विधावलन ।

Doublet = द्विताल ।

Drill = बरमा ।

Drill press = बेधक यन्त्र, बरमा ।

Dry plate = ड्राई प्लेट ।

Ductility = तान्तवता ।

३

Duty = कर्म ।
Dynactinometer = प्रकाशक-रश्मि-तीव्रता-मापक ।
Dynameter = वर्धनशक्तिमापक ।
Dynamics = गतिविद्या ।
Dynamo = डाइनमो ।
,, —Electric = तड़ित डाइनामो ।
Dynamograph = शरीरबलज्ञापक ।
Dynamometer = बलमापक ।
Dynamometry = बलमिति ।
Dyne = बलपरिमाण, डाइन ।

E

Ebullition = क्वथन, उबाल ।
Ebullioscope = क्वथनदर्शक ।
Eccentricity = उत्केन्द्रता ।
Echo = प्रतिध्वनि ।
Elastic = स्थितिस्थापक, लचदार ।
Elasticity = स्थितिस्थापकता, लच ।
Elatrometer = वायुसूक्ष्मतामापक ।
Electric = विद्युत् ।
,, arc = विद्युल्लाट ।
,, current = विद्युत् प्रवाह ।
,, fluid = विद्युत् तरल ।
,, light = विद्युत् प्रकाश ।
,, machine = बिजली की कल ।
Electrical = वैद्युत ।
,, accumulator = विद्युत्सञ्चायक ।
,, atmosphere = वैद्युत्मण्डल ।
,, battery = विद्युद्घटमाला ।
,, bell = बिजली की घंटी ।
,, brush = बिजली की कूची ।

Electrical cable = तार,बिजली का तार ।

„ candle = विद्युत्कन्दील ।

„ chime = विद्युन्नाद ।

„ condenser = विद्युद्घनकारी ।

„ couductor = विद्युद्वाहक ।

„ image = वैद्युताकृति ।

„ non-conductor = विद्युन्निर्वाहक ।

„ pendulum = विद्युत् लंगर ।

„ spark = विद्युत् चिनगी ।

„ wave,
„ whirl } = विद्युत् लहर ।

Electrician = विद्युद्विद ।

Electricity = विद्युत्, बिजली ।

„ —Atmospheric = वायु की बिजली ।

„ —Common = साधारण बिजली ।

„ —Dynamical = चलविद्युत् ।

„ —Frictional = घर्षणविद्युत् ।

„ —Magnetic = चुम्बकीय बिजली ।

„ —Negative = ऋणात्मक बिजली ।

„ —Organic or animal = ऐन्द्रिक बिजली ।

„ —Positive = धनात्मक बिजली ।

„ —Resinous = लाख बिजली ।

„ —Statical = स्थित बिजली ।

„ —Voltaic = वोल्टक बिजली ।

„ —Vitreous = कांच बिजली ।

Electrifiable = विद्युच्छील ।

Electrification = विद्युद्करण ।

Electrify = विद्युन्मय करना ।

Electrization = विद्युत् सञ्चारण ।

Electrize = विद्युद्युक्त करना ।

Electro-capillarity = विद्युत् कैशिकता ।

Electro-chemistry = विद्युद्रसायन ।

Electro-chronograph = विद्युत् सूक्ष्म काल-दर्शक ।

Electrode = विद्युत्मार्ग ।

Electro-dynamic, Electro-dynamical } = चलविद्युत् सम्बन्धी ।

Electro-dynameter = विद्युद्गति-मापक ।

Electro-engraving = विद्युत् मुद्रण ।

Electrograph = विद्युल्लेख ।

Electro-kinetics = विद्युद्गति-शास्त्र ।

Electrology = विद्युद्गुण-शास्त्र ।

Electrolysis = विद्युद्विश्लेषण ।

Electrolyte = विद्युद्विकार ।

Electrolyze = विद्युद्विकार करना ।

Electro-light—Theory of = विद्युत्प्रकाशसिद्धान्त ।

Electro-magnet = विद्युच्चुम्बक ।

Electro-magnetic = विद्युच्चुम्बकीय ।

Electro-magnetism = विद्युच्चुम्बकत्व ।

Electro-metallurgy = विद्युद्-धातु-शोधन ।

Electro-meter = विद्युत्मापक ।

Electrometry = विद्युत्मिति ।

Electromotion = विद्युत्प्रवहन ।

Electromotive force = विद्युत्प्रवाहक बल ।

" series = विद्युत्प्रवाहक श्रेणी ।

Electro-motor = विद्युद्वाहक ।

Electro-negative = ऋणात्मक विद्युत् ।

Electropathy = विद्युच्चिकित्सा ।

Electrophone = विद्युत्स्वर-यंत्र ।

Electrophorus = विद्युत्स्फुरक ।

Electro-polar = विद्युद् ध्रुव ।

Eelctro-positive = धनात्मक विद्युत् ।

Electroscope = विद्युद्दर्शक ।

" —Condensing = घनकर विद्युद्दर्शक ।

Electrostatics = स्थिरविद्युच्छास्त्र ।

Electro-therapeutic = विद्युच्चिकित्सा ।

,,—Thermancy = विद्युत्ताप ।

Element = मूल तत्त्व ।

Elementary property = मूलगुण ।

Emergent rays = निर्गम किरण ।

Emission theory = निर्गम मीमांसा ।

Empiristic = प्रयोगसिद्ध, परीक्षित ।

Endless chain = चक्राकार माला ।

Endosmometer = तरल-निवेशन मापक ।

Endosmose, Endosmosis } = तरलनिवेश ।

Energy = शक्ति ।

Energy—Actual = वास्तविक शक्ति ।

,, —Available kinetic = चालनशील प्राप्यशक्ति ।

,, —Conservation of = शक्तिस्थिति ।

,, —Dissipation of = शक्तिविक्षेप ।

,, —Kinetic = चालनशील शक्ति ।

,, —Mechanical = यांत्रिक शक्ति ।

,, —Potential = उपपन्न शक्ति ।

Engine = अंजन ।

Engiscope = प्रतिक्षेप सूक्ष्मदर्शक ।

Eolipyle = वाष्पीय चक्र ।

Epicycle = अपचक्र ।

Epipolic = झलक ।

Epipolism = झलकपन ।

Equilibrium = साम्य, साम्यस्थिति ।

Equimomental = समभामक ।

Equipotential = समशक्ति भागिक ।

Erector = उत्तानकारी, उत्थापक ।

Erg = अर्ग ।

Eriometer = सूक्ष्मव्यासमापक ।

Escape = निकलजाना ।

Escapement = पलायन ।

Ether = ईथर ।

,, —Luminiferous = तेजग्राही ईथर ।

Evaporation = वाष्पीभवन ।

Evaporometer = वाष्पीभवनमापक ।

Excavate = खोदना ।

Excentric = वाह्यकेन्द्रक ।

Exhaust = वायुशून्य करना ।

Expand = फैलना, फैलाना ।

Expasibility = प्रसरणशीलता ।

Expansion = फैलाव, प्रसार ।

,, —Cubical = घनप्रसार ।

,, —Linear = लम्बप्रसार ।

,, —Superficial = क्षेत्रप्रसार ।

Exposure = स्वरुपाविष्करण ।

Extension = व्याप्ति, वितति ।

Eye-piece = नेत्रताल ।

Eye-tube = नेत्रनलिका ।

F

Face = मुख, मुँह, पहल ।

False work = ढांचा ।

Feed = सामग्री देना, भरना, झोकना, पात्र, सामग्री ।

,, gear = सामग्री ।

,, heater = कन्दु ।

,, motion = सामग्री ।

Field glass = दृष्टिक्षेत्रनिरधारक ताल ।

File = रेती ।

Finish = तय्यारी ।

Fire = अग्नि, आग ।

,, balloon = गुब्बारा ।

Fire box = अँगीठी ।

,, engine = आग बुझाने का अंजिन ।

,, gilding = आँच से मुलम्मा करना ।

Fix = स्थायी करना, पक्का करना ।

Flame = ज्वाला, अग्निशिखा, लव ।

Flap valve = लटकन ढपनी ।

Flash = चमक, दमक ।

Flat = सपाट, चिपटा ।

Flat tint = फीका रंग ।

Flexibility = लचीलापन ।

Fluorescence = झलक ।

Fluid = तरल ।

Fly = डैना, पंख ।

,, governor = गतिरोधक ।

,, nut = डैना, लट्टू ।

,, wheel = गतिचक्र ।

Focal = किरणकेन्द्री, अंशकेन्द्री ।

,, distance or length of a lens = ताल का किरणकेन्द्रान्तर ।

,, distance of a telescope = दूरदर्शक का किरणकेन्द्रान्तर ।

Focus = किरणकेन्द्र, नाभी ।

,,—Aplanatic = प्रसाधक नाभी ।

,,—Conjugate = सम्बद्ध नाभी ।

,,—Principal, ,,—Solar } = मुख्य नाभी ।

,,—Virtual = भ्रामक केन्द्र ।

Fog = धुँधला पड़जाना, कोहरा ।

Footing = जड़ ।

Force = बल ।

,, —Animal = जीवबल ।

,, —Pump = जलोत्क्षेपकनलिका ।

Force—Vital = आत्मबल ।

Forcing engine = प्रेरक अंजन ।

„ machine = प्रेरक कल ।

Form = रचना, आकार, ढाँचा ।

Freezing mixture = शीतजनक मिश्रण ।

Friction = रगड़, घर्षण ।

„ —Angle of = घर्षणकोण ।

„ electric machine = घर्षणविद्युद्यन्त्र ।

„ wheel = घर्षणचक्र ।

Frill = झिल्ली पड़ना, सिकुड़न पड़ना ।

Fulcrum = टेक, आलम्ब ।

Function = धर्म, फल ।

Funicular action = तनाव धर्म ।

„ machine = तनावदर्शक कल ।

Fusion = द्रवीभवन, पिघलना ।

Fuze = पलीता, द्रवहोना ।

„ —Chemical = रासायनिक पलीता ।

„ —Electrical = वैद्युत पलीता ।

„ —Friction = घर्षण पलीता ।

„ —Percussion = आघातक पलीता ।

„ —Time = सामयिक पलीता ।

G

Galvanic battery = गलवेनिक ब्याटरी ।

Galvanometer = विद्युच्छक्तिमापक ।

Galvanometry = विद्युच्छक्तिमिति ।

Galvanoplastic = गलवेनी साँचा ।

Galvanoscope = विद्युत्तरंग दर्शक ।

Galvonine = बिजली से मुलम्मा करना ।

Gamut = स्वरसप्तक ।

Do or ut	=	C	=	स	=	षड्ज ।
Re	=	D	=	री	=	ऋषभ ।
Mi	=	E	=	ग	=	गांधार ।
Fa	=	F	=	म	=	मध्यम ।
Sol	=	G	=	प	=	पंचम ।
La	=	A	=	ध	=	धैवत ।
Si	=	B	=	नी	=	निषाद ।

„ —Flat = उत्तर स्वर ।
„ —Semi-tones = कोमल स्वर ।
„ —Sharp = तीव्र स्वर ।

Gas = गैस ।
„ battery = गैस ब्याटरी ।
„ carbon = पत्थर का जला कोयला ।
„ engine = गैस अंजिन ।
„ jet = गैस दीपक ।
„ stone = गैस चूल्हा ।
„ tar = अलकतरा ।
„ works = गैस का कारखाना ।

Gauge = परिमापक ।
„ glass = परिमापक कांच नलिका ।
—Rain = वृष्टिपरिमापक ।
—Salt = क्षारपरिमापक ।
—Sea = समुद्रपरिमापक ।
—Siphon = वक्रनलिकापरिमापक ।
—Standard = परिमाणित परिमापक ।
—Steam = भाफपरिमापक ।
—Water = जलपरिमापक ।
—Wind = पवनपरिमापक ।
—Harmonicon = पवनवाद्यपरिमापक ।

Globular = वुन्दा ।

Goniometer = कोणमापक ।
—Reflecting = स्फटिकीकरण कोणमापक ।

Grating = झँझरी, जाली ।

Gravimeter = गुरुत्वमापक ।

Gravimetry = गुरुत्वमिति ।

Gravitation = गुरुत्वाकर्षण ।

—Laws of = गुरुत्वाकर्षण के नियम ।

Gravity = गुरुत्व ।

Green = हरा ।

Gregorian telescope = ग्रेगरी का दूरदर्शक यंत्र ।

Ground = स्थल ।

Gyroidal = चक्रवण ।

H

Halation, Halo } = प्रभा, तेजोमंडल ।

Hammer = हथौड़ा ।

Hardness = कड़ापन, कठोरता, दृढ़ता ।

Harmonic series = स्वरात्मक श्रेणी ।

" triad = स्वरत्रय ।

Harmony—In = समस्वर ।

Head light = शिषादीपक ।

Heat = ताप ।

" fluid = तापद्रव ।

" —Quantity of = तापपरिमाण ।

" rays = तापकिरण ।

" —Specific = आपेक्षिक ताप ।

Heliochrome = रंगीन छायाचित्र ।

Heliochromy = रंगीन छायाचित्रण ।

Heliograph = छायाचित्र, सूर्यछायाचित्रण यंत्र, प्रकाशसंकेत यंत्र ।

Heliolite = द्वादशमुखी मूँगा ।

Heliometer = तारादूरीमापक, सूर्यव्यासमापक यंत्र ।

Heliometry = तारादूरीमिति, सूर्यव्यासमिति ।

Helioscope = सूर्यदर्शक ।

Heliostat = सूर्यदर्पण ।

Hemisphere = गोलार्ध ।

,, —Magdebrug = वायुभारप्रदर्शक गोलार्ध ।

Heterodromous = विपरीतगमनशील ।

Heterogenus = परजातीय, भिन्नजातीय ।

High pressure = अतिभार ।

Holophotal = शुद्ध प्रतिबिम्बक ।

Homogeneous = समजातीय. सजातीय ।

Horizontal force = क्षितिजबल ।

,, shaft = आड़ा दंड ।

Horography = होरागणन ।

Horopter = एकीदृश्य ।

Horse-power = अश्वबल ।

Hour glass = बालू घड़ी ।

Humidity = सील ।

Hydraulic press = जलपीड़न यंत्र ।

Hydraulics = तरलवेग गणित ।

Hydro.dynamics = जलवेग गणित ।

Hydro-dynomometer = जलवेगमापक ।

Hydro-electric = आर्द्र वैद्युत ।

Hydrogode = ऋणध्रुव ।

Hydrography = समुद्रमापक ।

Hydrology = जलविज्ञान ।

Hydrometer = जलगुरुत्वमापक ।

Hydrostatic balance = जलतुला ।

Hydrostatics = जलगणित ।

Hygrodeik = क्लेदपरिमाणदर्शक ।

Hygrograph = क्लेददर्शक ।

Hygrometer = क्लेदमापक ।

Hygrometry = क्लेदमिति ।

Hygroscope = क्लेदसूचक ।

Hypsometer = ऊँचाईमापक ।

Hysteresis = मंदता ।

I

Ice = बरफ ।

Idioelectric = विद्युज्जन ।

Image = प्रतिरूप, प्रतिबिम्ब ।

—Real = वास्तविक प्रतिरूप ।

—Virtual = अदृष्ट प्रतिरूप ।

Impenetrability = अभेद्यता ।

Impenetrable = अभेद्य ।

Imponderable = लघिमन् ।

Impulse = धक्का ।

Impulsive force = धक्काबल, धक्का ।

Inactive = शिथिल ।

Incandescent lamp, " ligh } = तापप्रदीप्तलम्प, तापप्रदीप्त प्रकाश ।

Incidence = आपतन ।

Incident ray of light = प्रकाश की आपात किरण ।

Inclination—Magnetic = चुम्बकीय सूई का झुकाव ।

Inclined = टेढ़ा, झुका हुआ ।

Incliniometer = झुकावमापक ।

Incoercible = अद्रवणीय ।

Incompressible = न दबनेवाला ।

Indestructibility = अविनाशत्व ।

Indestructible = अविनाशी ।

Index = दर्शक, सूचक, संख्या ।

—Refractive = वक्रांशसंख्या ।

Indicator = प्रदर्शक ।

Indigo = नील ।

Induce = उपपादन करना ।

Induction = उपपादन ।

,, —Coil = उपपादन बेठन ।

,, —Magnetic = चुम्बकीय उपपादन ।

Inductive = उपपादनीय ।

Inductometer = उपपादकत्वमापक ।

Inductor = उपपादक ।

Inductric, Inductrical } = तड़िदुपपादन सम्बन्धी ।

Inertia = जड़ता, जड़त्व ।

Inflection = विकृति ।

Instrument = यंत्र, उपकरण ।

—Musical = वाद्ययंत्र ।

—Reed = जिह्वानी ।

—Scientific = वैज्ञानिक यंत्र ।

—Wind = वायुवाद्य ।

Insulate = विन्यास करना, रोकना ।

Insulated = विन्यस्त, रोधित ।

Insulating bodies = रोधक पदार्थ ।

,, stool = विन्यासक तिपाई, रोधक त्रिपाई ।

Insulation = रोधन ।

Insulator = रोधक, विद्युद्रोधक ।

Insulite = विन्यास पदार्थ ।

Intensity = तीक्ष्णता, तीव्रता ।

Interatomic = परिमाणवान्तरिक ।

Interference = व्यतिकरण ।

Internal coating = अन्तरलेप ।

,, constitution = अन्तरघटना ।

,, work = अन्तर क्रिया ।

Interrupter = अवरोधक ।

Intervals = अन्तर ।

Intrinsic = यथार्थ, आन्तरिक ।

Irradiation = ज्योतिर्वृद्धि ।

Irrotational = अपरिभ्रामक ।

Isentropic = समशक्त्यावस्था ।

Isochimenal = समशीत सम्बन्धी ।

Isechromatic = सावर्णिक ।

Isoclinial lines = समापात रेखा ।

Isodiabatic = समतापावरोधी ।

Isodimetric = समव्यासिक ।

Isodynamic = समबल सम्बन्धी ।

,, lines = समबल रेखा ।

Isogeothermal = समभूताप रेखा ।

Isogonic lines = समदिग् रेखा ।

Isolate = अलग करना ।

Isopycnic = समघनत्व सम्बन्धी ।

Isotheral line = समताप रेखा ।

Isothermal line = समशीतोष्ण रेखा ।

Isotropic = साम्यस्थितिस्थायी ।

Isotropy = साम्यस्थितिस्थापक ।

J

Jets of water = फुआरा ।

K

Kaleidophon, Kaleidophone = कम्पनमार्गदर्शक

Kaleidoscope = बहुरूपदर्शक ।

Key = कुंजी ।

Kinematics = गतिविज्ञान ।

Kinetic = गतिकारक ।

Kinetoscope = वक्रकारक यंत्र ।

Kinology = गतिनियम शास्त्र ।

L

Laboratory = प्रयोगशाला ।

Lac = लाह ।

Lactometer = दुग्धपरीक्षक ।

Latent = अनुद्भूत, अप्रगट ।

,, heat = अनुद्भूत ताप ।

Lathe = खराद ।

Law = सिद्धान्त, नियम ।

Laxity = शिथिलता ।

Lens = ताल ।

—Crossed = द्वयोन्नतोदर ताल ।

—Fresnel = फ्रैंसल ताल ।

—Multiplying = बहुचित्रताल ।

Level = सम, चौरस, समधरातल ।

Lever = तुलादण्ड, रम्भा ।

,, —Compound = यौगिक रम्भा ।

Leyden jar = लीडन जार ।

Light = प्रकाश, रोशनी ।

Light-house = प्रकाशस्तम्भ ।

Lightning = तड़ित् ।

Liquid = द्रव ।

Liquifaction = द्रवीकरण, द्रवीभवन ।

Liquify = द्रव होना, द्रव करना ।

Local = स्थानीय ।

,, attraction = स्थानीय आकर्षण ।

,, battery = स्थानीय ब्याटरी ।

,, circuit = स्थानीय मंडल ।

Locomotion = स्थानान्तरगमन ।

Loop = फन्दा, पाश ।

Lucimeter = प्रभातीव्रतामापक ।

Luminous globe, }
" tube } = प्रकाशमान हाँडी, प्रकाशमान नली ।

M

Machine = कल ।
" work = कल का बना ।
Machinery = कल सामग्री ।
Macrometer = विस्तारमापक यंत्र ।
Magnet = चुम्बक ।
—Artificial = कृत्रिम चुम्बक ।
—Natural = स्वाभाविक चुम्बक, अकृत्रिम चुम्बक ।
Magnetic = चुम्बकीय ।
" amplitude = चुम्बकीय अग्रा ।
" attraction = चुम्बकीय आकर्षण ।
" battery = चुम्बकीय ब्याटरी ।
" compensator = चुम्बकीय क्षतिपूरक ।
" consequent poles = चुम्बकीय द्वितीया निष्पत्ति ध्रुव ।
" curve = चुम्बकीय वक्र ।
" declination or dip = चुम्बकीय शुचिपतन ।
" element = चुम्बकीय मूलतत्त्व ।
" equator = चुम्बकीय व्यास ।
" field = चुम्बकीय बलक्षेत्र ।
" fluid = चुम्बकीय द्रव ।
" induction = चुम्बकीय उत्पादन ।
" keeper = चुम्बकीय धारक ।
" needle = चुम्बकीय सुई ।
" poles = चुम्बकीय ध्रुव ।
" saturation = चुम्बकीय सम्पृक्तता ।
Magnetic storms = चुम्बकीय गड़बड़ ।

Magnetic telegraph = चुम्बकीय तार ।

Magnetism = चुम्बकत्व ।

,, —Terrestrial = भूचुम्बकत्व ।

Magnetize = चुम्बकमय करना ।

,, by double touch = उभयस्पर्श से चुम्बकमय करना ।

,, by separate touch = पृथक स्पर्श से चुम्बकमय करना ।

,, by single touch = एक स्पर्श से चुम्बकमय करना ।

Magneto-electric, Magneto-electrical } = चुम्बकीय विद्युत् सम्बन्धी ।

,, electricity = चुम्बकीय विद्युत् ।

Magnetograph = चुम्बकपदार्थमापक ।

Magnetometer = चुम्बकमिति ।

Magnify = बड़ा करना, वृहत करना ।

Magnifying glass = वृहत्प्रदर्शक ताल ।

Magnitude = परिमाण ।

,, —Apparent = दृश्य परिमाण ।

Major chord = प्रधान पूर्णज्या ।

Malleability = घनवर्धनीयता, आघातवर्धनीयता ।

Manometer = गैसस्थितिस्थापकमिति ।

Mass = मात्रा ।

Matter = तन्मात्र, पदार्थ ।

Maximum thermometer = महत्तमतापमापक ।

Mean temperature = मध्यमतापक्रम ।

Mechanics = कलशास्त्र ।

Medium = द्वार, मध्यस्थ ।

,, —Compound = संयुक्त स्वर ।

,, temperament, ,, tone } = संगीत स्वर ।

Momentum = झोंक ।

Motion = गति ।

,, —Accelerated = वृद्ध गति ।

5

Motion—Curvilinear = वक्र गति ।
,, —Rectilinear = सरलगति ।
,, —Retarded = ह्रासगति ।
,, —Uniform = समान गति ।
,, —Varied = विषमगति ।

N

Natural = स्वाभाविक ।
Negative = ऋण ।
,, electricity = ऋण विद्युत् ।
,, pole = ऋण ध्रुव ।
Neutral line = शिथिल रेखा ।
Neutralize = शिथिल करना ।
Nodes = पात ।
Non-conductor = अचालक ।
Non-metallic = अधातुक ।
Normal ray = लम्बकिरण ।
Notes = स्वर ।

O

Object = अर्थ, विषय, पदार्थ ।
,, glass = पदार्थ ताल ।
Observation = निरीक्षण ।
Octave = अष्टक ।
Ocular = चाक्षुष ।
Od = ओज ।
Ohm = अम्म ।
Opacity = अपारदर्शिता ।
Opaque = अपारदर्शक ।
Opeidoscope = शब्दकम्पदर्शक ।

Opera glass = दूरबीन ।

Ophthalmoscope = अक्षिदर्शक ।

Optic = चक्षुस्सम्बन्धी, दृक्सम्बन्धी ।

„ angle = दृक्कोण ।

„ axis = दृगाक्ष ।

„ circle = दृगवृत्त ।

„ square = दृग्वर्ग ।

Optical instrument = नेत्र सम्बन्धी यंत्र ।

Optics = दृक्शास्त्र ।

Orthometric = समकोणाक्षी ।

Oscilate = झूलना, हिलना ।

Oscilating motion = दोलक गति ।

Oscilation = दोलन ।

Over-tones = चढ़ा सुर ।

P

Pantascope, Pantascopic camera } = सर्वग्राही कमेरा ।

Pantograph = पेंटोग्राफ, चित्रमुद्रक ।

Pencil = सूची ।

„ —Convergent = परिच्छिन्न सूची ।

„ —Divergent = अपसृत सूची ।

„ —of rays = किरणावली ।

„ —Parallel = समानान्तर सूची ।

Pendulum = लंगर ।

Penumbra = उपच्छाया ।

Perceptible sound = कर्णगोचर शब्द ।

Percussion = समाघात ।

Perspective = परलोक ।

„ glass = परलोक कांच ।

Perspectograph = परलोकचित्रक यंत्र ।

Phantascope = चलचित्र दर्शक ।

Phase = दशा, कला ।

Phenakistoscope = चलचित्र दर्शक ।

Phenomenon = घटना ।

Phonantograph = नादाकृतिक यंत्र, नादचिन्हग्राही यंत्र ।

Phoneidoscope = नादगति दर्शक ।

Phonics = स्वरशास्त्र, ध्वनिशास्त्र ।

Phonograph = फोनोग्राफ ।

Photics = प्रकाशविज्ञान ।

Photo-chromy = रंजित आलोकचित्रण ।

Photo-drome = प्रकाशपरिचालक ।

Photo-electric = तड़ित् चित्र सम्बन्धी ।

Photo-galvanography = तड़ित् आलोक चित्रण विद्या ।

Photograph = छायाचित्र, फोटोग्राफ ।

Photographometer = प्लेटसुग्राहकतामापक ।

Photography = छायाचित्रण, आलोकचित्रण ।

Photo-heliograph = रविचित्रक दूरदर्शक ।

Photo-lithography = पत्थर पर फोटो छापना ।

Photology = आलोक शास्त्र ।

Photo-magnetism = फोटोचुम्बकत्व ।

Photo-meter = प्रकाशतीव्रतामापक ।

Photomicrograph = सूक्ष्मचित्रण ।

Photophone = प्रकाश नाद कारक ।

Photoscope = प्रकाश प्रदर्शक ।

Phototype = छायाचित्र मुद्रण ।

Photo-zincography = यशद आलोकचित्रण ।

Physico-philosophy = प्राकृतिक दर्शन ।

Physics = भौतिक विज्ञान ।

Piezometer = तरलकुंचन मापक ।

Piston = डाट ।

„ rod = हथ्थी ।

„ valve = डाट का ढकना ।

Pitot's tube=जलप्रवाह नलिका ।

Pivot = चूल ।

Plane = धरातल ।

Plano-concave = समनतोदर ।

,, convex = समोन्नतोदर ।

Planometer = समतलमापक ।

Plate = प्लेट, पट्टिका ।

Pneumatics = वायु विद्या ।

Point of support = आधार विन्दु ।

Polarimeter = ध्रुवतेजमापक ।

Polariscope = ध्रुवतेजदर्शक ।

Polarity = ध्रुवत्व ।

Polarization = ध्रुवीभवन ।

Polarizer = ध्रुवकारी ।

Pole = ध्रुव ।

Polar forces = ध्रुवीय बल ।

,, light = ध्रुवीय प्रकाश ।

Pole-magnetic = चुम्बकीय ध्रुव ।

Polemoscope = कर्णदूरबीन ।

Polyorama = बहुपदार्थदृश्य ।

Porosity = रंध्रविशिष्टता ।

Positive = धन, सीधी ।

,, crystal = धनात्मक स्फटिक, सीधी स्फटिक ।

,, electricity = धनात्मक विद्युत् ।

,, motion = धनात्मक गति ।

,, pole = धनात्मक ध्रुव ।

,, rotation = धनात्मक परिभ्रमण, बाँए घूमना ।

Potential = सम्भावनीय ।

,, energy = सम्भावनीय शक्ति ।

Poundal = पौंडल, आधा औंस ।

Power = सामर्थ्य ।

Pressure = दाब, दबाव, भार ।

Pressure—Atmospheric = वायवीय दाब ।

„ —Centre of = भारकेन्द्र ।

„ gauge = भारपरिमापक, दाबपरिमापक ।

Prime = प्रधान ।

„ conductor = प्रधान चालक ।

„ mover = प्रधान प्रेरक ।

Primitive colors = मूल रंग ।

Print = छापना ।

Prism = त्रिपार्श्व ।

„ —Achromatic = नीरंग त्रिपार्श्व ।

„ —Nicol = निकोल त्रिपार्श्व ।

Projection = प्रलम्बता ।

Psychrometer = वाष्पतनावमापक ।

Pyrheliometer = सूर्यकिरणतापमापक ।

Pyrometer = तापीय वृद्धिमापक ।

Pyroscope = तापीय वृद्धिदर्शक ।

Q

Quadrant electrometer = पादविद्युत्मापक ।

Quantity of motion = गतिपरिमाण ।

R

Radiant = प्रकाशविसर्जक ।

„ energy = प्रकाशविसर्जक शक्ति ।

„ heat = प्रकाशविसर्जक ताप ।

Radiation = विसर्जन ।

Rainbow = इन्द्रधनुष ।

Rarefied waves = विरल लहर ।

Ray = किरण ।

Reaction = प्रत्याघात, प्रतिक्रिया ।

Recomposition = पुनस्संयोजन ।

Red = लाल ।

Reflect = परावर्तन होना, प्रतिबिम्ब पड़ना ।

Reflection = परावर्तन ।

,, —Internal = आंतर परावर्तन ।

Reflector = परावर्तक ।

Refract = वर्तन होना ।

Refracting angle of a prism = त्रिपार्श्व का वर्तक कोण ।

,, telescope = वर्तक दूरदर्शक ।

Refraction = वर्तन ।

Refractive index = वर्तनीय संख्या ।

,, ,, —Absolute = परमवर्तनीय संख्या ।

Refractometer = वर्तनमापक ।

Refractor = वर्तक ।

Regelation = फिर से जमना ।

Regulator = साधक ।

Relay = सहायक ।

Remanent, Residual } अवशिष्ट ।

Repose = विश्राम ।

,, —Angle of = विश्राम कोण ।

Repulsion = निराकरण ।

Resistance = प्रतिरोध ।

Resonance = अनुनाद ।

,, box = अनुनादी पेटी ।

Rest = गतिरोध, स्थिति ।

Resultant = लब्ध ।

,, force = लब्ध बल ।

Retouch = संशोधन ।

Rheometer = प्रवाहमापक ।

Rheophore = विद्युद्वाही तार ।

Rheoscope = प्रवाहदर्शक ।

Rheostat = तड़िद्नियमायक ।

Rheotome = तड़िद् प्रवाहरोधक ।

Rheotrope = तडितप्रवाहपरिवर्तक ।

Rubber = रबर ।

S

Safety lamp = रक्षक दीप ।

,, valve = रक्षक ढपनी ।

Scale = तुला, तराज़ू ।

,, pan = पलडा ।

Secondary = गौण, अप्रधान ।

,, action = गौण क्रिया ।

,, axis = गौणाक्ष ।

,, battery = गौण ब्याटरी ।

,, circuit = गौण विद्युत् मंडल ।

,, coil = गौण विद्युत् बेठन ।

,, property = गौण गुण ।

Secular variation = भौमिक विकार ।

Semiphone = सांकेतिक समाचार ।

Semitone = कोमल स्वर ।

Sensitive = सुग्राहक ।

,, flame = सुग्राहक ज्वाला ।

,, paper = सुग्राहक कागज ।

Shade = आभा ।

Shadow = छाया ।

Sharp tones = कड़े स्वर ।

Simple colours = एकाकी रंग ।

Siphon = वक्रनलिका, पनचोर ।

Solenoid = सर्पिल विद्युत् ।

Solution = द्रावण, घोल ।

Sonometer = नादमापक ।

Sound = ध्वनि ।

Sounder = ध्वनि जनक ।

Sounding board = नादकारी पट्टा ।

Spectral = सप्तरंजित ।

Spectrology = सप्तरंजन विद्या, रश्मिनिर्वाचन शास्त्र ।

Spectrometer = सप्तरंजनमापक ।

Spectrophotometer = सप्तरंजनतेजमापक ।

Spectroscope = सप्तरंजन दर्शक, रश्मिदर्शन यंत्र ।

Spectrum = सप्तरंजन, रश्मिवर्ण ।

Speed = चाल ।

,, indicator }
,, recorder } = चालज्ञापक ।

Spheroidal state = तवे की बूंद ।

Spherometer = गोलमापक ।

St. Elmos fire = प्रकाश झुब्बा ।

Stability = स्थायित्व ।

Stable equilibrium = स्थायी साम्यस्थिति ।

Standard = परिमाण ।

Steam = भाफ ।

,, engine = भाफ अंजन

Steel = फौलाद ।

Steelyard = स्टीलयार्ड ।

Stereo-electric = घनजन वैद्युतक ।

Stereometer = घनाधेयमापक ।

Stereomonoscope = घनैकचित्रदर्शक ।

Stereoscope = घनचित्रदर्शक ।

Still = भपका ।

,, —Body = कन्दु भपका ।

,, —Generator = उत्पादक भपका ।

,, —Head = संशोधक भपका ।

,, —Receiver = संचायक भपका ।

,, —Worm = नाग भपका ।

6

Stratification = स्तरीकरण, स्तरीभवन ।

Stress = दबाव बल, खिंचाव बल, तनाव बल ।

Stuffing-box = स्टफिङ्ग बक्स ।

Susceptibility = अनुभवशीलता, वेदनक्षमता ।

Switch = रेल की कैंची ।

Synclastic = एकदिक्वक्री ।

Syren = स्वरमापक ।

T

Tantalus' cup = पनचोरा, कृष्णकटोरा ।

Tasimeter = घनप्रसरणमापक ।

Teinoscope = त्रिपार्श्वदूरदर्शक ।

Telegraph = संकेत समाचार, तार ।

„ —Dial = पट्टिका तार ।

„ —Electrical = तड़ित्तार ।

„ —Electro-magnetic = तड़ित् चुम्बकीय तार ।

„ —Indicator = संकेत व्यंजक ।

Telegraph—Pan = संकेतलिपि समाचार ।

„ printing = विद्युत छापा ।

„ —Submarine = समुद्रीतार ।

„ —Signal = सांकेतिकतार ।

Telemeter = अन्तरमापक ।

Telephone = टेलीफोन ।

Telescope = दूरदर्शक ।

„ —Achromatic = नीरंग दूरदर्शक, स्वच्छ दूरदर्शक ।

„ —Aplanetic = अनापेरक दूरदर्शक ।

„ —Astronomical = ज्योतिषिक दूरदर्शक ।

„ —Cassegrainian = कासीग्रेनियन दूरदर्शक ।

„ —Dialytic = विश्लेषक दूरदर्शक ।

„ —Equatorial = विषुवा दूरदर्शक ।

„ —Galilean = गलीलियन दूरदर्शक ।

Telescope—Photographic = ग्रह चित्रक ।

,, —Prism = त्रिपार्श्वदर्शक ।

,, —Reflecting = परावर्तनीय दूरदर्शक ।

Telethermometer = दूरस्थतापमापक ।

Temperature = तापक्रम, तापपरिमाण ।

,, —Absolute = परमतापक्रम ।

Tenacity = चिमड़ापन ।

Tension = तनाव ।

Tenthmeter = दशांशमापक ।

Terminal = सिरा ।

Thermal = ताप सम्बन्धी ।

,, unit = तापाङ्क ।

,, weight = तापभार ।

Thermic balance = तापक्रम मान ।

Thermo-barometer = तापबलवायुभार मापक ।

Thermo-chrosy = तापकिरणशील ।

Thermo-current = तापप्रवाह ।

Thermo-dynamics = तापगति शास्त्र ।

Thermo-electric batterry = तापविद्युन् ब्याटरी ।

Thermo-electricity ताप तड़ित् ।

Thermo-electrometer = तापविद्युन् मापक ।

Thermograph = तापमापक ।

Thermometre = तापमापक ।

Thermometograph = तापक्रम सूचक ।

Thermopile = सूक्ष्म तापमापक ।

Thermoscope = तापदर्शक ।

Thermostat = तापक्रमनिर्धारक ।

Thermovoltaic = तापवोल्ट सम्बन्धी ।

Tone = स्वर ।

Tonometer = स्वरमापक ।

Tonophant = स्वरदर्शक ।

Torque = गुण, लड़ ।

Torricellian tube = टारचल नलिका ।

,, vacuum = = टारचल शून्य ।

Torsion = मरोड़, ऐंठन, बल ।

,, balance = तारबलमान ।

,, scale = तारबलतुला ।

Transluoent = अर्धस्वच्छ ।

Transparent = पारदर्शक ।

Transpiration = उड़ना ।

Transudation = पसीजन ।

Transverse vibration = तिर्यक् कम्पन ।

Twilight = ऊषा, गोधूली ।

U

Ultraviolet = उपकासनी ।

Undulation = आन्दोलन, तरंग ।

Undulatory theory = तरंग सिद्धान्त ।

Unifiliar magnetometer = एक तारचुम्बकमापक ।

Uniform motion = समगति ।

Uniformly accelerating motion = समवर्धमान गति ।

Union = जोड, योग ।

Unipolar induction = एकध्रुवोपपादान ।

Unit = इकाई ।

,, jar = इकाईमापक घट ।

,, of heat = ताप इकाई ।

,, cf resistance = प्रतिरोध इकाई ।

,, of work = कार्य की इकाई ।

,, of stress = दाब की इकाई ।

,, — Physical = प्राकृतिक इकाई ।

Universal = सार्वलौकिक ।

Unison = स्वरैक्य ।

V

Vacuum = शून्य ।

Valve = ढिपनी ।

,, chest = ढिपनी की पेटी ।

,, slide = सरकनेवाली ढिपनी ।

Vane = वादतुला ।

Vanishing line = लोपन रेखा ।

,, point = लोपन बिन्दु ।

Vapour = वाष्प ।

Variable motion = विषमगति ।

Velocity = वेग ।

Ventral segment = अचल स्थान ।

Vesicular vapour = कोषकमय वाष्प ।

Vitreous electricity = घन तड़ित् कांचमय विद्युत् ।

Vibration = कम्पन ।

Violet = कासनी ।

Virial = बलज ।

Virtual = अदृष्ट, वास्तविक ।

,, focus = अदृष्ट केन्द्र ।

,, image = अदृष्ट प्रतिरूप ।

,, movement = वास्तविक गति ।

,, velocity = वास्तविक वेग ।

Viscocity = चिपचिपाहट, लस ।

Viscosimeter = लसमापक ।

Vision = दृश्य ।

,, —Direct = साक्षात् दृश्य ।

,, —Indirect = परोक्ष दृश्य ।

Visual = दृष्ट, दृश्य ।

,, angle = दृश्य कोण ।

,, cone = दृश्य शङ्कु ।

,, plane = दृश्य धरातल ।

Visual point = दृश्य बिन्दु ।
,, ray = दृश्य किरण ।
Vital fluid = जीवीय द्रव ।
Viterio-electric = घन तड़ित् ।
Vocal chord = ध्वनि तार ।
Void space = शून्य अवकाश ।
Volt = वोल्ट ।
Voltaic arc = वोल्टीय चाप, वोल्टीय लाट ।
,, battery = वोल्टीय ब्याटरी ।
,, couple = वोल्टीय जुग ।
,, pile = वोल्टीय राशि ।
Voltaism = वोल्टत्व ।
Voltameter = वोल्ट मापक ।
Volta-electrometer = वोल्ट तड़ित् मापक ।
Volume = घनफल ।
Volumenometer = घनफलमापक ।
Volumescope = घनफलदर्शक ।

W

Water hammer = जलभारतोल ।
,, thermometer = जलीयतापमापक ।
Watt = वाट ।
Wave = तरंग, लहर ।
,, front = तरंगाग्र ।
,, length = तरंगान्तर ।
,, of vibration = कम्पतरंग ।
,, surface = तरंगस्थल ।
,, theory = तरंगसिद्धान्त ।
Web = झिल्ली, जाला ।
Weber = वेबर ।
Weight = भार, गुरुता ।

Weight of observation = निरीक्षण गुरुता ।

Wheel barometer = चक्रभारमापक ।

Whirling table = चक्र चाक ।

Whistle = सीटी ।

White = श्वेत, सफेद ।

Wind-mill = पवन चक्की ।

Wind-pipe = स्वांस नली ।

Z

Zincopolar = यशदायक ।

Zoetrope = जीवचक्र ।

Zoology = पशुशास्त्र, प्राणिशास्त्र ।

THE

HINDI SCIENTIFIC GLOSSARY.

हिन्दी वैज्ञानिक कोश।

PHILOSOPHICAL TERMS.

दार्शनिक परिभाषा।

A

A (proposition) = अ (प्रतिज्ञा), अन्वयव्याप्ति प्रतिज्ञा।

Aberration = भ्रम, विक्षेप।

Ability = शक्ति।

Abiogenesis = अजीवजनि, निर्जीव से जीव का जन्म, बेजान से जानदार की पैदायिश।

Abnormal = अनियत, असाधारण, ग़ैरमामूल, ख़िलाफ़ क़ायदा।

Aboulia = कृतिशक्तिनाश।

Abscissio Infiniti = अध्यारोपापवादन्याय, शेषवत् अनुमान।

Absent-mindedness = अन्यमनस्कता।

Absolute = परम, केवल, शुद्ध; निर्द्वंद्व, निरपेक्ष; स्वाधीन, अनन्य-सम्बद्ध, सबंधातीत; मुक्त; ब्रह्म, परब्रह्म।

,, Ego = परमात्मा।

,, negation, ,, non-being, ,, non-existence = अत्यन्ताभाव।

Absolution = विमोक्ष, पापविमोक्षण; अपवर्ग।

Absolutism = निरपेक्षतावाद।

Absolutist = ब्रह्मवादी।

Absorption = अनन्यमनस्कता; समाहितता; लीनता।

Abstinence = उपरम, उपरति ; संयम, नियम (योगांग); बराव, परहेज़।

Abstract = संक्षिप्त; पृथक्कृत, प्रत्याहृत; अमूर्त्त; प्रत्यक् ।

" Self = प्रत्यगात्मा ।

" term = भाववाचक पद, भाववाचक शब्द ।

Abstraction = प्रत्याहार ; बौद्ध पदार्थ ।

Abstruse = गूढ़, गुह्य ।

Absurd = व्याहत, वाहियात, स्वतःशीर्ण, लग्व़ ।

Absurdity = असङ्गति, व्याहति, लग्वियत ।

Acatalepsy = संशयवाद, अनिर्णयवाद ; अज्ञानवाद ; अज्ञेयता ।

Accessory = सहकारी ।

Accident = आकस्मिक उपाधि, उपाधि, उपलक्षण ; समापत्ति, आपत्ति ; अनुषंग ।

Accidental = औपाधिक; आकस्मिक, आनुषंगिक ।

" definition = तटस्थ लक्षण, उपलक्षण ।

Accidentalism = अकारणवाद ।

Accommodation = प्रतियोजना ; मिलाना ।

Accountable = जवाबदिह, उत्तरदायी ।

Accuracy = विशुद्धि ।

Accurate = ठीक, सहीह ।

Acosmist = जगन्मिथ्यात्ववादी, अद्वैतवादी, जगन्नास्तित्ववादी।

Acoumetry = श्रवणमिति ।

Acoustics = ध्वनिविद्या, श्रोत्रविद्या, श्रवणविद्या ।

Acqueous = जलीय ।

Acquiescence = संमति ।

Acquired = अर्जित ।

Acquisition = उपार्जन, अर्जन ।

Acquisitiveness = ग्रहणशीलता ।

Acroamatic = औपदेशिक, रहस्य ।

Act, Action } = कर्म्म, काम, क्रिया ।

Active = क्रियावान्, चंचल ।

Active power = क्रियाशक्ति ।

Activity = कर्म्मशीलता ; व्यापार ; रजस्; रजोगुण ।

Actor = कर्त्ता ।

Actual = निष्पन्न, सिद्ध, क्लृप्त ; अभिव्यक्त; सचमुच ।

Actuality = वास्तवता ; कार्यकारिता ।

Acute = तीव्र, तेज़ ।

Adaptation = अनुकूलन ।

Adept = सिद्ध ।

Adequate = पर्य्याप्त, काफ़ी ।

Adjective = विशेषण ।

Adjunct = अंग ; सहाय ; अनुबंध ।

Adjustment = संघटन, बराबर करना, सरियाना ।

Admiration = श्लाघा ।

Adolescence = तारुण्य, यौवनोद्भेद ।

Adoration = अर्च्चा, अर्चन ।

Adventitious = नैमित्तिक ।

Aerial = वायवीय ।

Aesthesia = वेदना, संज्ञा ।

Aesthetic = कलासंबंधी, रससंबंधी; सरस ; सौंदर्यविवेकी ।

,, faculty = सौंदर्यबुद्धि, सौंदर्यविवेकिनी शक्ति, रसपरीक्षिका शक्ति ।

Aesthetics = रससंवेदविद्या, सौंदर्यविद्या, कलाशास्त्र ।

Aetiology = कारणविज्ञान, निदानशास्त्र ।

Affect = भावविकार पैदा करना ; असर करना ।

Affection = राग, स्नेह, द्राव; विकार, मनोविकार, भावविक्रिया ।

Afferent = अंतर्वाही, ज्ञानवाही, प्रतीचीन ।

Affinity = मेल, परस्पर प्रीति, आपस की रगबत, मैलान ।

Affirmation = प्रतिज्ञा, विधि ।

Affirmative = अस्तित्वबोधक, विधायक ।

,, proposition = विधिवाक्य ।

After-image = अनुप्रतिबिंब ।

After-sensation = अनुवेदन ।

A fortiori (affirmative) = सुतरां ।

" (negative) = नतरां ।

Agamogenesis = अयोनिजनि ।

Agent = कर्ता, साधक, प्रतिनिधि ।

Agglutination = संसर्ग, संसृष्टि ।

Aggregate = सञ्चित, एकत्रित, राशीकृत ; सञ्चय, राशि ।

Aggregation = समूह, राशीकरण, राशीभवन ।

Agitation = उद्वेजन, उद्वेग ।

Agnoiology = अज्ञानपरीक्षा ।

Agnosticism = अज्ञेयतावाद ।

Agreeable = अनुकूल ।

Agreement = संविद्, समय, इकरार, अहद ।

Aim = उद्देश्य; लक्ष्य; अनुसंधान; अभिसंधि, अर्थ ।

Air = वायु, वात, पवन, मरुत् ।

Alienation (mental) = चित्तविक्षेप ।

Allegiance = भक्तिबंध, स्नेहनिबंधन ; ताबेदारी, इताअत; राजभक्ति ।

All-pervading = सर्वव्यापक, विभु ।

Alter (ego) = इतर (आत्मा) ।

Altercation = वितंडा, हुज्जत ।

Alternative = विकल्प ; वैकल्पिक ।

Altruism = परोपकारवाद, परार्थवाद ; परार्थिता ।

Ambidextrous = उभयसाची ।

Ambiguity = सन्दिग्धार्थता, द्व्यर्थता ।

Ambiguous = सन्दिग्ध, द्व्यर्थ ।

Ambition = विजिगीषा, अभ्युदयेच्छा, एषणा ।

Amphibolous = द्व्यर्थक ।

Amphiboly, Amphibology } = सन्दिग्धार्थता, द्व्यर्थकता ।

Ampliative = उपबृंहक ।

Anabolism = अनुबलन, उत्कर्ष, चय, सृष्टि ।

Analogous (organs) = समफलक, अनुधर्मक (अंग) ।

Analogous,
Analogue } = सादृश, अनुधर्म ।

Analogism = सादृश्यवाद ।

Analogy = सादृश्य, आंतर्य, अनुधर्मता, उपमान ।

Analysis = विश्लेषण, विभजन, व्यवच्छेद, विभाग, तत्त्वविभाग, अवयव विचार; वैयधिकरण्य ।

Analytical = विभाजक, व्यवच्छेदक ।

Anarchism = अराजकवाद ।

Anarchy = अराजक, अराजकता ।

Anatomy = शारीरसंस्थानविद्या, देहसंस्थानविद्या ।

Ancient = प्राचीन, पुरातन, पुराना, क़दीम ।

Anesthesia = वेदनाऽभाव ।

Anesthetic = वेदनारोधक ।

Angel = देव, देवता ।

Anger = क्रोध, गुस्सा ।

Animal = प्राणी, जन्तु, जानवर ।

Animalcule = कीट, कीटाणु ।

Animal heat = ऊष्मा, जानदारी गर्मी ।

,, kingdom = पशुसर्ग ।

,, magnetism = प्राणयोजस् ।

,, soul = कामरूप, मनोमय कोष, अशुद्धमनस्, नफ्स ।

Anima mundi = विश्वात्मा ।

Animate = सजीव ।

Animism = जीवदेहपार्थक्यवाद ; सर्वसजीवत्ववाद ।

Annihilation = निरन्वयनाश, निरन्वयध्वंस, अत्यंतध्वंस, सत्तानाश ।

Annotation = टिप्पणी ।

Annul = व्यर्थ करना, मंसूख़ करना, उठा देना ; प्रतिषेध ।

Anoetic = ज्ञानभिन्न ।

Anomalous = अनियमित, अनमेल ।

Antagonism = प्रतिपक्षता, विरोध ।

Antagonist = प्रतिपक्षी, विरोधी ।

Antecedent = पूर्ववर्ती, प्राक्कालीन ।

,, negation, ,, non-being, ,, non-existence	= प्रागभाव ।

Ante-predicament = प्रथमपरिभाषा ।

Anthropology = नरविद्या, मनुष्यविद्या, मनुष्यशास्त्र ।

Anthropomorphism = सगुणवाद, साकारेश्वरवाद ; नरत्वारोप ।

Anticipation = अग्रज्ञान, आगम जानना, पेशक़दमी, अधिवेदन, सबक़त ।

Anticipation—In = आगे से, पेश्तर से ।

Antinomy = परस्पर-विरोध, वचनद्वय-विरोध, न्यायविरोध ।

Antipathy = विरोध, द्वेष, सहजद्वेष ।

Antithesis = प्रतिप्रतिज्ञा, प्रतिपक्ष, उत्तर ।

Anxiety = चिंता, फ़िक्र ।

Apagoge = विपक्ष-बाधक-वचन ।

Apagogical (or indirect proof) = विपक्षबाधक (प्रमाण) ।

Apathy = विराग, उदासीनता, तटस्थता, ढिलाई ।

Aphorism = सूत्र ।

Apodeictic = स्वतःसिद्ध, स्वयंप्रमाण ।

Apogamy = See Isolation

Apologue = अन्योक्ति, नीतिकथा, अर्थवाद ।

Apology = क्षमापन, विनय ।

Apophthegm = सूक्ति, सुभाषित ।

A posteriori = कार्य से कारण विचार पूर्वक, उपनय से, पश्चाज्ज्ञान से; उपार्जित, अभ्यस्त (ज्ञान) ।

Apotheosis = देवता बनाना, देवत्वारोपण ।

Apparatus = यंत्र, परीक्षायंत्र ।

Apparition = भूतप्रेत, शहाबा, छाया ।

Appearance = रूप, आभास, विवर्त्त ।

Appearance—In, Apparently	= देखने में, ज़ाहिरा ।

Apperception = अनुव्यवसाय, अन्तर्बोध, निजबोध ।

Appetence = वासना ।

Appetite = तृष्णा, क्षुधा, अभिलाषा, कामना, एषणा ।

Application = उपनय, उपयोग ।

Appreciation = गुणग्रहण, गुणविवेचन, गुणमानना; गुणोत्कर्ष।

Apprehension = अवगति, ग्रह; भीति ।

Approbation = अनुमोदन ।

Appropriativeness = ग्रसिष्णुता ।

A priori = कारण से कार्य विचारपूर्वक, पूर्ववत् अनुमान से, निगमन से, प्राग्ज्ञान से ; स्वतःसिद्ध, सहजात (ज्ञान)

Aptitude = योग्यता ।

Archetype = आदिरूप, असली नमूना ।

Archeology = इतिहासचिह्नविद्या ।

Archeologist = इतिहासचिह्नवेत्ता ।

Arche = आदिकारण, मूलकारण ।

Architechtonic = See constructive.

Argument = नय, न्याय, दलील ।

Argumentation = हेतूपन्यास, विचारणा, दलील करना, वाद ।

Argumentum baculinum = शस्त्रन्याय ।

,, ad crumenan = प्रलोभनन्याय ।

,, a fortiori = सुतरां-नतरां-न्याय ।

,, ad ignorantiam = प्रवचनन्याय ।

,, ,, judicium = जनताबुद्धिन्याय, सर्वसाधारणन्याय

a particulari ad universali = सर्वादेकन्याय ।

,, ad hominem = धर्महानिबिभीषान्याय ।

,, ad populum = उत्तेजनन्याय ; जनताप्रीतिन्याय ।

,, ad verecundiam = त्रपान्याय; प्रीतिन्याय, भक्तिन्याय ।

,, ex concesso = स्वीकृताविरोधन्याय ।

Art = शिल्प ।

Art—Fine = कला।

,, —Useful = आजीवन शिल्प।

,, —Mechanical = यांत्रिक शिल्प।

Artery = रुधिरापवाहक धमनी।

Articulor sensation = पर्वव्यापारज वेदन, ग्रंथिक वेदन।

Articulate = व्यक्त, स्पष्ट, ग्रंथित, वर्णात्मक, गढ़ा हुआ।

Articulation = ग्रंथन, शब्दव्यंजन।

Artificial = कृत्रिम, बनावटी, नक़ली।

Arupa levels (of mental plane) = अरूपखंड।

As above so below = यथा अंडे तथा पिंडे।

Ascent = ऊर्द्धगमन, उद्गमन।

Ascertainment = निर्णय, निर्धारण, निश्चय।

Ascetic = तपस्वी।

Aceticism = तपस्या, काषाय।

Asexual = अयौन, विलिंग, निर्लिंग।

Aspect = आकार, दृष्टि, अंश, रूप।

Aspiration = स्पृहा, अधिस्पृहा।

Assemblage = संघात, समूह, वृन्द।

Assent = अनुमति।

Assertory = निर्वाचक।

Assertion = वचन, वाक्य, निर्वचन, उपन्यास।

Assimilation = सदृशीकरण, समीकरण, परिपाक।

Association = सहचार।

Association of ideas = भावसाहचर्य्य, प्रत्ययसहचार।

Associationism = भावसाहचर्य्यवाद, प्रत्ययसहचारवाद।

Associationist = भावसाहचर्य्यवादी, प्रत्ययसहचारवादी।

Assumption = अभ्युपगम।

Assurance = निश्चय।

Assymmetry = असममिति, विषममान, असौष्ठव, अवयवासंगति, बेजोड़पन।

Astral body = यातनादेह, लिंगदेह।

Astro-mental-body = सूक्ष्मशरीर।

Astral plane = भुवर्लोक, पितृलोक, प्रेतलोक ।

Atavism = अटवस्मा, पूर्वपिंडानुस्मृति, व्यवहितपूर्वजानुकरण, अधिसंक्रान्ति, अधिसंचार ।

Atheism = निरीश्वरवाद ।

Atheist = निरीश्वरवादी ।

Atheistical = निरीश्वरवादविषयक, निरीश्वरवादात्मक ।

Atmic body = निर्वाणदेह ।

Atom = परमाणु ।

Atomical = परमाणुविषयक, परमाणुनिर्मित, परमाणवात्मक ।

Atomicity = परमाणवस्था, परमाणुनिर्मितता, परमाणवात्मकता ।

Atomic matter = परमाणुरूपद्रव्य ।

Atomic theory, Atomism } = परमाणुवाद ।

Atomist = परमाणुवादी ।

Atonement = प्रायश्चित्त, प्रमार्जन ।

Atrophy = शरीरशोषण, सुखंडी, ह्रास, अपचय ।

Attention = मनोयोग, अवधान ।

Attentive = सावधान ।

Attitude = संस्थिति, प्रस्थान ।

Attraction = आकर्षण ।

Attribute = गुण, धर्म ।

Audible = श्रोतव्य, श्रोत्रग्राह्य ।

Auditory = श्रावण ।

Aura = तैजस्, ओजस् ।

Auric egg = जीवाणुक, जीवांड ; तेजःपिंड ।

Authentic = प्रामाणिक ।

Authority = अधिकार, प्रमाण ; अधिकारी ।

Autocracy = स्वयमाधिपत्य, अनियंत्रित स्वाम्य ।

Automatic = स्वतःप्रवृत्त ।

Autonomy = स्वातंत्र्य (नीति) ।

Autotelic = श्रेयी, स्वोद्देश्यक, स्वात्माराम ।

2

Avarice = गर्धा ।

Average = मध्यममान, औसत, सरदर, पड़ता ।

Aversion = द्वेष ।

Axiom = स्वयंसिद्ध, साधारण सिद्धान्त ।

B

Balance = तुला, तुलना, तुल्यावस्था, समता, साम्य, सम्यावस्था ।

Baptism = बप्तिस्मा ।

Bargain = सौदा ।

Base, Basis } = आधार, आश्रय ।

Bashfulness = त्रपा, लज्जालुता, व्रीडा, शर्मीलापन, चोरनज़री ।

Bathos = हास्यरस ·

Beatitude = परमानंद, मेराज ।

Beauty = सौन्दर्य ।

Becoming = भवन, होना ।

Begging the question = साध्याभ्युपगम, प्रतिज्ञाभ्युपगम ।

Beginning = आदि, आरम्भ ।

Beginningless = अनादि ।

Behaviour = व्यवहार ।

Being = सत्ता, सत् ।

Belief = विश्वास, प्रत्यय, प्रतीति ।

Benevolence = परोपकारशीलता, परहित, शुभचिंतन, शुभानुध्यान, नेकनीयती, खैरअंदेशी ।

Between the horns of the dilemma = उभयसंकट, उभयतः पाशारज्जुः , दो तर्फ़ा मुश्किल ।

Binary = द्विधा ।

Biogenesis = जीवजनि, जीव से जीव का जन्म ।

Biology = जीवविद्या, जीवनविद्या, जीवच्छास्त्र ।

Bionomic = बीजनियामक, जीववृद्धिनियामक ।

Birth = जनन, जन्म ।

Blindness = अंधता ।

Bliss = आनंद ।

Blush = विलज्जा ; विलक्ष होना, लाज से लाल होना ।

Body = शरीर; जड़द्रव्य, जड़पदार्थ, पिंड ।

Bona fides = नेक नीयती ।

Bondage = बन्ध, बन्धन ।

Bonum = सत्, कल्याण ।

,,—Summum = परमपद, परम कल्याण, निःश्रेयस, परम पुरुषार्थ ।

Botany = उद्भिद् विद्या ।

Brain = मस्तिष्क ।

Bravery = वीरता ।

Brightness = चमक, शोख़ी ।

Broad-mindedness = उदार बुद्धिता, स्थूल लक्ष्यता ।

Buddhic body = आनंदमय कोश, महाकारण शरीर, आतिवाहिक देह, धर्मकाय, संभोग काय, निर्माण काय ।

Buddhic plane = बुद्धिलोक, महर्लोक ।

Bye-product = उपसर्ग ।

C

Cacodemonia = प्रेताविष्टंमन्यता ।

Call = आह्वान ।

Cannon = नियम, नियामक; मूलबीज; मूलग्रंथ ।

Capacity = ग्रहणशक्ति, सामर्थ्य, गुंजाइश ।

Capital = मूर्धन्य ; मूलधन ; राजधानी ।

Cardinal = प्रधान, मुख्य ।

Cardinal point & value = संवेदनांक तथा संवेदन मूल्य ।

Carnal = वैषयिक, ऐहिक, दैहिक ।

Caricature = प्रहास, हँसी करना ।

Case = उदाहरण, नज़ीर ।

,, law = नज़ीरी क़ानून ।

Caste = वर्ण, जाति ।

Casual = आकस्मिक ।

Casuist = धर्मशास्त्री, धर्मव्यवस्थापक, तर्कप्रवण ।

Casuistry = धर्म्माधर्म्मविचार, तर्कप्रवणता ।

Catachetical (method) = प्रश्नोत्तरीय (रीति) ।

Categorematic word = स्वतन्त्रार्थपद, वाचक पद ।

Categorical = निरपेक्ष ।

Categorical imperative = नियत-विधि, परमविधि, निरपेक्ष-विधि ।

,, judgment = निरपेक्ष प्रतिज्ञा, तजवीज़ ग़ैरमहदूद ।

Category = पदार्थ, जाति ।

Catharsis = रसोद्रेक ।

Catholic = सर्वानुसारी ।

Causable = हेतुमान, कारणोत्पाद्य, कारणसाध्य ।

Causality = कारणकता ।

Causa sui = स्वयंभूः, स्वकारण ।

Causation—Doctrine of = कारणतावाद ।

Cause = कारण ।

Cause and effect = कार्यकारण ।

Cause Body, Causal ,, } = कारण शरीर, विज्ञानमय कोश, ज्ञानदेह ।

Cavil = वितण्डा ।

Cell = कललबिन्दु, कललकण, कण, बिन्दु ।

Cellifugal = कललबिन्दुपराङ्मुख, कललकणपराङ्मुख ।

Cellipetal = कललबिंदून्मुख, कललकणोन्मुख ।

Cell-theory = कललबिंदुवाद, कललकणवाद ।

Cenogenesis—See Palingenesis.

Central = केंद्रीय; मुख्य ।

Centrosome = केंद्रशरीर ।

Cerebralism = मस्तिष्कजन्यज्ञानवाद ।

Certainty = निश्चय, अध्यवसाय ।

Cessation = निवृत्ति, विच्छेद ।

Chain = शृंखला ।

Chance = आकस्मिकता, इत्तिफ़ाक़ ।

Change = परिवर्तन, विकार, विक्रिया ।

Changeless = निर्विकार ।

Chaos = अस्तव्यस्तता, संप्लव ।

Character = लिङ्ग, चिन्ह, लक्षण ; प्रकृति, स्थिरप्रकृति, अक्षर प्रकृति ।

Characteristic = स्वाभाविक, विशेषगुण, अनुभाव, स्वभाव ।

Charm = जादू, मंत्र ।

Charity = दान, दानशीलता, परोपकार ।

Chastity = जितेन्द्रियता, अव्यभिचार, शुद्धि ।

Chief = प्रधान, मुख्य ।

Chiromancy = करसामुद्रिक ।

Choice = अभिरुचि, पसंद ।

Christianity = खीष्ट मत ।

Chromaesthesia = वर्णवेदना ।

Chromatics = वर्णविद्या ।

Chromosome = वर्णशरीर ।

Chronic = चिरकालिक, देरीना ।

Chronometry = कालमिति ।

Church = धर्ममंदिर; धर्मसंप्रदाय ।

Circle = वृत्त, कुण्डलना, चक्र, घेरा ।

Circular = चक्राकार ।

Circulation = गर्दिश, चक्कर, भ्रमण ।

Circulus in definiendo = परिभाषाचक्रक ।

Circulus in probando = प्रमाणचक्रक ।

Citizen = पौर ।

Civil = सभ्य, शिष्ट ; मुल्की, दीवानी, क़ानूनी ।

Clairvoyance = दिव्यदृष्टि ।

Clan = गोत्र ।

Class = राशि जाति, वर्ग ।

Classics = आकर ग्रंथ ।

Classification = जातिविभाग, राशीकरण ।

Clear (and distinct) = स्वच्छ और विभक्त, विशद, साफ़ ।

Cleavage = स्फुटन ।

Cleptomania = चौर्योन्माद, स्तेयोन्माद, चोरी का ख़ब्त ।

Climax = परमोत्कर्ष, पराकाष्ठा ।

Co-adaptation = समनुकूलन ।

Code = संहिता ।

Coefficient = अवच्छेदक, निरूपक, निर्धारक ।

Coenesthesis = सामान्य संवेदन ।

Coexistence = सहभाव, सहास्तित्व ।

Coextension = पर्याप्ति ।

Coextensive = पर्याप्त ।

Cogency = दृढ़ता, संबद्धता, बल ।

Cogitation = संचिंतन ।

Cogito ergo sum = चेतयेऽतोऽस्मि ।

Cognitive = ज्ञानीय, ज्ञानसंबन्धी, ज्ञानात्मक, ज्ञानांशक ।

Cohension of ideas = प्रत्यय संबंध ।

Coincidence = समनुपात ।

Coincident variations = समनुपाति परिवर्त्त ।

Co-inherence = समवाय ।

Cold spot = शीतानुभव बिंदु ।

Collapse = अवसाद ।

Collective = समाहारात्मक, समष्टिरूप ।

,, term = समाहारवाचक पद ।

Collectivism = साधारण-स्वत्व-वाद ।

Colligate = बांधना, मिलाना ।

Colligation = बन्धन, सम्मेलन, सम्बन्ध ।

Collision = ठोकर, टक्कर, आघात ।

Color = रङ्ग, वर्ण ।

Color-blindness = वर्णांधता ।

Color-tone = वर्णतुंगता ।

Column = दंड, पृष्ठ ।

Combination = संयोग, संहति, संवनन ।

Combined = मिलित ।

Comic = हास्यमय ।

Comity = सुमति ।

Commandment = आज्ञा, आदेश ।

Commentary = टीका, भाष्य ।

Commentator = टीकाकार, भाष्यकार ।

Commodity = असबाब, माल ।

Common = सामान्य, आम ।

,, sensation = सामान्य संवेदन ।

,, sense = साधारण दृष्टि, स्थूलदृष्टि, सामान्य बुद्धि

Communicatio idiomatum = विभूति संक्रांति ।

Communism = साधारण-स्वत्व-वाद ।

Community = सामान्य ; समाज ।

Compact = सन्धि, संकेत, समय; घन ।

Company = संग; समुदाय, समाज, जमाअत; कंपनी ।

Comparate = तुलित ।

Comparative = तारतम्यात्मक, मुतनासिब ।

,, sciences = तारतम्यात्मक शास्त्र, उलूम मुतनासिबा ।

Comparison = सादृश्य विचार, तारतम्यपरीक्षा, आंतर्यविचार, मुकाबिला, निस्बतो ।

Compass = बटोरना, घेरना ; गोचर, पहुंच; दिग्दर्शक यंत्र ।

Compassion = अनुकम्पा ।

Compatibility = अविरुद्धता, संगति ।

Compatible = अविरुद्ध, संगत ।

Compend, Compendium } = संक्षेप, दुखिसार, गुटका, संग्रह ।

Compendious = संक्षिप्त, अविस्तर, मुख़सर ।

Compensation = मुआविज़ा, निष्क्रय ।

Competition = संघात ।

Competitor = संघक्ष ।

Complementary = संपूरक ।

" color = संपूरक वर्ण ।

Complex = मिश्रित, सङ्कीर्ण, पेचीदा ।

Complication = पेचीदगी, संकर ।

Component = आरंभकावयव, जुज़्व ।

Composite = मुरक्कब, मिश्रित ।

Composition = संस्थान, संयोग, निर्माण, तर्कीब, संकलन ।

Composition and Division—Fallacies of = संकलन और व्यवकलन दोष ।

Compos mentis = होश दुरुस्ती ।

Compound = मिश्रित, मुरक्कब ।

Comprehension = बोध, अर्थव्याप्ति, समवगति, बुद्धि ।

Comprehensive - बहुग्राही, व्यापक, मुहीत ।

Compromise = आपसी तसफ़ीया, समझौता ।

Computation = गणन, संख्यान ।

Conation = चिकीर्षा, कृति, व्यवसाय, कामना ।

Conatus = क्रियोन्मुखता, रजस् ।

Concatenation = शृंखला, ज़ंजीर ।

Conceit = आत्मप्रशंसा, विशिष्टंमन्यता, आत्मबहुमान, शेख़ी ।

Conceivable = चिंत्य (तर्क्य) ।

Concentration = एकाग्रता, संकेंद्रण, धारणा ।

Concept = सामान्यग्रह, सामान्यप्रत्यय, प्रत्यय ।

Conception = समवधारण, विभावन ।

Conceptualism = सामान्य, प्रत्ययसत्त्ववाद ।

Conceptualist = मनोभावनात्मकवादी, सामान्यप्रत्ययसत्त्ववादी ।

Conclusion = उपसंहार, ख़ातिमा ।

Conclusion of the Veda = वेदान्त ।

Concomitance = सहभाव ।

Concomitant = सहभावी ।

" absence = व्यतिरेकव्याप्ति ।

" presence = अन्वयव्याप्ति ।

Concomitant sensation or synaesthesia = सहभावि संवेदन ।

Concordant = अनुरूप, सदृश ।

Concrete = मूर्त, पराक् ।

Concupiscence = इंद्रिय लौल्य, कामुकता, शहवत ।

Concurrence = (सहाय) सहगामिता, समापात ।

Concurrent = सहगामी ।

Concussion = धक्का ।

Condition = अवस्था, दशा; नियम; प्रतिबंध, नियतनिमित्त, समय, शर्त ।

Conditional = सप्रतिबन्धक, कारण-जन्य, मशूत ।

,, immortality = सप्रतिबंधामरत्व, शर्तिया बक़ा ।

Conditioned = प्रतिबद्ध, नियत, परिच्छिन्न, अवच्छिन्न ।

Conduct = आचरण, चालचलन ।

Conduction = प्रव हन ।

Conference = मन्त्रणा, संवाद ।

Confession = स्वीकार ।

Confidence = एतबार, भरोसा, श्रद्धयता ।

Confinement = निरोध, क़ैद ।

Conflict = संमर्द, झगड़ा, संघर्ष ।

Conformity = अनुरूपता ।

Confusion = व्यस्तता, गड़बड़, संमोह ।

Confutation = निग्रह, निराकरण, खण्डन ।

Congenital = सहज, सहजात, पैदायशी ।

Congruity = साङ्गत्य, सामञ्जस्य ।

Conjugation = संयोग; विभक्तिसंयोग ।

Conjunct = सावयव, संश्लिष्ट ।

Conjunction = संयोगसंश्लेष ।

Conjunctive = संयोजक ।

Connate = सहोत्पन्न, पैदायशी ।

Connection = संबंध ।

Connotation = जात्यर्थ; जातिबोधन; सामान्याभिधान ।

Connotative = गुणबोधक, जातिविशिष्टव्यक्तिबोधक।

Connote = गुणबोधन।

Conscience = अन्तरात्मा, अन्तःकरण, संवित् सदसद्विवेक, पंडा पुण्यपापविवेकिनी बुद्धि, अंतर्यामी, ईमान।

Conscious = चेतना।

Consciousness = संज्ञा, चेतना, चित्, चिति, संवित्, होश।

" of kind = साजात्यप्रतीति, ख़याली हमक़ौमियत।

Consecration = संस्कार, प्रतिष्ठा, अभिमंत्रण।

Consensual actions and movements = आकूतिपूर्व अनुक्रिया, संवेदनानुविधायिनी कार्यचेष्टा।

Consensus gentium = सर्वसंमति, जनवाद।

Consent = संमति।

Consentience = संवित्ति।

Consequence = फल, परिणाम; सिलसिला, अनुक्रम।

Consequent = अनुवर्ती, परिणात्मक।

Conservation = रक्षण, क्षयनिवारण, अविनाश।

Conservatism = पुराणरक्षाप्रियता, परिवर्तासहता, इख़्तिलाफ़ तबद्दुल।

Conservative faculty = धारणाशक्ति।

Consideration = ग़ौर, सोच, परामर्श, परिभावन; मुआविज़ा, क़ीमत।

" of a characteristic = लिङ्गपरामर्श।

Consilience of inductions = सिद्धान्तैक्य, आगमैक्य।

Consistency = अविरोध, अनुसारित्व।

Consistent = अविरुद्ध, सङ्गत।

Consonance = मेल, सुर का मेल।

Constant = स्थिर, नित्य।

" error = (See Errors of observation)

Constituent = अवयव, आरंभकावयव।

" principles = सांस्थानिक बीज।

Constitution = बनावट, संस्थान

Constitutional = सांस्थानिक ।

Constitutive faculty = संस्थापकशक्ति ।

Constraint = अभिभव, जब्र ।

Construct = निर्मिति, बनाना ।

Constructive = मंडनात्मक, निर्माणात्मक ।

,, hypothetical syllogism = See Modus ponens.

,, imagination = निर्मित कल्पना ।

Constructive i. e. positive dilemma = विध्यात्मक विकल्प ।

Constructiveness = निर्मितिशीलता, निर्मितिशक्ति ।

Consummation = सम्पूर्णता, परिपूर्णता ।

Contact = संस्पर्श ।

,, sensation = संस्पर्श संवेदन ।

Contagion = संचार ।

Contemplation = ध्यान ।

Contemplative = ध्यानस्थ, ध्यानीय, ध्यानशील ।

Contemporary = समकालीन, सामयिक ।

Content = अन्तरार्थ, अंतर्गतार्थ; विषय; संतोष ।

Contiguity = अव्यवधान, संनिधि ।

Contingent = अनियत, प्रसज्य ।

Continuance = सातत्य, कयाम, प्रवाह, धारा, सिलसिला, अविच्छेद ।

Continuity = अनुवर्त्तन ।

Continuum = अखंडता, सन्तान ।

Contract = मुआहिदा, संधि ।

Contractility = संकोचशीलता ।

Contraction = आकुञ्चन ।

Contradiction = विरोधोक्ति, वचनविरोध ।

Contradictory = विभिन्न, विरोधी ।

,, representation = See Inhibition

Contraposition = निषेधव्यवस्थापन ।

Contraries = वीपरीतप्रतिज्ञा ।

Contrariety = वैपरीत्य, विपरीतता ।

Contrary = विपरीत ।

Contrast = विपरीतता, प्रतिपक्षता, ज़िद ।

Contrition = See Repentance.

Control = संयम, दमन, दम ।

Controversial = विवादविषयक ।

Controversy = जल्प, विवाद ।

Convention = समागम; मर्यादा ।

Convergence = एकपातिता, समपरिणामिता ।

Converse = परिवर्त्तित ।

Conversion = परिवर्तन, उद्देश्यविधेयपरिवर्त्तन ।

Convert = स्वधर्मत्यागी, धर्मांतरगामी ।

Convertend = परिवर्त्तितप्रतिज्ञा ।

Conviction = दृढ़प्रत्यय, निश्चय ।

Convulsion = संक्षोभ ।

Co operation = संव्यापार, सहव्यापार ।

Co-ordinate = समकक्ष, समानाधिकरण, समन्वय ।

Coprolalia = अश्लीलवाक्यरोग ।

Copula = (उद्देश्य-विधेय) संयोजक ।

Copy = प्रतिलिपि, अनुलिपि, प्रतिबिंब, नक़ल ।

Corollary = फलित ।

Corporation = संघ, श्रेणी ।

Corporeal = शारीरक, दैहिक ।

,, creation = दैहिक सर्ग ।

Corpus = काया, देह, शरीर ।

Corpuscle = अणुदेह ।

Correct = शुद्ध, सही, ठीक ।

,, knowledge = यथार्थज्ञान, प्रमा ।

Correction = शोधन, शुद्धि ।

Correlation = अनुबंध, प्रतियोग ।

Correlative = अन्योन्यापेक्ष, परस्परापेक्ष, अनुबंधी, प्रतियोगी ।

Correspondence = संवाद, प्रतिरूपता, जोड़, सादृश्य ।

Cosmogonist = जगदुत्पत्तिव्याख्याता, जगदुत्पत्तिवादी ।

Cosmogony = जगदुत्पत्तिवाद, सृष्टिक्रम ।

Cosmography = विश्वविवरण ।

Cosmological argument = जगत्प्रतियोगीश्वरानुमान ।

Cosmothetic idealist = विशिष्टविज्ञानवादी, विज्ञानवैशिष्ट्यवादी ।

Counter-balanced reason = सत्प्रतिपक्ष ।

Counter-entity = प्रतियोगी ।

Counter-part = प्रतिरूप ।

Courage = शौर्य, शूरता ।

Courteous = शिष्ट, सुशील ।

Courtesy = शिष्टाचार, सभ्यता, सम्मान ।

Covetousness = लोभ ।

Coyness = संकोचिता, भड़क, शर्मीलापन ।

Craniology = कपालविद्या ।

Craving = इच्छा ।

Crazy = ख़ब्त, विक्षिप्त ।

Creation = सृष्टि, सर्ग, उत्पादन ।

Creationism = सृष्टीश्वरभेदवाद; आरम्भवाद; प्रतिजीवसृष्टिवाद ।

Creator = स्रष्टा, कर्ता, विधाता ।

Credible = मान्य, मन्तव्य, विश्वास्य, श्रद्धेय, मोतबर ।

Credulity = श्रद्धाजाड्य, अतिविश्वास ।

Creed = मत, विश्वासप्रवणता ।

Cremation = दहन, दाह ।

Crime = जुर्म, अपराध, दोष ।

Criminal = मुजरिम, अपराधी, दोषी ।

Criminology = अपराधविद्या, इल्मजुर्मिमान ।

Crisis = निर्णयावसर, परमावसर, लग्नकाल, नाज़ुकवक्त ।

Criterion = निर्णायक, निकष ।

Critical = परीक्षात्मक ।

Criticism = परीक्षा, समालोचना ।

Cross division = संकीर्ण विभाग ।

Crystal vision = स्फाटिक दर्शन, काचसामुद्रिक ।

Culpa = प्रमाद ।

Culpable = प्रामादिक ।

Culpability = दोषिता ।

Culture = कृतबुद्धिता, शिक्षा ।

Cultus = पूजा, आराधना ।

Cupidity = अभिकांक्षा, लोभ ।

Curiosity = कुतूहल, जिज्ञासा, कौतुक ।

Curse = शाप ।

Custom = रीति, दस्तूर ।

Cutaneous sensation = त्वचासंवेदन ।

Cynic = पुरोभागी ।

Cytology = कललकणशास्त्र, कललबिंदुविद्या ।

D

Damnation = नरकपात, नरकपातन, जहन्नुम जाना, जहन्नुम भेजना ।

Dancing mania = हबवाना ।

Darkness = तम, अंधकार ।

Darwinism = See Evolution = डार्विन का मत ।

Data = सामग्री, दी हुई बात, मालूमात ।

Day-blindness = दिवांधता, दिनौंधी ।

Day-dreaming = हवाबंदी, मनमोदक खाना, अनिद्रस्वप्न, दिवास्वप्न, ख़याली पुलाव पकाना ।

Day-mare = अनिद्रदुःस्वप्न ।

Deaf-mutism = बधिरमूकता, अनेड़मूकता ।

Deanthropomorphism = (ईश्वर में) नरत्वापवाद ।

Death = मरण, मृत्यु, मौत ।

Decadence = अवक्षय ।

Decay = क्षय ।

Deceit - वंचना, प्रतारणा, धोखा देना, दग़ा ।

Deceptive reasoning = छल ।

Decision = निर्णय, निश्चय, तजवीज़ ।

Declaration = कथन, प्रकाशन, प्रतिज्ञा ।

Declarative = प्रतिज्ञापक ।

Declension = शब्दरूप; अवनति, तनज्जुल ।

Decorative art = प्रसाधन शिल्प ।

Decretum salutis = ईश्वराधीनमुक्ति ।

Deduction = निगमन, अनुमान ।

Deductive = निगमनात्मक आनुमानिक ।

„ Logic = निगमनविद्या, निगमनशास्त्र ।

De facto = यथार्थतः, वस्तुतः, वस्तुगत्या, वाक़ई ।

Defeat = पराजय, हार, शिकस्त ।

Defect = दोष, कमी, अवगुण ।

Defective syllogism = दुष्टानुमान वाक्य ।

Defined = व्यंजित, अवच्छिन्न, परिभाषित ।

Definite = व्यक्त, नियत, ठीक ठीक ।

Definition = लक्षण, परिभाषा ।

Deformity = विकृताकारता, वैरूप्य ।

Degenerate = पतित ।

Degeneration = ह्रास, अपचय, नस्ल बिगड़ना, पतन ।

Degree = कक्षा, परिमाण, कोटि, काष्ठा, पद, दर्जा ।

Degrees—By = क्रमशः ।

Deification = देवत्वारोपण ।

Deism = ईश्वरजगद्भेदवाद ।

Deist = ईश्वरजगद्भेदवादी ।

Deistic, Deistical } = ईश्वरजगद्भेदवाद-विषयक ।

Deity = देवता, ईश्वर ।

Dejection = विषाद ।

De jure = क़ानूनन्, न्यायतः ।

Deliberate = बुद्धिपूर्व, सविवेक ।

Deliberation = आंदोलन, तोलना ।

Delirium = चित्तविभ्रम, उन्माद, सन्निपात, प्रलाप ।

Deliverance = मुक्ति ।

Delusion = मोह. भ्रम, भ्रान्ति ।

Dementia = मनोभंग ।

Demerit = दोष, दुर्गुण, औगुन ।

Demise = मरण, मृत्यु, अंतिकाल ।

Demiurage = स्रष्टा, विधाता ।

Democracy = जनताधीनशासन ।

Demography = जनतावर्णन, वसतिवर्णन, आबादी का बयान ।

Demon = असुर ।

Demonolatry = असुरपूजा ।

Demonology = असुरविद्या ।

Demonomania = आविष्टंमन्यता, असुरावेश, असुरावेशशंका ।

Demonstrated truth = सिद्धान्त, प्रमाणितार्थ ।

Demonstration = उपपादन, साधन ।

Demonstrative = उपपादक ।

Demoralization = आचारभ्रंश, भ्रष्टता ।

Dendrite, Dendron } = नाड़ीकड़मुख, नाड़ीकड़हस्त ।

Denomination = संज्ञा, नाम ।

Denominative = संज्ञापक ।

Denotation = व्यक्त्यर्थ, व्यक्तिबोधन, विशेषाभिधान ।

Density = सान्द्रता, गुरुता ।

Deontology = कृत्यशास्त्र ।

Dependent = आधीन ।

Depreciation = गुणापकर्ष, गुणावमान, गुण न मानना ।

Depression = दबाव; अवसाद; बोझ से दबना, विषाद ।

Depth = व्याप्ति, गांभीर्य ।

Derangement = दुरवस्था ।

Derivation = व्युत्पत्ति ।

Derivative = धातुज, व्युत्पन्न ।

Dermal (See Cutaneous) = त्वाच, त्वकसंबंधी, चर्मसंबंधी

Descent = अधोगमन, अवतरण, उतार, उत्पत्ति ।

Description = वर्णन ।

Descriptive = वर्णनात्मक ।

Desert = योग्यता, उपयोग्यता ।

Design = अभिप्राय, उद्देश्य ।

„—Argument by = उद्देश्यवाद ।

Desire = काम, कामना, इच्छा, वांछा, वासना, एषणा ।

Despair = वैराग्य ।

Despondency = विषाद, निर्वेद ।

Despotism = स्वैरराज्य, स्वैरिता ।

Destinarian = दैष्टिक ।

Destinarianism = दिष्टवाद ।

Destiny = दिष्ट, दिष्टि ।

Destruction = प्रध्वंस, नाश ।

Destructive = खंडनात्मक, दूषणात्मक ।

„ dilemma = निषेधात्मक विकल्प ।

„ hypothetical syllogism = See Modus tollens.

„ sorites = निषेधात्मक न्यायशृङ्खला ।

Desuetude = अप्रयोग, अप्रचार ।

Desynonymization = अर्थव्यावर्त्तन ।

Determinant = निर्धारक, अध्यवसायक ।

Determinate = अध्यवसित, निश्चित ।

Determination = निर्णय, निर्धारण, अध्यवसाय, व्यवसाय ।

Determine = निर्धारण करना, निश्चय करना ।

Determinism = नियतिवाद ।

Determinist = नियतिवादी, व्यवसानवाद ।

Deus ex machina = ईश्वरः प्रकृतेर्बहिः, प्रकृतेः पुरुषः परः ।

Devachan = देवचंन. देवस्थान, भोगस्वर्ग, स्वर्ग ।

Development = विकास, उपचय, प्रचय ।

Deviation = स्खलन, व्यत्यय ।

Devil = कलि, शैतान ।

Devoid of qualities = निर्गुण ।

Devotee = भक्त ।

Devotion = भक्ति ।

Devout = भक्तिमान्, निष्ठावान्, श्रद्धालु ।

Detrality = दक्षिणसाचिता ।

Diabolism = असुरपूजा ।

Diagnosis = तशख़ीस, निदान, परीक्षा ।

Diagram = चक्र, यंत्र ।

Dialectical = तर्क सम्बन्धी, तर्कात्मक ।

Dialectics = तर्कशास्त्र ।

Dialogic method = संवाद विद्या, गुफ़्तगू का तरीक़ा ।

Dialogue = कथोपकथन, सम्वाद, विवाद ।

Dianoetic = प्रज्ञानसंबंधी, ज्ञानोपबृंहक ।

Dianoilogy = प्रत्यक्षज्ञानविद्या ।

Diathesis = रोगविशेषप्रवणता ।

Dichotomy = द्वैराश्य, द्वैराश्यकरण ।

Dichromatism = द्विवर्णदृष्टि ।

Dicta probantia = प्रमाणोक्ति, वेदवाक्य ।

Dictum = उक्ति, वचन ।

Dictum de Omni et Nullo = यद्वर्गे तदेकस्मिन् ।

Didactics = शिक्षाशास्त्र ।

Difference = अन्तर, भेद, फ़र्क़ ।

Differentia = व्यावर्तक ।

Differentiation = विभेदन, व्यावर्तन, व्यवच्छेदन ।

Diffidence = संकोच, लिहाज़ ।

Dignity = गौरव, मान ।

Dilemma = विकल्प, द्वापर, उभयतः पाश ।

Dimension = परिमाण ।

Dimorphism = द्व्याकारोद्भव ।

Ding an sich = स्वलक्षणवस्तु ।

Dioecious = अन्यतरलिंगक ।

Diplogenesis = अर्जितपरिवृत्तिजनि ।

Diplopia = द्विदर्शन ।

Dipsomania = मद्योन्माद ।

Direct = सीधा, ऋजु, साक्षात्, अपरोक्ष ।

Direction = अभिसन्धान; दिशा, तरफ़ ।

Disability = अशक्ति, अयोग्यता ।

Disagreeable = प्रतिकूल ।

Disbelief = अप्रत्यय, अविश्वास, अश्रद्धा ।

Discernment = विबोध, सूक्ष्मदर्शिता ।

Disciple = शिष्य, चेला ।

Discipline = विनय ।

Discontinuity = विच्छेद, असातत्य ।

Discord = असंमति, विमति, असौहार्द, वैमत्य ।

Discordant = असङ्गत, विवदमान ।

Discourse = कथा, व्याख्यान, वाद ।

Discovery = अपावरण, आविष्करण, दर्याफ़्त; उपलम्भ ।

,,—Intellectual = उपज्ञा ।

Discrepancy = असंगति ।

Discrete = व्यक्त, विभक्त, भिन्न ।

Discretive proposition = विभाजक वाक्य ।

Discrimination = विवेक, विवेचना ।

Discursive = आनुमानिक; व्याख्यानात्मक ।

Discursas = व्याख्यान, अनन्तकथा ।

Discussion = वाद, अन्वीक्षा ।

Disease = असौस्थ्य, अस्वास्थ्य, बीमारी ।

Disharmony = भिन्नस्वरता, विरोध, फुटमत ।

Disintegration = भ्रंश, बिखरना ।

Disinterested action = निस्स्वार्थ कर्म ।

Disjunction = विभाग, वियोग, पृथक्त्व ।

Disjunctive = वैकल्पिक, पृथक्त्वसूचक, विभाजक ।

Disorder = व्यतिक्रम, गड़बड़, दुर्व्यवस्था, बेतरतीबी ।

Disparate = विसदृश, विपरीत ।

Disparity = विसादृश्य ।

Dispensation = दैवनियोग, देवाज्ञा, धर्मव्यवस्था ।

Dispersal = छितराहट, छितराना, विकिरण, बिखरना ।

Diposition = प्रवृत्ति, मनोवृत्ति, मिज़ाज, तबीयत ।

Disputant = वादी, विवादी ।

Disquisition = निबंध ।

Disaggregation = पृथक्चार, व्यभिचार ।

Dissent = असंमति ।

Dissimilar = विसदृश, विषम ।

Dissimilarity = विसादृश्य, वैषम्य ।

Dissociation = पृथक्चार, व्यभिचार ।

Dissolution = विलय, प्रलय ।

Dissonance = भिन्नस्वरता, बेमेलपन, बेसुरापन ।

Distance = विप्रकर्ष, दूरता, दूरी, फ़ासिला ।

Distinct = भिन्न, स्पष्ट ।

Distinction = भेद, विशेष ।

Distraction = विक्षेप ।

Distribution = विभाग, विस्तार ।

Distributive = विभाजक ।

Diverse = भिन्न, असदृश ।

Diversification = विभिन्नता ।

Diversion = विक्षेप, बहलाव ।

Diversity = भिन्नता, भेद ।

Divination = सगुन करना, सगुन बिचारना, रमल करना, शकुनविचार, निमित्तविचार, दैवविचारना ।

Divine = दिव्य ।

Divinity = ईश्वर, देवता, दिव्यता ।

Divisibility = विभाज्यता ।

Division = विभाग, विभजन ।

,, of labor = कार्यविभाग, क्रियाविभाग ।

Dizziness = (सिर में) चक्कर, सिरघूमना, शिरोघूर्णन ।

Doctrine = उपदेश, मत ।

,, of occasional causes = अनियतकारणवाद ।

Dogma = निर्देश, निर्दिष्टमत ।

Dogmatic = मतनिर्देशानुरूप, मतानुयायी, मताग्रही ।

Dogmatism = युक्तिनिरपेक्षवाद, मतवाद, हठोक्ति ।

Dolichocephalic = दीर्घकपाल ।

Dolour = आधि ।

Dolus = व्यापाद, द्रोह, द्रोहक्रिया ।

Domestic = घरेलू, घरेऊ, गृहसंबंधी ।

Domesticated animals = गृह्यक, घरेलू जानवर ।

Domicile = अभिजन, वास्तव्यता ।

Donders' Law = डांडर का नियम ।

Doom = विपत्ति, विपाक ।

Doomsday = विपाक दिवस ।

Double aspect theory = विशिष्टाद्वैत ।

,, atoms = द्विपरमाणुक ।

,, images = आकारद्वय ।

Doubt = विचिकित्सा, आशङ्का, संशय, संदेह ।

Doubting mania = संशयोन्माद, शक का ख़ब्त ।

Dream = स्वप्न ।

Drift = वेग, गति; बहाव; तात्पर्य ।

Drunkenness = क्षीबता, नशा ।

Dual = दोहरा, द्वंद्वरूप, द्वंद्व ।

Dualism = द्वैत, द्वैतवाद ।

Duality = द्वित्व, द्वैत, द्वंद्वरूपता ।

,, of consciousness = द्वैतज्ञान, विषय-विषयिज्ञान, संविदद्वैत ।

Dullness = मांद्य, सुस्ती ।

Dumbness = मूकता ।

Duration = सत्ताकाल, स्थिति ।

,, —Least = अल्पतम स्थितिकाल ।

Duty = कर्तव्य, धर्म्म ।

Dwarf = वामन ।

Dynamic = गत्यात्मक (See Statics)

Dynamic economics = गत्यात्मक अर्थशास्त्र ।

,, energy = फलोपधायकता शक्ति ।

,, theory (of matter) = गत्यात्मक युक्ति (मात्रा की)

Dynamics = गतिविद्या ।

Dynamogenesis = गतिजनि ।

Dynamogenic = गतिजनक ।

Dyad = द्वैत, द्विक, द्वंद्व ।

Dyotheletism = प्रकृतिद्वित्ववाद ।

E

Eagerness = औत्सुक्य, उत्सुकता ।

Earth = पृथ्वी, भूमि ।

Eccentric projection = उत्केंद्रक भावना ।

Eccentricity = उत्केंद्रता ; सिड़, झक, ख़ब्त ।

Ecclesiastic, Ecclesiastical = धर्मोपदेश-विषयक ।

Echolalia = शब्दानुकरणरोग, प्रतिजल्परोग ।

Eclecticism = सर्वमत गुणग्राहकता, सर्वतन्त्रगुणैकदर्शन, सर्वशास्त्रसार-संग्रहण, सारसंग्रह, सारसंग्रहवाद ।

Economics = अर्थशास्त्र, अर्थविद्या, अर्थनीति ।

Economy = मितव्यय, सुव्यवस्था, मितव्ययिता ।

Ecstasy = आनन्दातिरेक, समाधि ।

Ectoderm = इक्टोडर्म ।

Ectoplasm = इक्टोप्लास्म ।

Educability = शिक्ष्यता ।

Education = शिक्षा ।

Educative instruction = आचारगर्भशिक्षा ।

Effect = कार्य, फल ।

Effectual calling = दिव्याह्वान, दैवी प्रेरणा ।

Effeminacy = स्त्रैणता ।

Efferent = बहिर्वाही, क्रियावाहिनी ।

Efficacy = सामर्थ्य, क्षमता, साधकता ।
Efficient = कार्यक्षम, फलोत्पादक ।
,, cause = निमित्त कारण, कर्ता ।
Effluvium = उद्गार ।
Effort = प्रयत्न ।
Ego = अहम्, आत्मा ।
Ego & alter = अस्मद्-युष्मद्, अहम् और इतर, मैं और दूसरा ।
Ego & non-ego = अहम् और अनहम्, आत्मा और अनात्मा ।
Egoism = अहङ्कार, अहन्ता, अहंवाद ; स्वार्थवाद, स्वार्थपरता स्वार्थिता ।
Egotism = ममता, अहंकार ।
Egoist = अहंवादी ; स्वार्थवादी ।
Eidolon = प्रतिमूर्ति, अणुबिंब ।
Eject = प्रतिकल्पित, प्रतिकल्प ।
Ejective = प्रतिकल्पात्मक ।
Elaborative faculty = विस्तारशक्ति, उपबृंहणशक्ति ।
Elasticity = प्रत्यवस्थायिता ।
Elation = See Exaltation.
Eleaticism = इलियाटिक मत ।
Eleatics = इलियाटिक विद्वान, इलियाटिक मतानुयायी ।
Election = वरण ।
Electric organs = वैद्युत इंद्रिय ।
Element = बीजभूत, मूलभूत, बीजतत्त्व, मूलतत्त्व, असंकरितभूत असंकरित तत्त्व, आदिभूत, उन्सुर, बसीत ।
,, of consciousness = बीजसंवित् ।
Elemental = यक्ष ।
Elementalism = तत्वात्मकदेववाद, तत्त्ववाद ।
Elementary = आदिभौतिक ।
,, property = आदिभौतिक गुण ।
Elench = प्रत्याख्यान ।
Elenchic = प्रत्याख्यानात्मक, खण्डनात्मक ।
Elimination = अपनयन ।

Emanation = निःसरण, प्रभव, विवर्त्त, सृष्टि, सर्ग ।

Emancipation = उद्धार ।

Embryo = कलल, गर्भ ।

Embryology = गर्भशास्त्र ।

Emotion = भाव, मनोविकार ।

Emotional disposition or temperament = भाववृत्ति, भावप्रवृत्ति, क्षोभप्रवृत्ति, जोशीली तबीयत, जोशीला मिज़ाज ।

,, expression = भावव्यंक्ति ।

,, interest, ,, mood } = रस ।

Empirical = अनुभवमूलक, प्रत्यक्षमूलक ।

,, law = प्रत्यक्ष नियम, अनुभवमूलक नियम ।

Empiricism = अनुभवैकवाद, अनुभवावलम्बन, प्रत्यक्षैकवाद ।

Emulation = स्पर्द्धा; मनोरथ ।

End = अन्त, अवसान, उद्देश्य, साध्य, शेषो, उपेय ।

Endeavour = प्रयत्न ।

Endless = अनंत ।

End-state = परिणात्यवस्था, अंतावस्था ।

Endurance = तितिक्षा, क्षमा, सहनशीलता ।

Energism = कर्मपक्ष, कर्ममार्ग ।

Energy = शक्ति ।

Enlightenment = बुद्धिप्रकाश, प्रकाश, बुद्ध्युदय, ज्ञानोदय ।

Ennui = अरति, मन न लगना, उचाट, इंतिशार ।

Enquiry = पृच्छा, जिज्ञासा, खोज ।

Ens = सत्ता, सत् ।

Entelechy = वास्तवता

Enthusiast = जोशीला, अत्युत्साही ।

Enthymeme = अवयव हीन वाक्य, लुप्तावयवतर्क, उपलक्षित तर्क ।

Entity = सत्ता, सत्त्व ।

Entopic = आंतप्रत्यक्षुष ।

Entopic phenomena = आंतश्चाक्षुष दृश्य ।

Enumeration = गणना, संख्या ।

Enunciation = उद्देश ।

Enveiling, Enveloping } = आवरण ।

Environment = सामान, प्रतिवेश, घेरा, घिराव, अरोस परोस ।

Envy = मत्सर ।

Epagoge = आगमनामूलक न्याय ।

Epicheirema = सहेतुकावयवानुमान ।

Epicureanism = सुखवाद ।

Epidemic = संचार, संचारी ।

Epigenesis = उपजनि, पश्चाज्जनि ।

Epilepsy = अपस्मार, मिर्गी ।

Epiphany = अवतार, आविर्भाव ।

Epiphenomenon = उपदृश्य, उपविकार, उपविकृति ।

Epistemology = ज्ञानविद्या, ज्ञानशास्त्र ।

Episyllogism = अनन्तरानुमान ।

Epithelium = उपचर्म, पपड़ी, फेफड़ी ।

Equality = समता, तुल्यता, बराबरी ।

Equilibrium = साम्य, साम्यावस्था, तुल्यावस्था ।

Equipoise = साम्यावस्था, समतुलत्व ।

Equipollence = प्रतिज्ञासाम्य, साधर्म्य ।

Equity = समदृष्टि ।

Equivalence = समपरिवृत्ति ; समानार्थता ।

Equivocal = सन्दिग्धार्थक, अनेकार्थक ।

Equivocation = वाक्छल, द्व्यर्थकभाषण ।

Erethism = अतिक्षोभ्यता ।

Eroticomania, Erotomania } = शृङ्गार विक्षिप्तता, शृङ्गारोन्माद ।

Error = भ्रम, भ्रान्ति, भूल, गलती ।

Eschatology = परलोकशास्त्र, प्रलयशास्त्र ।

Esoteric & exoteric = रहस्य और प्रकाश, गुप्त और अगुप्त, आंतर और बाह्य ।

Esprit de Corps = समाजात्मता, वयंता ।

Essence = सार, तत्त्व ।

Essential definition = प्रधानलक्षण, प्राणप्रदपरिभाषा, सारलक्षण ।

,, proposition = प्रधान प्रतिज्ञा ।

Eternal = शाश्वत, नित्य, अबद ।

Eternity = अनन्तता, नित्यता ।

Ether = आकाशतत्त्व, ईथर ।

Ethereal = आकाशज, आकाशमय ।

Etheric double = लिंगशरीर, लिंगदेह, प्राणमयकोश, भांड़देह, छायादेह ।

Ethical = आचार संबंधी ।

,, sense = आचारबुद्धि ।

Ethics = आचारशास्त्र, आचारनीति ।

Ethnography = नृकुलवर्णन ।

Ethnology = नृकुलविद्या ।

Ethology = नरप्रकृतिशास्त्र ।

Ethos = आचार विचार ।

Etiology = कार्यकारणशास्त्र ; निदानविद्या ; अंगविकासविद्या ।

Etymology = शब्दव्युत्पत्तिशास्त्र, निरुक्त ।

Eudaemonism = सुखैकोद्देश्यवाद, सुखैकपुरुषार्थवाद ।

Event = होनी, वृत्त ।

Ever-lasting = सनातन, सदातन ।

Evidence = प्रमाण, साक्ष्य, साखी, गवाही, शहादत ।

Evident = व्यक्त ।

Evil = अनिष्ट, अहित, हानि, अशुभ, अपकार, असत्, पाप ।

Evil eye = बदनज़र, बुरीनिगाह, कुदृष्टि ।

Evocation = आह्वान, स्मृत्युद्बोधन, सयत्नस्मरण ।

Evolution = उद्वलन, अभिवृद्धि, अभिवर्धन, विकास ।

Exact = ठीक ठीक, यथार्थ ।

Exaltation = उच्छ्रय, हर्ष, उतराना, उमंग, उमंग में आना।

Examiuation = परीक्षा, जांच।

" of a characteristic = लिंगपरामर्श ।

Example = उदाहरण, दृष्टान्त।

Excellence = उत्तमता, श्रेष्ठता।

Exception = अपवाद।

Exceptive proposition = अपवादक प्रतिज्ञा।

Excess or over-production = अतिप्रजता, अतिप्रसव, अति-प्रसवता।

Exchange = विनिमय, बदलीवल, अदलबदल, प्रतिदान।

Excitability = क्षोभशीलता, क्षोभ्यता।

Excitement = क्षोभ, आवेश, जोश।

Excluded middle—The law of, or Exclusi tertii principium = मध्यमनिरासन्याय।

Exclusion = अपाकरण, अपनयन, अलग करना।

Exclusive proposition = निरासक प्रतिज्ञा।

Excommunication = जात बाहर करना, जातिबहिष्करण, जातिभ्रंशन।

Executive = अमली, कार्यात्मक, प्रयोगसंबंधी, प्रबंधसंबंधी, शासनसंबंधी।

Exegesis = अर्थविवरण, अनुवचन, ताबीर।

Exercise = अभ्यास, प्रयोग, अमल; व्यायाम, वर्जिश।

Exhaustion = थकावट, ख़तम होना, ख़तम करना, श्रांति।

Exhaustive = निःशेष, सर्वग्राही।

Existence = स्थिति, भाव, अस्तित्व, विद्यमानता।

Existential judgment = अस्तित्वप्रतिपादकवाक्य।

Exogamy = गोत्रांतरविवाह।

Exorcism = झाड़फूंक, ओझाई करना, भूतापसारण।

Expansion = प्रसार।

Exparte = एकदेशीय, एकपक्षीय।

Expediency = मस्लहत, सुसाधकता, औपयिकता, उपयुक्ति, उपयोगिता।

Experience = अनुभूति, अनुभव ।

Eperientialism = अनुभवैकवाद, अनुभवमूलकविज्ञानवाद ।

Experiment = परीक्षा ।

Experimental science = परीक्षात्मक शास्त्र ।

Experimentum crucis = निर्णायक परीक्षा ।

Expiation = प्रायश्चित्त ।

Explanation = व्याख्या, निर्धारण ।

Explicative proposition = विवरणात्मक वाक्य ।

Explicite = स्फुटम्, स्पष्टम् ।

Exponible = See Parva Logicalia.

Exposition = विवरण ।

Ex post facto = पानी पीके जात पूछना, साबित का सबूत, पिष्टपेषण ।

Expounded = व्याख्यात, विवृत ।

Expression = आविष्करण, व्यंजन; मुखाकृति, आकार ।

Extant = उपलभ्य, प्रचलित ।

Extension = व्याप्ति, विस्तार ।

Extensity or extensiveness = प्रसर ।

Extensive syllogism = विस्तारक अनुमान ।

Extensor and flexor = प्रसारक और आकुंचक ।

Extensor muscle = प्रसारक पेशी, प्रसारक, पिंडिका, प्रसारक मुसरी ।

Exterior = बाह्य ।

External = बाहरी, बाह्य ।

Externalism = बाह्यवस्तुविज्ञानवाद, प्रत्यक्षवाद ।

Externality = बाह्यता, बाहरी दशा ।

Extinct = लुप्त ।

Extinction = विनाश, लोप; निर्वाण ।

Extirpation = उन्मूलन ।

Extreme = अन्त्य, अन्तिम, परम, बेहद ।

,, illusion = महामोह ।

Extrinsic = बाह्य, बाहरी, बेरुनी, आरोपित ।

F

Facial angle = मुखकोण ।

Facilitation = सरलीकरण ।

Fact = वस्तु, वस्तुस्थिति, बात, तत्त्व, प्रमेय ।

Factitious = उत्प्रेरित, कृत्रिम, बनावटी ।

Factor = जुज़्व, अवयव ।

Faculty = शक्ति ।

Faintness = मूर्च्छा, बेहोशी ।

Faith = श्रद्धा, विश्वास ।

,, cure = श्रद्धाचिकित्सा ।

,, philosophy = ईश्वरापरोक्षवाद ।

Fall = पात, च्युति, भंग ।

Fallacious reasoning = तर्काभास, दुष्टतर्क ।

Fallacy, = हेत्वाभास, निग्रहस्थान ।

,, —Logical = शब्दहेत्वाभास, तर्काभास ।

,, —Material = वास्तवहेत्वाभास, उदाहरणाशुद्धि, व्याप्त्याभास ।

,, of many questions = अनेकप्रश्नात्मक-हेत्वाभास

False = असत्य, मिथ्या ।

,, analogy = सादृश्याभास ।

,, cause = कारणाभास ।

,, reason = मिथ्याहेतु ।

Familiarity = परिचय, अतिपरिचय ।

Family = कुटुम्ब, कुनबा, खांदान, वंश ।

Fanaticism = धर्मोन्माद ।

Fancy = तरंग, मौज, उत्प्रेक्षा ।

Fantastic = ख़याली, ऊटपटांग, औत्प्रेक्षिक ।

Fatalism = भवितव्यतावाद ।

Fatalist = भवितव्यतावादी ।

Fate = भवितव्यता ।

Fatigue = श्रांति, थकावट ।

Fault = दोष, त्रुटि, अपराध, क़सूर, ग़लती, चूक, भूल ।

Fear = भीति, भय, डर, खौफ़ ।

Fechner's law = फ़ेक्नर का नियम ।

Federation = मंडल, संवर्ग ।

Feeble-mindedness = दुर्बल बुद्धिता, दिमाग़ की कमज़ोरी ।

Feel, Feeling } = वेदन, अनुभव, भाव ।

Feigning = नक़ल करना, रूप लाना, बहाना करना, बनना ।

Felicific = सुखसाधक ।

Felicitous = प्रसन्न ।

Felicity = सुख, प्रसाद ।

Fellow-feeling = सहानुभूति, हमदर्दी ।

Female = स्त्री; स्त्रीलिंग ।

Feminism = स्त्रीप्रकृतित्व, स्त्रीसलक्षणत्व ।

Ferrier's experiment = फ़ेरियर की परीक्षा ।

Fertilisation = गर्भाधान, आधान ।

Fertility = ज़रख़ेज़ी, उर्वरत्व ।

Fetich = टोटका ।

Fetus = भ्रूण ।

Fiat = व्यवसायसंवित, हुक्म, आदेश ।

Fidelity of reproduction = अनुवाद का याथातथ्य, स्मरण का याथातथ्य, अनुवाद का अव्यभिचार, अनुवाद का अवैकल्य, अविकलानुवाद, स्मरण का अव्यभिचार, स्मरण का अवैकल्य, स्मृत्यवैकल्य, अनुवादावैकल्य ।

Fides = नीयत ।

Field = क्षेत्र ।

,, of conciousness = संवित् क्षेत्र, संविद् गोचर, संवित्प्रसर होश का मैदान ।

,, of regard = दृक्प्रचारगोचर ।

,, of touch = स्पर्शक्षेत्र ।

,, of vision = दृग्गोचर ।

Figure = आकार, रूप; मूर्त्ति; चक्र, यंत्र; अलंकार, अनुमान-वाक्यप्रकार ।

,, of speech = वाक्यालंकार ।

Final = अन्त्य, अंतिम, निर्णायक ।

,, cause = प्रयोजन, उद्देश्य ।

,, utility = अंतिम तोष, अंतिम उपयोग ।

Finite = परिमित, ससीम, सांत, सावधि ।

Fire-worship = अग्निपूजा, अग्निहोत्र ।

Firmament = व्योम ।

First intention = आदिम भावना ।

Fission = उद्भेद, उद्भेदजनि ।

Fissure = दरार, शक़, दरी ।

Fit = आक्रमण, दौरा; योग्य, लायक़, ।

Fitness = योग्यता, औचित्य, लियाक़त, मुनासबत ।

,, —Consciousness or Sense of = योग्यताबुद्धि औचित्यबुद्धि, मुनासबत की पहिचान ।

Fittest—Survival of the = योग्यतमावशेष, योग्यतमातिजीवन ।

Fixation of memories = स्मृतिस्थैर्य ।

,, point = दृष्टियोगस्थान ।

Fixed idea = मन में एक ख़याल का समा जाना । स्थिरभ्रांत-प्रत्यय ।

Flexure = नति ।

Flicker = फुर्फुराना ।

Fluctuations of attention = अवधानतरंग ।

Fluidity = तरलत्व ।

Fluttering heart = हौलदिल, कलेजा धड़कना ।

Folie = उन्माद, बुद्धिनाश

,, circulaire = आवर्त्तशील उन्माद ।

,, a deux = कुटुंबसंचारी उन्माद ।

,, du doute = संशयोन्माद ।

,, epidemique = संचारी उन्माद ।

Folk-lore = जनश्रुति, पुरानी कहानी, पुराण ।

Folk-psychology = जनविश्रुत मनःशास्त्र ।

Foot = पाद, चरण ।

Forbearance = यम (योग का एक अङ्ग)।

Force = बल ।

,,—Biological = जीवनबल ।

,,—Bionomic = बीजनियामकबल, जीववृद्धि नियामकबल ।

,,—Psychological = मानसबल, अंतःकरण बल ।

,,—Psychonomic = अंतःकरणविकास-नियामकबल ।

,,—Social = सामाजिक बल ।

,,—Socionomic = समाजप्ररोहनियामक बल ।

Fore knowledge = भविष्यज्ञान ।

,, ordination = नियति ।

Forgetfulness = विस्मृतिशीलता, निसियान, फ़रामोशी, भूलना ।

Form = आकार, शकल, प्रकार, ख़ाका, सांचा ।

,, quality = प्राकारक गुण ।

Formal cause = स्थूल कारण, कारणात्मक आकार ।

,, culture = प्राकारक शिक्षा, शक्त्युत्पादक शिक्षा ।

,, logic = प्राकारक न्याय ।

,, rightness = प्राकारक ऋतता. नीयत की नेकी, उद्देश्य की शुद्धि, बुद्धि की शुद्धि ।

,, steps = प्रकार के अवयव, प्रकार क्रमिक अंग, प्रकार की सीढ़ी, तरीक़त का ज़ीना ।

,, studies = प्राकारक शास्त्र ।

Formalism = कला-आकारवाद, प्रकारप्राधान्यवाद, आकार-प्राधान्यवाद ।

Formality = शिष्टाचार, सभ्यता ।

Fortitude = दृढ़ता, धृति, कड़ाई, बर्दाश्त ।

Fortuitous = आकस्मिक ।

Fortune = भाग्य ।

Forum = न्यायस्थान, न्यायाङ्गण, क़लमरो, शासन, शासनप्रदेश ।

Foulness = मलीनता, मालिन्य ।

Fourier's law = फूरियर का नियम ।

Fragrance = सुगन्ध ।

Frame = आकार, आकृति, ढांचा ।

Fraternity = बिरादरी, भाईचारा ।

Fraud = छल, दग़ा ।

Free = आज़ाद, स्वतंत्र, मुक्त, खुदमुख़ार, माफ़ ।

Freedom = आज़ादी, स्वातंत्र्य, मुक्ति, स्वाराज्य, खुदमुख़ारी, माफ़ी ।

Free thinkers = आज़ाद ख़यालवाले, स्वतंत्र विचार वाले ।

Free thought = स्वतंत्र विचार, आज़ाद ख़याल ।

Freewill = स्ववश, आत्मवशता, स्वातन्त्र्य, यथेच्छा ।

Frenzy = आवेश, उन्माद, ग़ज़ब ।

Friendship = दोस्ती, सौहार्द, मित्रता, सखित्व, सख्य ।

Fringe = किनारा ।

Fruition = विपाक ।

Fullness = पूर्णता ।

Function = वृत्ति, कार्य्य, धर्म ।

Fundamental = प्रधान, मौलिक ।

Fundamentum divisionis = विभागमूल, विभागतत्त्व, तफ़रीक के उसूल ।

Fundamentum relationis = सम्बन्धमूल, सम्बन्धतत्त्व, रिश्ते के उसूल ।

Furor = उन्मादवेग, वेग ।

Fusion = संकर, संमिश्रता, इख़िलात ।

Futile = बाधित, असार, व्यर्थ ।

Future = भविष्य, भविष्यत्काल, आयति, होनहार, आइन्दा ।

G

Gamogenesis = योनिजनि ।

Ganglion = गुच्छक, नाडीगुच्छक ।

Gender = लिंग ।

General = सामान्य, व्यापक ।
,, consciousness = सामाजिक संवित् ।
,, concept = सामान्य प्रत्यय ।
,, good = सर्वहित ।
,, idea, } = सामान्य प्रत्यय ।
,, notion }
,, term = सामान्यवाचक पद ।
,, will = सामाजिक ईहा ।
Generalization = अनुगम ।
Generalised = अनुगत ।
Generation = जनन ।
,, —Spontaneous = स्वयंजन्म, अजीवजनि ।
Generic = जातीय ।
,, property = जातिधर्म्म ।
Generosity = उदारता, सख़ावत ।
Genesis = जन्म, जनन ।
Genetic = जन्मसंबंधी, जन्मरूप ।
,, method = जन्मप्रदर्शक रीति ।
,, selection = See Reproductive selection.
Genius = अलौकिक बुद्धि ।
Genus = जाति, सामान्य, परसामान्य, परजाति ।
Genus generalissimum = परमसामान्य ।
Geometrical reasoning = ज्यामितिक तर्क ।
Germ = अङ्कुर, बीज, अखुआ ।
Germ and sperm = रज और बीज, शोणित-शुक्र ।
Germinal selection = बीजावचय, बीजवरण ।
,, vesicle = बीजकोशिका ।
Germination = अंखुआ फोड़ना, अङ्कुरोद्भेद ।
Germiniparous = उद्भिज्ज, उद्भिद ।
Germ-plasm = बीजद्रव्य शोणित, रजस्, स्त्रीवीर्य ।
Gestation —Period of = गर्भकाल ।
Gesture language = इंगित भाषा, इशारों की ज़बान ।

Ghost = प्रेत, आसेब।

,, theory = प्रेतपूजाभ्युपगम।

Given = दत्त, अंगीकृत, प्राप्त।

Gland = आशय।

Globe = गोल।

,, chain = गोलशृंखला।

Gloom = तमिस्रा।

Gloss = तिलक।

Glossary = शब्दार्थसंग्रह।

Gnosiology = ज्ञानशास्त्र।

Gnosis = ज्ञानपथ, ज्ञानमार्ग।

Gnostic = ज्ञानवादी।

God = ईश्वर, देव।

Goddess = देवी, ईश्वरी।

Godhead = ईश्वरत्व, देवत्व।

Godless = निरीश्वर।

Godlessness = निरीश्वरता।

Going = गमन।

Golden rule = आचारसार, नीतिसार, आचारसर्वस्व, नीति-सर्वस्व।

Good = इष्ट, हित, उपकार, शुभ, साधु, सत, कल्याण।

Good and pleasant = श्रेयश्च प्रेयश्च

Good—The = श्रेयस्।

,, —The greatest = निःश्रेयस, परमपुरुषार्थ।

Goodness = सत्त्व, सत्त्वगुण, नेकी, भलाई।

Governed = शासित।

Government = शासन, सल्तनत, राज्यप्रबन्ध।

Grace = लालित्य; कृपा; ईश्वरकृपा, ईश्वरानुराग।

Gradation = परम्परा, श्रेणीभाव।

Grade = श्रेणी, स्थान, दर्जा।

Gradual = क्रमप्राप्त।

Grammar = व्याकरण, शब्दशास्त्र।

Grammatical predicate = शाब्दिक विधेय ।

,, sentence = शाब्दिक वाक्य ।

,, subject = शाब्दिक उद्देश्य ।

Grandeur = महत्त्व, शोभा ।

Graphic method = चित्ररीति ।

Gravitation = आकर्षणशक्ति, माध्याकर्षण, गुरुत्वाकर्षण, केंद्रिकाकर्षण ।

Gravity = गुरुत्व, आकर्षणशक्ति ।

Great = बड़ा, महा ।

Greed = गर्धा, लोभ ।

Grief = विषाद ।

Gross = स्थूल, स्थूलपदार्थ ।

,, body, / ,, frame = स्थूल-शरीर ।

Ground plan = भूमिका ।

Group = समूह ।

H

Habit = आदत, चाल, व्यसन, दस्तूर, अभ्यास ।

Habitat = वास, देश, बस्ती, बसति, रहाई, रहाइस ।

Habituation = आदी होना, चाल पड़ना, अभ्यस्तता ।

Hades = प्रेतलोक, यमलोक ।

Haecceitas = इदंता, वस्तुता ।

Hagiology = भक्तमाल ।

Hallucination = मरुमरीचिका, प्रत्यक्षभ्रम, भ्रम, भ्रान्तप्रत्यक्ष

Hand = पाणि, कर, हस्त, हाथ ।

Happening = घटना, वाक़ा ।

Happiness = आनंद, सुख ।

Haptics = स्पर्शविद्या ।

Harmonies = संमेलविद्या ।

Harmony = मेल, एकसुर होना, एकस्वरता, सुयोग, संगीत, सत्त्वगुण ।

Harshness = रुखापन, कर्कशता ।

Hate = द्वेष ।

Hazard = जोखिम, जोखिम उठाना ।

Hearing = श्रवण ।

Heart = हृदय, दिल, कलेजा ।

Heat = उष्णता, गर्मी ।

Heathen = म्लेच्छ, काफ़िर ।

Heaven = स्वर्ग ।

Hedonics = सुखदुःखविद्या ।

Hedonic tone = सुखदुःखांश ।

Hedonism = सुखप्रयोजनतावाद ।

Hedonist = सुखप्रयोजनतावादी ।

Heliotropism = See Tropism

Hell = नरक

Hemeralopia = See Day-blindness

Hemianopsia = अर्धदृष्टि

Hemiopia = अर्धदृष्टिरोग ।

Hemiparesis, Hemiplegia } = See Paralysis.

Hemorrhage = रक्तस्राव ।

Henotheism = एकदेववाद ।

Heredity = परंपरा; वंशपरंपरा, बीजपरंपरा, नस्ल, जातिपरंपरा, समाजपरंपरा, विरासत, मीरास, दाय ।

Heresy = मतविरोध, मतविरोधता, आज़ाद ख़याली ।

Heretic, Heretical } = मतविरोधी ।

Heritage = See Heredity

Hermaphrodite = उभयलिंग, अर्धनारीनर ।

Hermeneutics = श्रुतिशब्दार्थमीमांसा ।

Hero-worship = महापुरुषार्च्चन ।

Heterodox = इतरपथावलम्बी ।

Heterodoxy = इतरपथावलम्बिता ।

Heterogamy = इतरजनि ।

Heterogeneity = विविधजातित्व, अनेकजातित्व ।

Heterogeneous = विविधजातिक, अनेकजातिक ।

Heteromorphosis = इतरावयवजनन ।

Heteronomy = पराधीनता, परतंत्रता (नीति) ।

Heterotelic = शेष, साधनरूप, परविधेय, इतरोद्देश्यक, इतराङ्ग ।

Heuristic method = उपलम्भ प्रेरक रीति ।

Hibernation = शीतस्वाप ।

Hierarchy = नियंतृकुल, ऋत्विगण ।

Highest good = Summum Bonum

Histogenesis = See Nervous system

Histonal selection = See Intra-selection.

Historism = आत्माधीनसंसारवाद ।

History = इतिहास ।

Holy = पवित्र ।

Homogamy = See Isolation.

Homogeneous = समजातिक, एकजातिक ।

Homogenousness, Homogeneity = समजातिता, एकस्वरूपता ।

Homogeny = समजनि ।

Homologous, Homologue = सममूलक, समकारणक ।

Homology = सममूलता, समकारणता ।

Homonymous = अनेकार्थक ।

Homoplasy = समपरिवर्त्त ।

Honesty = ईमानदारी, अनसूया, सचाई, सत्यव्यवहार ।

Honor = आदर, मान, संमान, संभावना ।

Hope = आशा ।

Horde = झुंड ।

Human kingdom = मानवसर्ग ।

Humanism = मानवीयवाद, मानवत्ववाद ।

Humanitarian = मनुष्यैकवादी ।

Humanitarianis = मनुष्यैकवाद ।

Humanitarianism = मानवीयवाद, मानवत्ववाद ।

Humility = नम्रता, इताअत ।

Humanity = आनृशंस्य, इन्सानियत, मनुष्यता ।

Humiliation = तिरस्कार, ज़िल्लत ।

Humour = प्रकृति; हास्यप्रकृति, मज़ाक़ ।

Hybrid = दोगला, संकरज ।

Hydrocephalus = कपालजलंधर ।

Hylotheism = See Theism

Hylozoism = प्रकृतिचेतनतावाद ।

Hyperbole = अत्युक्ति, अतिशयोक्ति ।

Hypermetropia, Hyperopia } = Long-sightedness.

Hypertrophy = अतिपुष्टि, अतिवृद्धि ।

Hypnagogic = स्वापजनक, गुनूदगी या नींद पैदा करनेवाला, ऊंघने की हालत ।

Hypnosis = समाधि, बेहोशी, हालतेग़ैब, संमोहावस्था ।

Hypothesis = अभ्युपगम, अभ्युपगमसिद्धान्त, कल्पना ।

Hypothetical = अभ्युपगत ।

Hypothetical dualism = See Cosmothetic Idealism.

,, ethics = सापेक्षनीति ।

,, imperative = सापेक्षविधि ।

Hypnogenic = जाड्यजनक, बेहोशीपैदा करनेवाले ।

Hypnotism = संमोहन, अभिचार, झाड़फूंक ।

Hypochondria = मालीख़ूलिया, विषादरोग ।

Hypostasis = वास्तवत्वारोपण ।

Hysteria = क्षोभोन्माद ।

Hysteron proteron = हेतुसाध्यविवर्त्त ।

I

I or me = मैं, अहम्, आत्मा, ख़ुद ।

Iconolatry = प्रतिमापूजा ।

Idea = भावना, प्रत्यय, बुद्धि, ख़याल ।

Idea-force = भावनाशक्ति ।

Ideal = आदर्श, नमूना, प्रतिमान, भावप्रधान ।

Ideal realism = See Real Idealism.

Idealisation = आदर्शीकरण, रंजन, रंगना, नमूना बनाना, शकलबनाना।

Idealism = प्रत्ययात्मकत्ववाद, चिदात्मकत्ववाद, कलाभाववाद, भावप्राधान्यवाद ।

Ideation = प्रत्ययन, अवधारण ।

Ideatum = ज्ञेय, ज्ञानविषय ।

Identical = अभिन्न, अनन्य ।

Identity = तादात्म्य; एकता, अनन्यता : समानता ।

" philosophy or Identism = विषयिविषयैकतावाद ।

Ideograph or Ideogram (pictograph, hieroglyph) चित्रलिपि, विचारमापक यंत्र, विचारमानरेखा ।

Ideology = भावनाशास्त्र, प्रत्ययविद्या ।

Ideomotor = भावनाजन्यक्रिया ।

Ideoplastic = भावनाविकार्य ।

Ideoplasy = भावनीय विकार ।

Idiocy = पागलपन, अनजानपन, निर्बुद्धिता, बगलेलपन ।

Idiopathic = मूलभूत (रोग) ।

Idiosyncrasy = प्रकृतिविशेषता, खुसूसियत, प्रकृति, मिज़ाज़।

Idol = मूर्ति, देवता, इष्ट, बुत ।

Idolatry = मूर्तिपूजा ।

Ignorance = अविद्या, अज्ञान ।

Ignoratio elenchi = खण्डनानभिज्ञता, तर्काभास ।

Illation = तर्क, अनुमान ।

Illative sense = आनुमानिक अर्थ ।

" conversion = आनुमानिक परिवर्तन ।

Illegitimate = नाजायज़, अनुचित, न्यायविरुद्ध, शास्त्रविरुद्ध।

Illicit process = अनुचित प्रक्रिया ।

Illogical = न्यायविरुद्ध, तर्कविरुद्ध ।

Illumination = See Enlightenment.

Illusion = माया, मरीचिका; विपर्यय, विवर्त ।

,, of motion and movement = गतिमाया ।

,, —Self = See Semblance.

Illusion tactia = स्पर्शमाया ।

,, visual = दृष्टिमाया, दृश्यमाया ।

Illusory = मायामय, मिथ्या ।

Image = प्रतिमा ।

,, —Mental = मानसचित्र, मानसमूर्ति ।

Image-worship = See Iconolatry.

Imagery = प्रतिमाकल्पना, तस्वीरबंदी ।

Imagination = कल्पना, भावना ।

Imbecility = बुद्धिदौर्बल्य ।

Imitation = नक़ल, अनुकरण ।

Immaculate conception = अपौरुषेय गर्भाधान ।

Immanence = अनुस्यूतता, अंतर्भाव, प्रविष्टता, विभुता, व्यापिता, व्याप्तता, ओतप्रोतता ।

Immanent & transeunt activity = आत्मगत और परगामि क्रिया ।

Immaterial = अशरीरी, अमात्रक ।

Immaterialism = तन्मात्रनस्तित्ववाद ।

Immaterialist = तन्मात्रनस्तित्ववादी ।

Immediacy = आनंतर्य; अपरोक्ष्य; प्रत्यक्षता; अव्यवधान ।

Immediate = अनंतर; अपरोक्ष; प्रत्यक्ष, साक्षात्; अव्यवहित ।

,, inference = अव्यवहित अनुमान ।

,, inference by privative conception = पर्युदासमूलक-अव्यवहितानुमान ।

Immensity = महत्त्व, बृहत्त्व ।

Immersion = निमज्जन ।

Immutability = अविकारिता, अविक्रियत्व ।

Immolation = बलि, बलिप्रदान ।

Immoral = दुराचारी ।

Immortal = अमर, अविनाशी ।

Immortality = अमरत्व, अमृत ।

Immoveable = स्थावर ।

Impediment = बाधा, विघ्न, प्रतिबन्ध ।

Impenetrability = अभेद्यता ।

Imperative idea, } = अभिभावीप्रत्यय, अभिभावी
,, conception } विचार, ग़ालिब ख़याल ।

Imperceptible = अतीन्द्रिय, अगोचर, अप्रत्यक्ष, असंवेद्य ।

Imperfect figure = अपूर्णरूप ।

,, induction = अपूर्ण आगमन ।

Imperishable = अविनाशी, अक्षर ।

Impersonal judgment = See Proposition

Impious = पापी, असाधु ।

Implied = अध्याहृत ।

Implicit = अंतर्गत, शामिल, समझा हुआ, अंतर्भूत ।

Import = (See comprehensive) = अर्थ; अर्थव्याप्ति ।

Impossibility = अशक्यता, असंभव ।

Impregnation = See Fertilization.

Impression = प्रतिपत्ति, प्रतीति, प्रतीत होना, मालूम होना ।
रसप्रतिपत्ति, असर, संस्कार, छाप ।

Impressionism = स्वारस्य, स्वरसप्रतिपादन ।

Impulse = उपज, छंद, आवेग ।

Impulsive = उपजी, छंदी, आवेगी ।

Imputation = इल्ज़ाम, दोषलगाना, अभियोग ।

In and for itself = स्वतः, स्वयम्, स्वलक्षणतः

In esse, } = भावतः, बुद्धितः, वस्तुतः ।
In intellectu }

In posse = संभवतः ।

In re = भावतः, बुद्धित, वस्तुतः ।

Inability = अशक्ति ।

Inactive = अकर्मण्य, निष्क्रिय ।

Inanimate = निर्जीव, बेजान ।

Inarticulate = ध्वनिरूप, अविभक्त, अग्रथित ।

Inattention = अनवधान ।

Incantation = मंत्र ।

Incapacity = मानसाशक्ति ।

Incarnation = अवतार, शरीरधारण ।

Inchoation = प्रारम्भ, अपूर्णता ।

Incidental = प्रासंगिक ।

Incipient = See Nascent.

Inclination = रुचि, अभिरुचि, झुकाव, रुझान, प्रवणता ।

Inclusion = अंतर्भाव ।

Incoherence = असंबद्धता ।

Incompatible = असंगत ।

,, term = विरुद्धपद ।

Incompletness = अपूर्णता ।

Incomprehensible = अग्राह्य, अबोध्य ।

Inconceivable = अचिन्त्य, अभावनीय ।

Inconsistent = असङ्गत ।

Inconstant = अनित्य, अस्थिर ।

Inco-ordination = असमन्वय, अनन्वय ।

Incorporeal = अशरीरी, अदेह ।

Incorrect = अशुद्ध, गलत, अयथार्थ ।

,, knowledge = अयथार्थज्ञान, भ्रम ।

Increment = वृद्धि ।

Indefinite = अव्यक्त, अनिश्चित, अनियत ।

,, proposition = अनिश्चित प्रतिज्ञा, अनियत वाक्य ।

,, term = अनिश्चित संज्ञा ।

Independence = अनपेक्षता, स्वातंत्र्य ।

Independent = स्वतन्त्र, स्वाधीन, अनधीन, निरपेक्ष, निस्तंत्र ।

Indesignate proposition = अनिश्चित प्रतिज्ञा, अनियतवाक्य ।

Indestructible = अक्षय्य, अविनाश्य ।

Indeterminism = अनियतिवाद; अव्यवसानवाद ।

Index = निर्देशक, अनुदेशक ।

Indicative = प्रदर्शक, सूचक, निर्देशक ।

Indifference = उपरति, वैराग्य, समदृष्टि, औदासीन्य, अविशेष ।

,, point = उपरतिक्षण, औदासीन्य सीमा ।

Indifferentism = औदासीन्यवाद, तटस्थतावाद ।

Indignation = कोप ।

Indirect = अनृजु, व्यवहित, टेढ़ा ।

,, demonstration = अन्यद्वारक उपपादन ।

,, inference = व्यवहितानुमान ।

,, reduction = व्यवहित परिवर्त्तन ।

,, selection = See Organic selection.

,, vision = आनुषङ्गिक दर्शन ।

Indiscernibles—Principle of sameness of = पृथग्भेदवाद ।

Indiscrete = अव्यक्त, अविभक्त ।

Indiscriminate = निर्विशेष; सङ्कुल, अविवेचित ।

Indiscrimination = अविवेक ।

Indiscriminative = अविवेकी, निर्विवेकी ।

Individual = व्यक्ति, एक, अविभाज्य ।

Individualism = स्वस्वार्थवाद, स्वस्वार्थपरता; व्यक्तिस्वातंत्र्यवाद ।

Individuality = एकत्व, व्यक्तित्व, उत्तरव्यक्ति ।

Individuation = व्यक्तीकरण, उपाधान ।

Induce = आगमन करना, व्याप्ति साधना ।

Induction = अनुमान, परीक्षा प्रसूत अनुमान, व्याप्तिग्रह, व्याप्ति साधन, आगमन ।

Inductive logic = व्याप्तिवाद, आगमनशास्त्र ।

,, syllogism = व्याप्त्यनुमान ।

Inebriety = क्षीबता ।

Inertia = तमस्, तमोगुण ।

Infallibility = अच्युतता ।

Infallible = अविप्लुतधी ।

Infancy = बचपन ।

Inferable = अनुमेय, अनुमानसाध्य, तर्कणीय ।

Inference = तर्क, अनुमान ।

Inferior = अपर, लघु ।

Inferiority = अपरत्व ।

Inferrible = अनुमेय, अनुमानसाध्य, तर्कणीय ।

Infidel = निःश्रद्ध ।

Infidelity = अश्रद्धा, नास्तिकता, व्यभिचार ।

Infima species = अपरतम जाति ।

Infinite = अनन्त, अमित, अनवच्छिन्न ।

Infinitesimal = अणीयान, अनंतसूक्ष्म ।

Infinity = अनन्तता, असीमत्व ।

Inflammation = शोथ, फूलन, सूजन, आशोथ, उच्छूनता ।

Inflection = प्रत्यय, परिवर्त्तन ।

Influence = प्रभाव, अनुभाव, असर ।

Influxus physicus = See Interaction.

Ingenious = चतुर, पटु ।

Ingredients = घटक, अवयव ।

Inherence = समवाय ।

Inheritance = दाय ।

Inhibition = स्तंभन, रोकना, बंदकरना, मनाकरना ।

Initiate = दीक्षित ।

Initiation = संस्कार, दीक्षा, आरंभण ।

Injunction = आदेश ।

Injustice = अन्याय ।

Innate = अन्तरुत्पन्न, नैसर्गिक, सहज ।

Inner = आंतर ।

,, body = आतिवाहिक देह ।

,, imitation = See Semblance.

,, organ = अन्तःकरण ।

,, self = अंतरात्मा ।

Innervation = यत्नसंवेदन, नाड़ीसंवेदन ।

Innocence = निष्पापता, बेगुनाही, मासूमियत, निर्दोषता।

Inorganic = निरंग, निर्जीव।

Inquiry = समीक्षा, अनुसंधान, तहक़ीक़ात, परीक्षा।

Insanity = विक्षिप्तता, उन्माद, ख़ब्त, पागलपन।

Insensible = अचेतन, चेतनाहीन, बेहोश, सुन्न।

Insensibility = संवेदनशून्यता, बेहिस्पन।

Inseparable accident = अविश्लेष्य उपाधि।

Insight = सूक्ष्मदृष्टि।

Insistent idea = See Imperative idea.

Insolubilia = असाध्य।

Insomnia = अस्वापरोग, जागररोग।

Inspiration = प्रेरणा, अंतःप्रेरणा, निःश्वास, पूरक, इलहाम।

Instability = अस्थिरता, अस्थेमा।

Instance = दृष्टान्त, निदर्शन, उदाहरण।

Instantaneously = तत्काल, सद्यः।

Instinct = निसर्ग, नैसर्गिक बुद्धि, सहजक्रिया।

Institution = अनुष्ठान, प्रबंध, इंतिज़ाम, नज़्म।

Instruction = शिक्षा।

Instrument, } = करण, औजार।
Instrumental cause }

Integral = पूर्ण, सावयव, अवयवरूप।

Integrant = पूरक।

Integration = उपचय, जमना, एकत्रीभाव, इकट्ठा होना।

Intellect = बुद्धि, धिषणा, अक़्ल।

Intellection = बुद्धिक्रिया, बुद्धिव्यापार।

Intellectual = बुद्धिविषयक, ज्ञानविषयक।

Intellectualism = ज्ञानप्राधान्यवाद, तत्त्वज्ञेयतावाद।

Intelligence = बुद्धि, विज्ञता, मनीषा।

,,— Universal = महत्बुद्धि, महत्विज्ञता।

Intelligent = विज्ञ, बुद्धिमान्, मनीषी।

Intemperance = बदपरहेज़ी, निर्मर्यादता।

Intension = See Comprehension.

Intensity = तीव्रता, तेज़ी ।

Intensive magnitude = गुणपरिमाण, गुण की इयत्ता ।

Intent = समाहित ।

Intent, Intention } = अभिप्राय, आशय, संधान, अभिसंधि ।

Interaction = परस्परक्रिया, अन्योऽन्यक्रिया ।

Intercession = बीच में पड़ना, दर्मियानदारी, बिचवई, मध्यस्थता ।

Inter-dependence = अन्योऽन्याश्रय, परस्पराकांक्षा, अन्योऽन्यतंत्रता, सापेक्ष ।

Interest = ग़रज़, मतलब, संबंध, अर्थ, लगाव ; सूद ।

Interference = संमर्द, हस्तक्षेप, दस्तंदाज़ी ।

Interior = अभ्यंतर, भीतर, भीतरी ।

Interlocution = प्रश्न ।

Interlocutor = प्रष्टा ।

Intermediate link = बिचली कड़ी ।

,, state अंत = रावस्था ।

Internal = आन्तरिक, भीतरी ।

,, instrument, ,, sense } = अन्तःकरण ।

Interpretation = अनुवादन, विवरण, अर्थ, अर्थ करना ।

Intersubjective = संवित्तिपरस्परता, स्वसंविद्गत, अंतःसंवित् ।

Interval = अंतराल, वक़्फ़ा ।

Intimate relation = समवाय, घनसंबंध ।

Intoxication = क्षीबता, मस्ती, मत्तता ।

Intra selection = See Selection

Intrinsic & extrinsic = असली और बेरूनी, प्रकृत्या और विकृत्या, जरूरी गैरजरूरी।

Introduction = प्रस्तावना, भूमिका, प्रवेशक ।

,, —Explanatory = अवतरणिका ।

Introspection = अंतर्दृष्टि, अंतर्मुखता, प्रत्यग्दृष्टि ।

Introspectionist = अंतर्दृष्टिवादी ।

Intuition = प्रत्यक्षज्ञान, प्रतिभा, स्फूर्ति ।
Intuitional ethics = नैसर्गिक नीतिवाद ।
Intuitionalism = सहजज्ञानवाद, नैसर्गिकवाद ।
Intuitive = नैसर्गिक, साक्षात्, अपरोक्ष ।
,, knowledge = सहजज्ञान, प्रत्यक्षज्ञान ।
Invalidate = निष्प्रमाण करना ।
Invariability = अविकारिता ।
Invention = ईजाद, पैदाकरना, नवकल्पना ।
Inventive faculty = निर्म्माणशक्ति, ईजाद की कूवत ।
Inversion = विपर्य्यय ।
Investigation = तफ़्तीश, अन्वेषण ।
Invocation = आह्वान, स्मरण ।
Involuntary = अनिच्छापूर्व, बेमर्ज़ी ।
Involution = क्षय, अपचय, प्रतिवर्धन ।
Irony = व्यङ्ग्य, तंज़, ताना ।
Irradiation = प्रकिरण ।
Irrational = बुद्धिहीन, प्रज्ञाहीन ।
Irrelevancy = अप्रासङ्गिकता ।
Irrelevant = अप्रासङ्गिक, अप्रसत् ।
,, conclusion = अप्रासङ्गिक उपसंहार ।
Irreligion = सम्प्रदायविरोध, धर्मोदासीन्य ।
Irresolution = अव्यवसाय, अनिष्ठा, संकल्पास्थैर्य ।
Irritability = कोपप्रवणता, आवेगशीलता ।
Irritant = उद्दीपक, कोपजनक ।
Isness = अस्तित्व ।
Isolation = पृथक्करण ।
Issue = संशयहेतु, वादविषय, प्रस्थान ।
Itch sensation = खर्जुसंवेदन, खुजली ।

J

Jealousy = ईर्ष्या ।

Joint sensation = ग्रंथिसंवेदन ।

Joy = हर्ष, आह्लाद ।

Judge = निर्णेता, निर्णायक, प्राड़विवाक, आदिल, मुंसिफ़ ।

Judgment = वाक्यार्थ ; निर्णय ; संबंधग्रह, तजवीज़ ।

„ of taste = रसनिर्णय, तजवीज़ि ज़ुल्क़ ।

Judicial = न्यायसंबंधी, अदालती ।

Jural = ऋतसंबंधी, हक़्क़े मुताल्लिक़ ।

Jurisdiction = क़लमरव, आदेशचर, आज्ञाविषय, विषय ।

Jurisprudence = इल्मे क़ानून, क़ानून का इल्म, नियमशास्त्र, न्याय्यतत्त्व ।

Just = न्याय्य, न्यायी, न्यायशील, यथार्थ ।

Justice = न्याय, इंसाफ़ ।

Justification = समर्थन, औचित्यसाधन ।

Juxta-position = सन्निधि, सन्निकर्ष, उपश्लेष ।

K

Kámaloka = कामलोक, पितृलोक ।

Kantianism, Kantism } = काण्ट का मत ।

Kantian, Kantist } = काण्ट का अनुयायी ।

Karma = कर्म अदृष्ट ।

Katubolism = प्रतिबलनक्षय ।

Kin-asthetic = क्रियारूपक, क्रियाबोधक ।

Kind = क़िस्म, जाति, तरह, चाल ।

Kindergarten = बालविनोदक, बालोद्यानक ।

Kindness = अनुग्रह ।

Kinesis = शरीरगति, द्रव्यगति ।

Kingdom = सर्ग ; योनि ।

„—Sub = अवांतरसर्ग ।

Kinship = सगोत्रता ।

Knowledge = ज्ञान, बोध, अवगम, विद्या ।

Knower=ज्ञाता ।

Known = ज्ञेय

L

Laboratory=परीक्षागृह ।

Laissez-faire = "चलने दो", "यथेष्टं प्रवर्ततां," ढ़िलाई ।

Lalling=तुतलाना ।

Lamarckianism, Lamarckism } = अर्जितसंक्रांतिवाद, प्रयोगपुष्टिवाद ।

Language=भाषा, वाणी ।

Languor = अंगावसाद, शिथिलता ।

Larva = कीटपोत ।

Larynx = लारिंक्स ।

Lassitude = See Languor.

Latency = अनुद्बोध, अव्यक्तता; संभाव्यावस्था, तिरोभाव अंतर्भाव ।

Latent = गुप्त. गूढ़, निगूढ़ ।

,, period = अनुद्बोधावकाश ।

Latitudinarianism = अंगीकारविस्तृति ।

Law = नियम, क़ानून ।

Law of continuity = सातत्यनियम ।

,, ,, contradiction = व्यावर्तनन्याय, विरोधन्याय ।

,, ,, excluded middle = मध्यस्थाभावन्याय।

,, ,, identity = तदात्म्यन्याय ।

,, ,, parsimony = लाघवन्याय ।

,, ,, relativity = सापेक्ष्यन्याय ।

,, ,, the conditioned = प्रतिबंधन्याय ।

Laxity = शैथिल्य ।

Leading of proof = साधन, योजन ।

,, principle = सिद्धान्त, प्रमाण ।

Left-handedness = सव्यसाचिता ।

Left-hand path = वाममार्ग ।

Legal fiction = क़ानूनी बनावट ।

Legend = कथा, कहावत ।

Legislation = नीतिस्थापन, नियमनिर्माण, तक़नीन ।

Legitimate = जायज़, सच्च, न्याय्य, धर्म्म ।

Lemma = उपप्रतिज्ञा ।

Lese majesty = राजापमान ।

Liability = ज़िम्मेदारी, पात्रता ।

Liberalism = आज़ादी, नैापसंदी; स्वातंत्र्यवाद ।

Liberation = मोक्ष, मुक्ति, छुटकारा ।

Libertarianism = पुरुषकारवाद, आत्मवशतावाद ।

Liberty = आज़ादी, स्वातंत्र्य, आत्मवशता ।

Lie = झूठ, असत्य ।

Life = जीवन, प्राण ।

,, wave = जीवतरंग ।

Light = तेज, प्रभा, प्रकाश, उजियाला ।

,, of nature = नैसर्गिक (प्राकृतिक, स्वाभाविक, सहज) बुद्धि, (विकास, प्रकाश, स्फूर्ति) ।

,, sensation = प्रकाशसंवेदन, दृश्यसंवेदन ।

Likeness = सादृश्य, समरूपता ।

Limb = गात्र, अवयव, अङ्ग ।

Limit = सीमा, अवधि, परिमिति, हद्द, परिच्छेद, अवच्छेद ।

Limitation = सीमा, परिच्छेद ।

Limitative = अवच्छेदक, परिच्छेदक ।

Limited = अवच्छिन्न, परिच्छिन्न, महदूद, परिमित, ससीम ।

Line of beauty = सैांदर्यरेखा ।

,, ,, direction = दिग्रेखा ।

,, ,, regard = आलोचनरेखा ।

,, ,, vision = दृष्टिरेखा ।

Linguistic science = भाषाशास्त्र ।

Liquidity = द्रवत्व ।

Literature = ग्रंथक, सारस्वत, विद्वता ।

Living matter = सजीवद्रव्य ।

Local sign = संवेदनस्थान, निर्देशकगुण, निर्देशकचिन्ह ।

Localisation = स्थाननिर्देश, स्थाननिश्चयन, स्थानारोपण ।

Locomotion = गमन ।

Logic = तर्कशास्त्र, न्याय, न्यायशास्त्र, आन्वीक्षिकी, मंतिक़ ।

Logical abacus = न्यायपट्टिका ।

,, induction = तर्कशास्त्रीय आगमन, तर्कशास्त्रीय व्याप्ति-साधन ।

,, machine = तर्कयन्त्र ।

,, philosophy = न्यायदर्शन ।

Logician = तार्किक, नैयायिक ।

Logomachy = वाग्युद्ध, वितण्डा ।

Logos = ईश्वर, शब्दब्रह्म ।

Long = दीर्घ ।

Longing = स्पृहा ।

Lot = भाग्य, क़िस्मत, भागधेय ।

Love = राग, स्नेह, प्रेम, मुहब्बत, उन्स, इश्क ।

Loyalty = वफ़ादारी, नमकहलाली, निष्ठा, अनुराग ।

Lucidity = वैषद्य ।

Luck = भाग्य, नसीब ।

Ludicrous = (See Comic) उपहास्य, अवहास्य ।

Lumen = See light.

Luminous atoms = भास्वर-परमाणु ।

Lunacy = उन्माद, विक्षिप्तता ।

Lunar = ऐन्दव, चान्द्र, चान्द्रमस, चन्द्रमासम्बन्धी ।

Lust = काम, कामुकता, शहवत ।

Lustre = चमक ।

Luxury = विषय, भोग, विलास, ऐश, इशरत, समृद्धि ।

Lymph = वसा, मेदस् ।

M

Macrocosm = ब्रह्मांड, अंड, आलमे क़बीर ।

Madman = पागल ।

Madness = पागलपन, उन्माद ।

Magic = जादू ।

,, —Black = वामतंत्र, वामोपचार ।

,, —Right = दक्षिणतंत्र, दक्षिणोपचार ।

Magnanimity = उदारात्मता, माहात्म्य ।

Magnetic = ओजस ।

Magnetism = मक़नातीसी क़ूवत, ओजस्, तेजस्, चुम्बक-शक्ति ।

Magnitude = महत्त्व, आयाम ।

Maintenance = धारण, भरण, पोषण ।

Major = प्रधान, श्रेष्ठ ।

,, premise = व्याप्तिवाक्य, अनुगमवाक्य, व्यापकपूर्वावयव, उदाहरण ।

,, term = साध्य, व्यापकपद ।

Majority = प्रधानता, श्रेष्ठता, अधिक संख्या, कसरत, बुलूग़ियत; प्राप्तवयस्कता ।

Make-believe = भुटकाना ।

Male = पुं, पुमान्, पुंलिंग, मर्द, नर ।

Malevolence, Malice = बदनीयती, अशुभचिंतन, कुनह, बुग़्ज़, कीना, द्रोह, पैशुन्य ।

Malum = निषिद्ध ।

Malum in se = स्वतोदुष्ट ।

Mammal = पिंडज ।

Man = मनुष्य, मानव ।

Manes = पितर, पितृवर्ग ।

Mania = ख़फ़क़ान, उन्माद ।

Manicheism = शुभाशुभयुद्धवाद ।

Manifest = व्यक्त, स्पष्ट, प्रकाशित ।

Manifestation = अभिव्यक्ति, आविर्भाव, व्यक्तीभाव, व्यक्तीकरण, व्यंजन।

Manifold = विविध, बहुविध, अनेक।

Many = अनेक, नाना।

Mark = लक्षण, चिन्ह, अलामत, निशान।

Masculine = पोटा।

Masculinism = पुंसलक्षणत्व।

Mass = मात्रा।

Material = भौतिक, प्रधान, मूर्त।

" cause = उपादानकारण, समवायिकारण।

Materialism = देहात्मवाद।

Materialist = देहात्मवादी।

Mathematical induction = गणितागमन।

" logic = अंकन्याय, हिसाबी मंतिक़, गणित-न्याय।

Mathematics = गणित।

Matriarchate = स्त्रीराज्य, मातृराज्य।

Matronymic = See Metronymic.

Matter = विषय, तन्मात्र, मूर्तवस्तु, चीज़, प्रकृति, भूत।

Maturity = प्रौढ़ि, परिपक्वता।

Maxim = सूत्र, उसूल, सर्वतंत्रसिद्धान्त।

Maximum = अत्यंत, ज़्यादा से ज़्यादा, अधिकतम, पराकाष्ठा, परांत; भूयिष्टता।

Mean = मध्य, बीच का, मध्यम, मध्यस्थ, औसत, मध्यगत।

" gradation—Method of = See Psychophysical method.

Meaning = अर्थ, आशय, मतलब, मानी।

Meaningless = व्यर्थ।

Means = उपाय, साधन, सामग्री, ज़रिया।

Measure = मान।

Measurement = मापना, नापना।

Mechanical = यंत्रवत्, यंत्रसंबंधी, कल के ऐसा, कल के मुतल्लिक़।

,, equivalent = कृत्यैकांक।

Mechanism of mind = मनोयंत्र, मनोयंत्रवाद।

Median = See Mean

Mediacy = व्यवधान, व्यवहितता।

Mediate = मध्यगत, संव्यवधान।

,, inference = अनुमान, व्यवहिततर्क।

Mediation = मध्यस्थता, मध्यवृत्तिता, द्वारीभाव, प्रसंख्यान।

Meditation = ध्यान, समाधान, विचिंतन।

Medium = साधन, मध्यम, द्वार, ज़रिया।

Megalomania = प्रतिष्ठोन्माद, गौरवोन्माद।

Melancholia = मालीखूलिया, विषाद, विषादरोग।

Meliorism = उन्नतिवाद, उद्धारवाद।

Melody = गीत, राग।

Member = अंश, अङ्ग; सभासद।

Memory = स्मृति, स्मरणशक्ति, हाफ़िज़ा।

Mental = मनोजन्य, मानसिक, मनोविषयक, मानस।

,, body = मनोमय कोश।

,, development = मनोविकास, बुद्ध्युपचय, मनोव्यंजन।

,, education = मानसिक शिक्षा, बुद्धिव्यायाम।

,, image = मानसप्रतिबिंब, मानस-आकार।

,, plane = स्वर्लोक, मनोलोक।

Mentality = मानसता, मानसिक अवस्था।

Mercy = क्षमा।

Merit = धर्म्म, सुकृत, गुण, वस्फ़।

Mesmerism = मस्मरविद्या, ओजवशशास्त्र।

Metabolism = शरीरपरिवर्त्त, शरीरान्तःपरिवर्त्त, नियम, मितवलन।

Metagenesis = परिवृत्तजनि।

Metakinesis = संविद्गति।

Metamorphosis = आकारपरिवर्त्त।

Metaphor = रूपक, सारोपलक्षणा ।

Metaphysical = आध्यात्मिक ।

Metaphysics, = आत्मतत्त्वविद्या, अध्यात्मविद्या, प्रज्ञानशास्त्र ।

Metapsychosis = See Telepathy.

Metempirical = See Transcendent.

Metempsychosis = पुनर्जन्म ।

Meteorology = वायुमंडलविद्या ।

Method = रीति, विधि, पद्धति, प्रकार, व्यवस्था, प्रणाली, विधान, कल्प ।

,, of residues = पारिशेष्यप्रकार ।

Methodology = व्यवस्थाशास्त्र, पद्धतिविद्या ।

Metonymy = लक्षणा ।

Microbe = जीवसूची ।

Microcephalic = लघुशिरस्क ।

Microcosm = ब्रह्मांड, अंड, आलमे सग़ीर ।

Micro-organism = सूक्ष्मजीव ।

Middle = See Mean.

,, term = मध्यमपद, लिङ्ग ।

Migration = संसरण, प्रवसन ।

Mimetism, Mimicry } = अनुकरण, अनुकारण ।

Mind = मन, मानस, चित्त ।

,, and body = मन और शरीर, चित्त और देह ।

Mind-cure = मानसचिकित्सा ।

Mind-dust theory = मनोऽणुवाद, मनोधूलिवाद ।

Mind-stuff theory = मनोद्रव्यवाद ।

Mineral kingdom = धातुसर्ग, खनिजसृष्टि, धातुयोनि ।

Mineralogy = धातुशास्त्र ।

Minimum = अपराकाष्ठा, अपरांत लघिष्टता ।

,, Divisible = विभागान्त, विभाज्यसीमा ।

Minor = अल्प, अप्रधान, लघु ।

,, premise = व्याप्यपूर्वावयव, उपनय ।

Minor term = पक्ष, व्याप्यपद ।

Minority = अल्पता, अप्रधानता, न्यूनता, न्यूनसंख्या ।

Minute = अल्पिष्ठ, सूक्ष्म ।

Miracle = अलौकिक घटना, दैवीघटना, करामात ।

Mirror writing = विवृत्तलेख ।

Misery = विपत्ति, ताप, कष्ट ।

Misology = तर्कद्वेष, बुद्धिद्वेष, हेतुजुगुप्सा ।

Missing link = लुप्त कड़ी ।

Mistake = भ्रम, मिथ्याग्रह, ग़लती ।

Mixed = मिश्रित, संकीर्ण ।

Mixture—Linguistic = भाषासंकर ।

Mnemonic = स्मरणोपकारी, स्मृतिसहायभूत ।

Mnemonics = स्मरणविद्या ।

Mobility = चलता, चंचलता, जंगमता ; रजोगुण ।

Modal = प्रकारात्मक ।

Modalism = रूपभेदवाद, आकारभेदवाद ।

Modality = प्रकारता ।

Mode = रीति, विधि, पद्धति, प्रकार ।

Model = आदर्श, नमूना ।

Moderation = युक्तता, अंदाज़, एतदाल ।

Modern = आधुनिक, अर्वाचीन, नूतन ।

Modesty = विनय, प्रश्रय, ह्री हया, हिल्म ।

Modification = कारपरिवर्त्तन, शकल बदलना ।

Modulation = सुरमिलाना, स्वरयोजन ।

Modus ponendo tollens = अन्यतर-विध्यधीन-निषेध ।

Modus ponens = विध्यविधि ।

Modus tollendo ponens = निषेधाधीनविधि ।

Modus tollens = अन्यतर निषेधाधीन ।

Molecular = अणुसंबंधी, अणुनिर्मित ।

Molecule = कण, अणुक ।

Moment = क्षण ।

Momentum = झोंक ।

Monad = जीव ।

Monasticism = तपस्विता, तपस्या ।

Monatomic = एकाणुक ।

Monergism = ईश्वरानुग्रहैकवाद ।

Monism = अद्वैतवाद, ऐक्यवाद ।

Monochronic = समकालीन, समकालिक, एककालिक ।

Monogamy = एकभार्याव्रत् ।

Monogony = See Agamogenesis.

Monoideism = एकध्यानता, एकमग्नता ।

Monomania = एकविषयोन्माद, एक मज़मून का ख़ब्त ।

Monotheism = एकेश्वरवाद ।

Monotheist = एकेश्वरवादी ।

Monotony = स्वराभेद, स्वरसमता, अनवता ।

Mono-valent = एकधा ।

Monster = राक्षस, दैत्य, उत्प्रकृति, अतिप्रकृति ।

Mood = भाव, वृत्ति, प्रकार ।

Moral = साधुवृत्त, आचारयुक्त, सदाचार ।

,, faculty = आचारबुद्धि ।

,, insanity = आचारोन्माद ।

,, philosophy = आचारशास्त्र ।

,, sense = आचार संवित् ।

Moralist = सदसद्विवेचक, आचारोपदेशक ।

Morality = आचारनीति ।

Morals = आचार ।

Morbid = रोगप्राय, रोगोन्मुख ।

Morphology = मार्फालोजी, शारीरतारतम्यविद्या, शारीरतुलनाशास्त्र ।

Mortal = मर्त्य, विनाशशील ।

Motion = गमन, अयन, क्रिया ।

Motion and rest = गति और स्थिति ।

Motionless = निष्क्रिय ।

Motive = प्रयोजन ।

Motor = क्रियासम्बन्धी, क्रियात्मक ।

Moveable = जङ्गम, गमनशील, मनकूला ।

Moved = चालित ।

Movement = गमन, चलन, कर्म, गति, चाल ।

Mover = चालक ।

Multiplicity = बहुता, नानात्व ।

Multitude = बहुत्व, समूह, वृन्द, स्तोम, बहुतायत ।

Multitudinous = नानाविध, अनेकरूप ।

Mundane = ऐहिक, सांसारिक ।

Muscle = मुस्ली, पिंडिका ।

Music = सङ्गीतविद्या, नादविद्या ।

Musical = सङ्गीतविद्यासम्बन्धी, नादविद्यासंबंधी ।

Mutable = परिवर्ती ।

Mutation = परिवर्त्त, परिवर्त्तवाद ।

Mute = मूक ।

Mutism = मूकता ।

Mutual = परस्पर, अन्योन्य, इतरेतर ।

,, non-existence = अन्योन्याभाव ।

Mutualism = अन्योन्याश्रयवाद ।

Mutualist = अन्योन्याश्रयवादी ।

Mutuality = परस्परता ।

Mystic = भावयोगी, भावनायोगी ।

Mysticism = भावयोग, भावनायोग, अपरोक्षज्ञानवाद, ब्रह्मसाक्षात्कारवाद ।

Myth = अर्थवाद, अन्योक्तिकथा ।

Mythical = मिथ्या ।

Mythological = पुराणसम्बन्धी, पौराणिक ।

Mythology = पुराण, अन्योक्तिकथाशास्त्र ।

N

Naive = अकृत्रिम, ऋजु, सरल ।

Name = नाम, संज्ञा ।

Narcosis = निस्संवेदन ।

Narcotics = संवेदननाशक, स्वापजनक ।

Narrative = आख्यान, कथा, बयान ।

Nascent = व्यज्यमान, उद्भाविः ।

Nation = अभिजन ।

Nationality = आभिजन्य ।

Nativism (in epistemology) = सहजज्ञानवाद ।

Natura naturans = गुणागुणेषु वर्त्तते ।

Natura non facit saltum = संसार नियम नहीं लांघता ।

Natural = प्राकृतिक, स्वाभाविक, अकृत्रिम ।

„ classification = प्राकृतिक विभाग, स्वाभाविक वर्गीकरण ।

„ dualism = स्वाभाविक द्वैतवाद ।

„ history = प्रकृतिवर्णन, प्राणिवर्णन ।

„ law = कुदरत का कानून, प्रकृति का नियम, संसार का नियम ।

„ philosophy = प्रकृतिविद्या, प्रकृतिदर्शन ।

„ religion = स्वाभाविक धर्म, साधारण धर्म ।

„ science = प्रकृतिविज्ञान, प्रकृतिविद्या, प्रकृतिदर्शन ।

„ selection = प्राकृतिक चुनाव, प्राकृतिक वरण ।

„ theology = प्राकृतिक ईश्वरवाद, साधारण ईश्वरवाद ।

Naturalism = प्रकृतिवाद, पदार्थविज्ञान, प्रकृत्यधीनसंसारवाद अनुकृतिकलावाद ।

Naturalist = प्रकृतिवादी, प्राणिशास्त्रज्ञ ।

Nature = प्रकृति, स्वभाव, कुदरत, नेचर ।

„ spirits = देवयोनि, देवता, आधिभौतिक देव ।

„ worship = प्रकृतिपूजा ।

Naturism = प्रकृतिपूजावाद ।

Nebular hypothesis = बाष्पारम्भवाद ।

Necessary = आवश्यक ।

Necessitarianism = See Determinism.

Necessity = आवश्यकता, नियति ।

Necromancer = कापालिक ।

Necromancy = जादू, स्मशानतन्त्र ।

Need = हाजत, ज़रूरत, वांछा, आवश्यकता ।

Negation = अभाव, अनस्तित्व, निषेध, प्रतिषेध, नकार, इन्कार।

Negative = अभावरूप, नास्तिगर्भ, निषेधात्मक ।

„ sensation = अनुदबुद्धज संवेदन ।

„ term = निषेधक पद, प्रतिषेधक पद ।

Negligence = लापरवाही, प्रमाद, बेख़बरी ।

Nemesis = कर्म ।

Neology = See Rationalism.

Neomania = नवासक्ति, परिवर्तनव्यसन ।

Neophobia = नवद्वेष, नवीनवस्तुद्वेष, परिवर्तनद्वेष ।

Nerve = नाड़ी ।

Nerve-cell = नाड़ीकण ।

„ disease = नाड़ीरोग ।

„ system = नाड़ीसंस्थान, नाड़ीसंप्रदाय ।

Nescience = अविद्या, अज्ञान ।

Neuralgia = नाड़ीव्यथा ।

Neurasthenia = नाड़ीदौर्बल्य ।

Neuraxis = नाड्यक्ष, मेरुदंड ।

Neurility = नाड़ीप्रवाहन ।

Neuritis = नाड़ीमुखशोथ ।

Neuroblast = नाडीकगर्भ ।

Neurology = नाडीशास्त्र, नाडीसंप्रदायशास्त्र ।

Neuron = नाडीकणपुच्छ, नाड़ीकणपाद ।

Neurone = संपूर्णनाड़ीकण ।

Neuropathy = See Neurosis.

Neutrality = मध्यस्थता, उदासीनता ।

Nexus = बंध, संबंध, रिश्ता ।

Nidus = अक्षनाडीगुच्छक ।

Night-blindness = रतौंधी।

Night-mare = दुःस्वप्न ।

Night-walker = See Sleep-walker.

Nihil est in intellectu quod non prius fuerit in sensu =
तत्रबुद्धौ यत्रेन्द्रिये, तत्र प्रसये यत्र प्रत्यक्षे ।

Nihil ex nihilo = कथमसतः सज्जायते ।

Nihilism = शून्यवाद, नास्तिवाद ।

Nirvan = निर्वाण ।

Nirvanic plane = निर्वाणलोक ।

Nisus = वासना, समीहा ।

Noctambulism = See Somnambulism.

Noetic = बुद्धिज, ज्ञानीय, ज्ञानसंबंधी ।

Noise = हौरा, शोर, गुल, कोलाहल ।

Nolition and volition = मास्तुसंकल्प और अस्तुसंकल्प ।

Nomenclature = नाममाला, नामसंग्रह, निघण्टु ।

Nominal = नामसंबंधी, पदसंबंधी, नाममात्र ।

„ definition = नामगतलक्षण, विभाजकपरिभाषा ।

Nominalism = सामान्यासत्तावाद, नामवाद, शब्दार्थाभेदवाद ।

Nominalist = नामवादी, शब्दार्थाभेदवादी ।

Nomology = नियमशास्त्र ; अनुगमशास्त्र ; आचारन्याय, हुक़ूक़
का क़ानून ।

Non-being = असत् । अभाव ।

Non causa pro causa = अकारणे कारणत्वग्रहः, अकारण के
कारण मानना ।

Non compos mentis = उन्मादाशक्त ।

Non contradiction = अविरोध ।

„ —Law of = See Law of contradiction.

Non-ego = अनात्मा, अनहं ।

Non-entity = अविद्यमानता, अस्तित्व, अभाव, असत् ।

Non-eternal = अनित्य ।

Non-existence = अभाव, अनस्तित्व ।

Non-manifest = अव्याकृत, अव्यक्त, अस्पष्ट ।

Nonsequitur = नैतत्फलति, यह नतीजा नहीं निकलता ।

Non-spiritualist = अनात्मवादी, नास्तिक ।

Non-voluntary = अकृतिपूर्व ।

Noology = सहजज्ञानविद्या ।

Norm = प्रतिमान, आदर्श, नमूना, साधारण, मामूल ।

Norm and normative = नियामक उद्देश्य, नियन्ता ।

Normal = साधारण, मामूली ।

Normality = See Norm.

Nosology = रोगवर्गविद्या ।

Nota notae = यदाधेयस्य विधेयं तदा धारस्यापि ।

Nothing = न किंचित्, अकिंचित्, अभाव, अवस्तु, असत्, कुछ नहीं, न कुछ ।

Notion = प्रत्यय ।

Noumenon = प्रकृति, तत्त्व, सत्, अस्ल, स्वप्रमितिक ।

Nous = महत् ।

Novation = नवीकरण ।

Now = अब, इदानीं ।

Nucleus = केंद्र, हृद्बिंदु, आकर्षकबिंदु, हृदय, कललकेंद्र ।

Number = संख्या ।

Numerical = संख्यासंबंधी ।

Nutrition = जरण, परिपाचन, हाज़िमा ।

Nymphomania = कामोन्माद, वृषणोन्माद ।

O

Obedience = आज्ञापालन, फ़र्माबर्दारी ।

Object = विषय, बाह्यार्थ, तात्पर्य्य प्रयोजन ।

Objection = शंका, उज़्र ।

Objective = विषयात्मक, बाह्यार्थ संबंधी, अनात्मसंबंधी ।

Obligation = ऋण, फ़र्ज़ ।

Obscurantism = अंधकारप्रियता, तामसता, ज्ञानशत्रुता ।

Obscure = अस्फुट, गूढ, अव्यक्त, आविल ।

Obscurity = अव्यक्तता, गूढ़ता, अंधेरा।

Observation = निरीक्षा, वीक्षा, निरूपण निर्वर्णन, प्रेक्षा।

Obsession = आवेश।

Obstacle = अन्तराय, विघ्न।

Obstruction = रोक, रोकावट।

Obversion = व्याप्येव्यापक विरुद्ध प्रतिषेधः; प्रतिवर्त्तन।

Occasional cause = अनियत कारण।

Occasionalism = अनियत-कारण-वाद।

Occult = गूढ़ार्थ, गुप्त, रहस्य।

Occultism = गुह्यविद्या, रहस्यविद्या।

Occultist = रहस्यवेत्ता।

Ocular demonstration = चाक्षुषप्रमाण।

„ evidence = चाक्षुष साक्षी।

Odour = गन्ध, बू।

Oecology = ओकश्शास्त्र, धातुवृत्तविद्या।

Offence = जुर्म, कुसूर, अपराध।

Offering = हवन, बलिदान, उपहार।

Office = पद, अधिकार।

Office-bearer = अधिकारी।

Olfactory nerve = घ्राणनाडी।

Omnipotence = सर्वसामर्थ्य, सर्वशक्तिमत्ता।

Omnipotent = सर्वशक्तिमान।

Omnipresence = विश्वव्यापकता, विभुता, सर्वव्यापकता।

Omnipresent = विश्वव्यापक, सर्वव्यापी।

Omniscience = सर्वज्ञता।

Omniscient = सर्वज्ञ।

One = एक।

Oneirology = स्वप्नविद्या।

Oneness = ऐक्य, कैवल्य, एकता, एकत्व।

One-pointedness = ऐकाग्र्य, एकाग्रता।

Ontogenesis = व्यक्त्यंगजनि।

Ontogeny = व्यक्तिजनि।

Ontological argument = प्रत्ययस्वरूप ईश्वरानुमान ।

Ontologism = प्रत्ययसत्तावाद ।

Ontology = सत्ताशास्त्र, अध्यात्मशास्त्र ।

Operation = व्यापार ।

Ophelimity = इच्छापूरकता ।

Ophthalmia = आंख आना, आशोबचश्म ।

Opinion = मत, मति, विचार, राय ।

Opposite side = विपक्ष ।

,, term = विरोधीपद ।

Opposition = विरोध, विपक्षता, प्रतियोग ।

Optic, Optical } = चाक्षुष, नज़री ।

Optics = चक्षुर्विद्या ।

Optimism = सर्वशुभवाद, अनिर्वेदवाद ।

Optimist = सर्वशुभवादी ।

Optimistic = सर्वशुभवादसम्बन्धी ।

Optimum = मध्याकाष्ठा, उत्तमाकाष्ठा ।

Oracle = देववाक्य, आकाशवाणी ।

Oral = मौखिक, अलिखित ।

Orb = गोल ।

Order = व्यवस्था, सुव्यवस्था, क्रम, तर्तीब ।

Ordinance = शास्त्रविधि, आदेश ।

Organ = अंग, अवयव ।

,, of action = कर्मेन्द्रिय ।

,, of excretion = पायु ।

,, of generation = उपस्थ ।

,, of motion = पाद, गमनेंद्रिय ।

,, of prehension = हस्त, ग्रहणेन्द्रिय ।

,, of speech = वाक्, वाणी ।

Organic = आंगिक, अंगसंबंधी, अंगयुत, सांग ।

Organisation = अंगसंपादन, व्यूहन ।

Organismरी = शरीर, अवयव ।

Oriental = पूर्वीय ।

Orientation = शरीरसंधारण ; दिग्ज्ञान ; प्रतिवेशिज्ञान ; दिक्संयोजन ।

,, —Illusion of = दिग्भ्रम ।

Origin = उत्पत्ति, प्रभव ।

Original = नवीन, नवजात, नवकल्पित ।

,, sin = पापात्मता, नारकिता ।

Originality = कल्पनाशक्ति; नवता ।

Orthodox = प्राचीनपथावलम्बी, यथास्थितपंथाग्राही ।

Orthogenesis = स्वभावजनि ।

Orthognathous = See Prognathous.

Ostensive = स्वपक्षसाधक ।

Other = इतर, दूसरा, ग़ैर ।

Otology = श्रोत्रविद्या ।

Oughtness = औचित्य ।

Outer = बाह्य ।

,, body = आधिभौतिकदेह, बाह्यशरीर ।

Overindividual = व्यक्तिबाह्य ।

Overproduction = अतिप्रसव ।

Oversoul = विश्वात्मा ।

Overtone = अतिस्वर ।

Oviparous = अण्डज, द्विज ।

Ovum = रज, अंड, शोणित (See Germ-cell.)

P

Pain = दुःख, पीड़ा ।

Paleontology = लुप्तजन्तु विद्या ।

Palingenesis = पुनर्जन्मवाद, पुनर्जित, पूर्वमोन्यावृत्ति, पुनर्जानुकरणवाद; पूर्वजानुकरण ।

Palmistry = हस्तसामुद्रिक ।

Palpable = स्पृश्य; स्थूल; स्पष्ट ।

Panacea = रसायन ।

Pandect = संहिता ।

Panegyric = प्रशंसा, स्तुति ।

Pantheism = विभुत्ववाद, 'न त्वहं तेषु ते मयि' वाद ।

Pangenesis = कणजनि ।

Panlogism = बुद्धिसर्वस्ववाद, चित्सर्वस्ववाद, चिद्वाद ।

Panmixia = जात्यंतस्संकर ।

Panorama = महादृश्य ।

Panpneumatism = चिदानन्दवाद ।

Panpsychism = सर्वचेतनत्ववाद ।

Pantheism = सर्वेश्वरवाद, ईश्वरमयत्ववाद ।

Pantheist = सर्वेश्वरवादी, ईश्वरमयत्ववादी ।

Panthelism = आनंदवाद ।

Pantheon = देवसभा ।

Para = अप ।

Parable = निदर्शन ।

Paradigm = नमूना ।

Paradox = विरोधाभास, कूट ।

Paragon = आदर्श, उपमान ।

Parallelism = सहचार, सहचारवाद ।

Paralogism = हेतुभ्रम, भ्रांतहेतु ।

Paralysis = अपश्लयन, फ़ालिज, अर्धांग ।

Paranoia = बुद्ध्युन्माद, अपबुद्धिता ।

Parasite = परसत्त्वोपजीवी ।

Pardon = क्षमा ।

Parietal organ, ,, eye } = तृतीयचक्षु ।

Parinirvanic plane = परिनिर्वाणलोक, तपोलोक ।

Parity = साम्य ।

,, of reasoning = तर्कसाम्य, तर्कसादृश्य ।

Paronymous word = एकधातुज शब्द ।

Parousia = प्रधानप्रकृतिसंबंध ।

Paroxysm = दौरा ।

Parsimony—Law of = लाघवन्याय ।

Part = भाग, अंश, खंड, हिस्सा ।

Parthenogenesis = निश्शुक्रजनि, शोणितैकजनि ।

Partial = आंशिक ।

Particle = परमाणु ।

Particular = विशेष, व्याप्य, भिन्न, व्यक्त, व्यष्टि ।

Particularity = विशेषता, विशेष, व्याप्यता ।

,, proposition = व्याप्योद्देश्यक वाक्य, व्याप्यप्रतिज्ञा विशेषवाक्य ।

,, term = विशेषवाचक पद ।

Particulate = परमाणुमय ।

Partition = विभाग, तक़सीम ।

Party = पक्षी ।

Passion = क्षोभ, मनःक्षोभ. मनोविकार,काम, राग, राजसभाव ।

Passionate = राजस ।

Passive = उदासीन, निष्क्रिय, क्रियाविषय, कर्माधान, कर्मस्थान ।

Past = गत, भूत, भूतकाल ।

Patency = उद्बोध, आविर्भाव, वहिर्भाव, व्यक्तता ।

Patent = प्रगट, आविर्भूत, व्यक्त, उद्भूत ।

Pathetic = करुण ।

Pathology = मानसरोगशास्त्र, मानसवैद्यक, आधिविद्या ।

Pathos = करुणारस ।

Patronymic = पित्र्यनाम ।

Peace = शांति ।

Peccability and impeccability = पापीयता और अपापीयता ।

Peculiar = असाधारण ।

Peculiarity = असाधारणता ।

Pedagogics, Pedagogy = शिक्षणशास्त्र ।

Pedant = पंडित।

Pedantry = पांडित्य ।

Penal = दंडसम्बन्धी, दंड्य ।

Penance = प्रायश्चित्त, तप, तपस्या ।

Penitence = पश्चात्ताप ।

Penology = दंडशास्त्र ।

Pensive = चिन्ताक्रान्त, ध्यानस्थ, ध्यानशील ।

Perceptible = प्रत्यक्षयोग्य ।

Perceptibility = प्रत्यक्षयोग्यता ।

Perception = प्रत्यक्ष, सविकल्पप्रत्यक्ष ; प्रत्यक्षीकरण ।

Perfectibility = शोध्यता, उन्नतिशीलता ।

Perfection, Perfectness } = पूर्णता, परिपूर्णता ।

Pericardium = हृत्कोश, पेरिकार्डियम, परिहार्दिक ।

Period = समय, काल, नियतकाल ।

Periodic, Periodical } = सामयिक, नियतकालिक ।

Periodicity = नियतकालिकता, पुनरावर्तिता ।

Peripatetic philosophy = अरस्तू का दर्शन ।

Perishable = नश्वर, क्षर ।

Permanence = नित्यता ।

Permanent = नित्य ।

,, relation = नित्यसंबंध, समवाय ।

Permission = अनुज्ञा ।

Permutation = परिवर्तन, प्रस्तार ।

Perpetual = अनवरत, निरन्तर, सतत ।

,, motion = सततगति ।

Per se = स्वतः ।

Perseity = स्वभाव, स्वतः सिद्धता ।

Perseverence = अनुरोध ।

Persistence = अविनाश, अव्यय, सातत्य ; अनुरोध ।

Person = शख्स, व्यक्ति ।

Personal = व्यक्तिसंबन्धी ।

,, equation = व्यक्तिच्युति, व्यक्तिशुद्धि, व्यक्तिसमीकरण ।

,, God = व्यक्तीश्वर ।

,, identity = स्वबोध, निजबोध, स्वव्यक्तित्वबोध ।

Personality = व्यक्ति, शख्सियत, नफ़्स ।

Personification = व्यक्त्युत्प्रेक्षण, व्यक्तीकरण ।

Perspecuity = वैशद्य ।

Pertinence = संगति, युक्तता ।

Pertinent = युक्त, संगत, मौज़ूं ।

Perturbation = विक्षोभ ।

Pervading = व्यापक ।

Pervasion = व्याप्ति ।

Perversion = विकार, विकृति, विवर्त्त, ख़राबी, छल, विक्रिया

Pessimism = सर्वाशुभवाद, निर्वेदवाद ।

Pessimist = सर्वाशुभवादी, निर्वेदवादी ।

Pessimistic = निर्वेदवादसम्बन्धी, सर्वाशुभवादस म्बंधी ।

Petitio principii = सिद्धसाधन ।

Phantasm = मानसाकार, छाया, आभास ।

Phantom = छाया, आभास, भूत ।

Phase = अवस्था ।

Phenomenalism = गोचर-विषय-विज्ञानवाद, अद्भुतवस्तु-विज्ञानवाद ।

Phenomenology = इन्द्रियग्राह्यविज्ञान ।

Phenomenon = अद्भुत, अद्भुतवस्तु, प्रमेय; दृश्य; नुमाइश, विकार, विकृति ।

Philanthropy = मानवप्रेमप्रवणता, सर्वजनहितैषिता ।

Philology = निरुक्त, शब्दव्युत्पत्तिशास्त्र, भाषाव्युत्पत्तिशास्त्र ।

Philosopheme = स्वयंसिद्धाश्रितानुमान ।

Philosopher = दार्शनिक, तत्त्वविचारक ।

Philosophical = दर्शनसम्बंधी, तत्त्वविचारात्मक ।

Philosophy = दर्शनशास्त्र, तत्वविचार, अध्यात्मविद्या; ज्ञान, शास्त्र, विद्या ।

Phonetics = उच्चारणशास्त्र ।

Phoronomy = गतिकल्प, गतिसूत्र ।

Photometry = फ़ोटोमेट्री, ज्योतिर्मितिशास्त्र ।

Phrenology = मस्तिष्क सामुद्रिक ।

Phyletic = अवान्तरयोनिसम्बन्धी ।

Phylogenesis, Phylogeny } = जातिजनि ।

Phylum = अवान्तरयोनि ।

Physical = शारीरक, दैहिक; भौतिक; साकार, स्थूल ।

,, body = स्थूलशरीर, स्थूलदेह, अन्नमयकोश, आधिभौतिकदेह, पिंडदेह ।

,, education = शारीरकशिक्षा, व्यायामविद्या ।

,, plane = भूलोक, स्थूललोक ।

,, science = भौतिकशास्त्र, पदार्थविज्ञान, पदार्थविद्या ।

Physics = भौतिकविद्या ।

Physiognomy = मुखसामुद्रिक ।

Physiological psychology = देहसंबद्ध मनोविज्ञान ।

Physiology = शारीरधर्मविद्या, देहधर्म्मविद्या ।

Pictograph = See Ideogram.

Picturesque = चित्रयोग्य, दृश्यतुल्य ।

Pietism = भक्तिप्रबलता ।

Piety = पुण्यशीलता, भक्ति ।

Pineal gland = तृतीयचक्षु ।

Piotis = भक्तिमार्ग, भक्तिपक्ष ।

Pious = पुण्यात्मा, भक्त, धर्मात्मा ।

Pistology = भक्तिशास्त्र, भक्तिसूत्र ।

Pity = करुणा, दया, रहम, कृपा ।

Place = स्थान ।

Plan = नक़्शा, ख़ाका, ढांचा, तदबीर, संकल्प ।

Planchette = प्लांशेट ।

Plane = लोक, भूमि, घाट, लोह ।

Planet = ग्रह ।

Planetary spirit = ग्रहदेव ।

Plant = वृक्ष, बनस्पति ।

Plasm = कलल, पंक, फेन ।

Plasticity = प्रतिरूपता, शक्लपिज़ीरी; नर्मी, मुलायमत; संस्कारग्रहणशीलता ।

Platonic = प्लेटो का, सात्विक ।

Platonism = प्लेटो का मत ।

Play = खेल, क्रीड़ा ।

,, impulse = क्रीड़ाऽऽवेग ।

Pleasure = सुख, सैाख्य, आराम, खुशी ।

Plenitude, Plenum = भूमा, शून्याभाव ।

Plexus = ग्रंथि, नाडिग्रंथि, मर्मग्रंथि ।

Pluralism = नानात्ववाद ।

Plurality = नानात्व, बहुता ।

,, of causes = अनेककारणवाद ।

Plurative proposition = संख्याविशिष्टवाक्य ।

Pneuma = प्राणवायु, प्राण ।

Pneumatology = देवयोनिवाद, देवयोनिविद्या ।

Poetics = कविताविज्ञान, कविताशास्त्र, साहित्य ।

Point = बिंदु ।

,, of view = दृष्टि, दर्शन ।

Policy = नीति ।

Political economy = अर्थशास्त्र, व्यापारनीति, वणिग्विद्या ।

Politics = राजनीति ।

Polyatomic = अनेकाणुसम्बन्धी, अनेकाणुक ।

Polygamy = बहुभार्य्यत्व ।

Polylemma = अनेकपक्षक विकल्प, अनेकपक्षक तर्क ।

Polyphyletic = See Convergence.

Poly syllogism = मानश्रेणी ।

Polytheism = बहुदेववाद ।

Polytheist = बहुदेववादी ।

Polytypic evolution = बहुप्रकारक अभिवर्धन ।
Portion = अंश ।
Posit = विधान करना, निर्वाचन करना, उपन्यास करना, निर्देश करना, उद्देश करना ।
Position = स्थान ।
Positive = भावरूप, अस्तिगर्भ; असंदिग्ध, व्यक्त; वास्तविक, तात्विक; विधिरूप, विध्यात्मक ।
,, law = राजकृतनियम, शासन ।
,, philosophy = प्रत्यक्षैकात्मक दर्शन, कोंटे का मत ।
,, term = विध्यात्मक पद ।
,, theology = सगुणेश्वरविद्या ।
Positivism = प्रत्यक्षैकात्मकदर्शन, कोंटे का मत
Possession = स्वाम्य, धारण; आवेश ।
Possibility = संभव, शक्यता ।
Possible = सम्भाव्य, प्रसज्य ।
Posteriority = अर्वाचीनता, परता ।
Post hoc, ergo propter hoc = इसके अनन्तर, अतएव, इसी कारण से, यदनंतरं तत्कारणकं ।
Post selection = पश्चाद्वरण ।
Postulate = गृहीताधार प्रतिज्ञा, अभ्युपगतार्थ, अभ्युपगम, मान लेना, फ़र्ज़ करना ।
Posture = आसन ।
Potency = शक्ति ।
Potential = सम्भावनात्मक, सम्भावनार्थक, अव्यक्त ।
Potentiality = शक्यता ।
Power = सामर्थ्य ।
Practical = अमली, क्रियात्मक, प्रक्रियात्मक, आचरणात्मक ।
,, reason = कृत्यबुद्धि ।
Practice = अमल, आचरण, अभ्यास, प्रक्रिया ।
Pragmatism = कृत्यसाधकतावाद ।
Praise = प्रशंसा ।
Prayer = प्रार्थना ।

Precept = उपदेश ।

Precise = यथार्थ ।

Precision = यथार्थता ।

Precocity = बालप्रौढ़ि ।

Preconception = पहिले से समझा, प्राग्दृष्ट, प्राक्कल्पित ।

Predesignate = परिमितपूर्व, निश्चितपूर्व ।

Predesignation = परिमितपूर्वता, निश्चितपूर्वता ।

Predestinarian = See Destinarian.

Predestinarianism = नियतिवाद, दैववाद ।

Predestination = See Foreordination.

Predetermination = See (1) Determination & (2) Predestination.

Predicability = विधेयता, विद्यमानता ।

Predicable = विधेय ।

Predicament = पदार्थ ।

Predicate = विधेय ।

Predication = विधान ।

Predication de omni = सार्विकविधान ।

" in eo quod quid = जातिविधान ।

" in eo quod quale = See Predication in quale.

" in quale = गुणविधान ।

" in quale quid = व्यावर्तक विधान ।

" in quid = See Predication in eo quod quid

" per accidens = See Natural predication.

" per causam = कारणत्वविधान ।

" per comitantiam or concomitantiam = साहचर्यविधान ।

" per essentiam = See Essentialpredication.

" per see = See Per se.

" quasi in quid = See Predication in quale, quid.

Predicative = विधायक ।

Prediction = भविष्यद्वाणी, आगम कहना, पेशींगोई।

Predisposition = प्रवृत्ति, प्रवणता, रुझान।

Predominance, Predominancy } = प्राबल्य।

Predominant = प्रबल।

Pre-eminence = प्रकर्ष, प्राधान्य।

Pre-eminent = प्रधान, प्रकृष्ट।

Pre-established = पहिले ही से निर्धारित, पहिले ही से संस्थापित साधितपूर्व।

Pre-existence = प्रागभाव।

Pre-formation, Pre-formism } = आकारप्रागभाववाद।

Prehension = ग्रहण।

Preindesignate = अनिश्चितपूर्व, अपरिमितपूर्व।

Prejudice = दुराग्रह, विचारविहीन निर्णय, असाक्षिक निर्णय।

Premise = पूर्वावयव।

Pre-monition = प्राक्शंसन, प्रागवगति, पहिले से जान पड़ना पहिले से मालूम पड़ना।

Pre-ordination = See Fore-ordination.

Preparation = सज्जीकरण, तैयारी करना, अभ्यास।

Preperception = प्राक्प्रत्यक्ष।

Prepossession = प्रागानुकूल।

Prepotency = प्राबल्य, आधिक्य।

Pre-requisite = पूर्वाकांक्षित, पूर्वापेक्षित।

Presbyopia = दूरदृष्टिरोग।

Pre-science = भविष्यज्ज्ञान, आगम जानना।

Presence of mind = उपस्थिति, प्रत्युत्पन्नमतित्व।

Present = विद्यमान, वर्तमान, वर्तमानकाल।

Presentation = साक्षात्कार, प्रत्यक्ष, अपरोक्षानुभव, ख्याति, प्रसंख्यान।

Presentationism = प्रत्यक्षवाद; विज्ञानवाद; ज्ञानसार, संविद्वाद।

Presentative = प्रत्यक्षात्मक, अनुभवात्मक ।

Presentiment = See Premonition.

Presentive = कल्पनानुस्मारक, भावावबोधक, वस्तुविज्ञापक ।

Pressure = प्रस्पर्श, संपीडन, दबाव ।

Presumption = तर्क, सम्भावना, अनुमान, अटकल, क़यास; उद्धतता, अभिमान ।

Presupposition = See Postulate.

Pretence = बहाना, बनावट ।

Preternatural = प्रतिप्राकृतिक, विप्राकृतिक ।

Prevarication = वाक्छल, अपह्नव ।

Pride = अभिमान, दर्प, गरूर, गर्व ।

Priest = पुरोहित ।

Primæval = प्राक्कालीन, पुरातन, आद्य ।

Prima facie = देखने में, ज़ाहिरा, प्रथमदृष्ट्या ।

Primary = प्रथम, मौलिक ।

,, cause = आदिकारण; मूलकारण ।

,, laws = मूलनियम ।

Prime = प्रथम ।

Primitive = आदिकालिक ।

Primordial = प्राथमिक, प्रथम ।

Primum cognitum = प्रथमज्ञान, प्रथमाभास ।

,, mobile = प्रथमकर्त्ता, स्वनिष्ठकर्मक ।

Principal = प्रधान, मुख्य ।

Principle = तत्व, मूलतत्व ; आदिकारण; नियम; बीज ।

,, of contradiction = See Law of contradiction,

Prior = पूर्व, पूर्वतर, पूर्वकालिक ।

Priority = पूर्वत्व, पूर्वकालिकता, प्राचीनता ।

Private = निज का, नैज, खास ।

Privation = पर्युदास ।

Privative = पर्युदासक ।

,, term = पर्युदासक पद ।

Probability = सम्भावना, सम्भव, ग़लबा ।

Probable = ग़ालिब, संभवानुसार, संभावि ।

Problem = प्रश्न, साध्य ।

Problematic = प्रश्नात्मक; संभवात्मक; संदिग्ध ।

Procedure = वर्त्म; प्रवर्त्तन, प्रवृत्ति, प्रसार, सरणि ।

Process = क्रिया; सरणि ।

Procession = संसरण ।

Procreation = प्रजनन ।

Prodigality = बहुप्रजता; अत्युदारता ।

Prodigy = अतिप्रकृति ।

Produce = पैदा करना; वृद्धि, उपज, पैदावार ।

Producer = उत्पादक ।

Production = उत्पादन ।

Prognathism = प्रहणुत्व, उद्गतहनुत्व ।

Prognathous = प्रहणु, उद्गतहनु ।

Prognosis, Prognostication } = अग्रज्ञान ।

Progress = संचर, उन्नति, वृद्धि, आयति, तरक़्क़ी, बढ़ती, उपगति, प्रसर्पण ।

Progressive = वर्धमान ।

Project = संकल्प, प्रकल्प ।

Projection = प्रकल्पना ।

Prolepsis = प्रत्यक्षाव्यवहितप्रत्यय ।

Proliferation = प्रोद्भेद ।

Prolific = बहुप्रसव ।

Promise = प्रतिज्ञा, प्रतिश्रव, इक़रार ।

Proof = प्रमाण ।

Propension, Propensity } = प्रावण्य, प्रवणता ।

Proper = विशेष, विशिष्ट, उचित ।

Property = धर्म्म, स्वत्व ।

Prophecy = भविष्यद्वचन ।

Prophet = भविष्यद्वक्ता ।

Propitiation = प्रसादन, आराधन ।

Proportion = त्रैराश्य, प्रमाण, मुनासिबत, तनासुब, मौज़ूनियत।

Proposition = प्रतिज्ञा, वाक्य ।

Propounded = प्रोक्त, विस्तारित ।

Propriety = औचित्य ।

Proprium = व्यावर्तक धर्म, व्यावर्तक लक्षण ।

Proselyte = अन्यधर्मोत्साही, नवधर्मोत्साही ।

Prosody = छंदःशास्त्र ।

Prospect = अग्रदृष्टि ।

Prostration = प्रणिपात, दंडवत, प्रणाम, साष्टांग प्रणाम; अवसाद ।

Prosyllogism = सहायकानुमान, पूर्वानुमानवाक्य ।

Protective resemblance = रक्षकसादृश्य ।

Protoplasm = प्रोटोप्लाज़्म, प्रथमफेन, जीवबीज, जीवफेन, जीव धातु, आदि पंक, नारा ।

Prototype = प्रतिरूप ।

Protozoon = कणिकजीव, प्रथमजीव ।

Prove = सिद्ध करना, साबित करना ।

Proverb = आभाणक, कहावत, लौकिक न्याय।

Providence = विधि, दैव, विधाता ।

Provisional = निर्वाहार्थ, चन्द रोज़ा, इन्तज़ामी, अल्पकालिक।

Proximate = सन्निहित ।

" genus = सन्निकृष्ट सामान्य, सन्निहित जाति ।

Prudence = दूरदर्शिता, विवेकिता, विमृश्यकारिता ।

Pseudo = मिथ्या, झूठ ।

Psyche = आत्मा, रूह, सूक्ष्मशरीर ।

Psychiatry = आधिशास्त्र, आधिवैद्यक, आधिचिकित्सा ।

Psychic, Psychical = मानस, चेतनसम्बन्धी, आध्यात्मिक, संवित्सम्बन्धी ।

Psychical research = आध्यात्मिक अन्वेषण ।

Psychodynamics = मनोऽभिवृद्धिशास्त्र ।

Psychogenesis = मनोजन्मविद्या, मनोजन्म, मनोविकासविद्या।

Psychogenic = मनोजात ।

Psychological = अन्तःकरणसम्बन्धी ।

Psychologism = मनस्स्वातन्त्र्यवाद ।

Psychologist's fallacy = आन्तःकरणिक भ्रान्ति ।

Psychology = मनोविज्ञान, अन्तःकरणशास्त्र ।

,, —Abstract = सामान्य मनोविज्ञान ।

,, —Association = प्रत्ययसहचारमूलक मनोविज्ञान ।

,, —Child = बाल मनोविज्ञान ।

,, —Comparative = आन्तर्यप्रदर्शक मनोविज्ञान ।

,, —Constructive = निर्माणात्मक मनोविज्ञान, मंडना-

,, त्मक मनोविज्ञान ।

,, —Contemplative = युक्त्यात्मक मनोविज्ञान ।

,, —Criminal = पापविषयक मनोविज्ञान ।

,, —Critical = खण्डनात्मक मनोविज्ञान, दूषणा-

,, त्मक मनोविज्ञान, परीक्षात्मक मनोविज्ञान ।

,, —Empirical = प्रत्यक्षमूलक मनोविज्ञान ।

,, —Evolutional = क्रमिकविकासप्रदर्शक मनोविज्ञान,

,, अभिवृद्धिप्रदर्शक मनोविज्ञान ।

,, —Experimental = परीक्षणमूलक मनोविज्ञान ।

,, —Folk = जनसमूहान्तःकरणशास्त्र ।

,, —Genetic = मनोजन्मविकासादिप्रदर्शक मनोविज्ञान ।

,, —Genius = अलौकिक मनोविज्ञान ।

,, —Individual = व्यक्तिविषयक मनोविज्ञान ।

,, —Inductive = See Empirical psychology.

,, —Infant बालमनोविज्ञान ।

,, —Introspective = अन्तर्दृष्टिमूलक मनोविज्ञान ।

,, —Mechanical = यन्त्रितत्वविषयक मनोविज्ञान ।

,, —Medical = चिकित्सासम्बन्धी मनोविज्ञान ।

,, —Mental type = स्वभावप्रकारविषयक मनोविज्ञान ।

,, —Moral = आचरणविषयक मनोविज्ञान ।

,, —Objective = परमसमीक्षणमूलक मनोविज्ञान ।

,, —Pedagogical = शिक्षणसम्बन्धी मनोविज्ञान ।

Psychology—Physiological = देहसम्बन्धी मनोविज्ञान, दैहिक मनोविज्ञान ।

,, —Practical = प्रक्रियोद्देश्यक मनोविज्ञान ।

,, —Race = जातीय मनोविज्ञान ।

,, —Rational = अनुमानात्मक मनोविज्ञान ।

,, —Scientific = वैज्ञानिक मनोविज्ञान ।

,, —Sex = लिङ्गविषयक मनोविज्ञान ।

,, —Social = सामाजिक मनोविज्ञान ।

,, —Speculative = युक्त्यात्मक मनोविज्ञान ।

,, —Temperament = प्रकृतिविषयक मनोविज्ञान ।

,, —Theoretical = युक्त्यात्मक मनोविज्ञान ।

,, —Variational = भेदमूलक मनोविज्ञान ।

Psychomotor = मनःप्रेरित (क्रिया) ।

Psychonomic = मनोनियामक, मनोविकासनियामक ।

Psychopathology = मनोरोगशास्त्र ।

Psychophysical = मनोदैहिक, मनःकोशक ।

,, measurement method = मनःकोशकमिति प्रकार ।

Psychophysics, Psychophysiology } = मनोदैहिक विद्या, मनःकोश विद्या ।

Psychosis = मनोदशा, चित्तावस्था, चित्तवृत्ति ।

Psycho-therapeutics, Psycho-therapy } = See Faith-cure and Mind-cure

Public = समाज, समुदाय ; सामाजिक ।

Pull (sensation) = खिंचाव, कर्षण ।

Pulse = नाड़ी ।

Punishment = दंड, सज़ा ।

Pure = शुद्ध, ख़ालिस ।

Purgatory = नरक ।

Purity = शुद्धि, शुचिता ।

Purport = आशय ।

Purpose = उद्देश्य, अभिप्राय, मतलब, ग़रज़ ।

Pursuance = अनुरोध, अनुसार, अनुसरण ।

Q

Quadrivalence = चतुर्धाशक्ति ।

Quadruped = चतुष्पद, चौपाया ।

Quadruple = चतुर्गुण ।

Quality = गुण ।

Quantification of predicate = विधेयपरिच्छेद ।

Quantity = परिमाण ।

Quaternary = चतुष्टय, चतुष्क ।

" atoms = चतुष्परमाणुक ।

Quaternio terminorum = पदचतुष्कात्मकहेत्वाभास ।

Quiddity = तत्त्व ।

Quietism = शांतिमार्ग, शांतिवाद, नैष्कर्म्यवाद ।

Quinquennial = पञ्चवार्षिक, पञ्चाब्दिक ।

Quinquivalence = पञ्चधाशक्ति ।

Quinquivalent = पञ्चशक्तिक ।

Quintuplicate = पंचीकृत ।

Quintuplication = पंचीकरण ।

R

Race = जाति ।

Radiation = प्रसरण, प्रसर, किरण ।

Radicalism = नौपथंटी, नवग्राह्यवाद ।

Radix = नाडीरज्जु, नाडीमूल ।

Range = दौड़, दायरा, फैलाव, मंडल ।

Raison d'etre = अस्तित्वकारण ।

Rapport = सायुज्य, योग ।

Rapture = समाधि ।

Rashness = साहस ।

Ratio = सम्बन्ध, मानतारतम्य, तनासुब, आन्तर्य ।

Ratiocination = तर्क, अनुमान, सम्बन्धान्वेषण ।

Rational = सज्ञान, सविवेक, आनुमानिक, सहेतुक ।

Rationalism = सहेतुकधर्मवाद, बुद्धिस्वातंत्र्यवाद, हेतुवाद ।

Rationalist = सहेतुकधर्मवादी, बुद्धिस्वातंत्र्यवादी, हेतुवादी ।

Reaction = प्रतिक्रिया ।

Reagent = परीक्ष्यपुरुष; उत्तेजक ।

Real = वास्तविक, सत्य, यथार्थ ।

,, idealism = प्रत्ययजात्यैक्यवाद ।

Realism = वस्तुस्वातंत्र्यवाद; जातिवास्तवत्ववाद, जातिस्वातंत्र्यवाद; गुणातिरिक्तद्रव्यवाद; वस्त्वनुकरणकलावाद ।

Realist = वस्तुस्वातंत्र्यवादी; जातिवास्तवत्ववादी, जातिस्वातंत्र्यवादी; गुणातिरिक्तद्रव्यवादी; वस्त्वनुकरणकलावादी।

Reality = यथार्थता, सत्यता, वास्तविकता ।

,, feeling = वास्तवत्वभान ।

Reason = हेतु, बुद्धि, प्रज्ञा, विवेक ।

Reasonable = सहेतुक, युक्तियुक्त ।

Reasoning = हेतुग्रह, ऊहापोह, अनुमान; हेतुविचार, न्याय ।

Recall = See Revival.

Recapitulation = अनुकरण, अनुवाद ।

Reception = ग्रहण, ग्रह ।

Receptive = ग्रहणशील, ग्रहक्षम ।

Receptivity = ग्रहशीलता, ग्रहक्षमता ।

Reciprocal = इतरेतर, परस्पर, अन्योन्य; अन्योऽन्यानुबंधी, पारस्परिक ।

,, term = परस्परानुवर्ती संज्ञा ।

Reciprocity = पारस्परिकता, अन्योन्यानुबंधिता, परस्परत्व ।

Recital, Recitation = पाठ, पठन, वाचन ।

Recognition = प्रत्यभिज्ञा, पहिचानना ।

Recollection = स्मृति, स्मरण ।

Recompense = पारितोषिक, प्रत्युपकार ।

Reconciliation = समन्वय ।

Recovery = लाभ, पुनर्लाभ ।

Rectitude = सत्यशीलता, ऋजुता, आर्जव, खरापन ।

Recurrent = पुनरावर्त्ति, प्रत्यावर्तक ।

Redeemer = मोचयिता ।

Redemption = निष्कृति, मोचन, मोक्षण ।

Redintegration = प्रत्यर्पण, पुनःस्फुरण ।

Reductio ad absurdum = असंगति प्रदर्शन, व्याहतिप्रदर्शन ।

Reduction = संहृति, रूपांतरपरिवर्तन ।

Reference = अनुकर्ष, उद्धरण, उल्लेख ।

Reflection = भावना, विमर्श; प्रतिबिम्बन, प्रतिबिम्ब ।

Reflective = विमर्शरूप; बुद्धिपूर्वक; विचारशील ।

Reflectiveness = धी ।

Reflex = प्रतिक्रियात्मक ।

Reformation = संशोधन, सुधार ।

Refutation = प्रत्याख्यान, खण्डन ।

Regenerate = संस्कृत; पुनर्जात; द्विजात ।

Regeneration = पुनर्जनन, नवजनन; द्विजीकरण; संस्करण, पावन ।

Regress = ह्रास, घटती, तनज्जुल, हटना, पीछेहटना ।

Regression = अपसर्पण, अपसरण ।

Regressive = हीयमान ।

Regressus ad infinitum = अनवस्था ।

Regret = पश्चात्ताप ।

Regular = नियमानुसार; नियमानुसारी ।

Regulative = व्यवस्थापक, नियामक ।

Reification = See Hypostasis.

Reincarnation = पुनर्जन्म ।

Rejuvenation = युवाकरण ।

Relation = सम्बन्ध, रिश्ता ।

Relative = सापेक्ष, अन्योऽन्यात्मक, द्वंद्वात्मक ।

" term = सापेक्षपद, सम्बन्धिपद ।

Relativity = सापेक्ष्य, आंतर्य ।

Release = मोचन, छुटकारा ।

Relevancy = प्रसङ्गयोग्यता, प्रासङ्गिकता, उपकारकता ।

Relevant = प्रासङ्गिक, प्रकृत, अपेक्षित ।

Religion = धर्म्म, मत ।

Religious = धार्म्मिक, धर्म्मशील, धर्म्मसम्बन्धी ।

,, observances = नियम, धर्मकृत्य ।

Remembrance = स्मृति, स्मरण ।

Reminiscence = स्मृति, स्मरण, वासना, स्मृतिशेष; पूर्वजन्म-संस्कार ।

Remission = निर्मोचन ।

Remorse = पश्चात्ताप ।

Remote = दूरतर, व्यवहित, असन्निहित ।

Renaissance = नवजनन, नवीकरण, उद्धार ।

Renovation = नवीकरण ।

Renunciation = सन्यास, त्याग ।

Repentence = अपराधक्षमापयिषा, पापमुमुक्षा, दंडावाहन, प्रपत्ति, शरणागति ।

Repetition = पुनरावृत्ति, आवृत्ति, पुनरुक्ति, दोहराना ।

Repose = विश्राम, विश्रान्ति, शान्ति ।

Represent = प्रतिनिधि होना; प्रदर्शन ।

Representation = प्रतिस्मरण ।

Representative = प्रदर्शक, प्रतिरूपक, प्रतिनिधि; स्मरणात्मक ।

Reproduction = प्रजनन; पुनरुत्पादन; पुनरुद्भावन, अनुवाद ।

Reproductive selection = बहुप्रजवरण ।

Repugnance = विद्वेष, ज़िद्द ।

Repulsion = प्रक्षेपण, द्वेष, तनाव, विद्रावण ।

Requisite = प्रयोजनीय, आवश्यक, आवश्यक वस्तु ।

Resemblance = साम्य, सादृश्य, सारूप्य, अनुरूपता ।

Resentment = कोप, क्रोध, रोष ।

Reservation = अवशेषण, गोपन, बचा रखना ।

Residual = अवशेषात्मक, अवशिष्ट ।

Residue = शेष, अवशेष ।

Residuum = परिशेष ; संस्कार, संस्कारशेष ।

Resignation = त्याग, तितिक्षा, उपेक्षा ।

Resistence = रोध, रोक ।

Resolution = दृढ़सङ्कल्प, व्यवसाय, अध्यवसाय, निश्चय करना ।

Respect = सम्मान, सम्भावना, आदर ।

Respiration = श्वासोच्छ्वास ।

Responsibility = भार, जवाबदिही, ज़िम्मादारी, उत्तरदातृता, अनुयोज्यता ।

Rest = आराम ; निष्क्रियता ।

Restlessness = रजस्, अशांति, अस्थिरता ।

Restraint = निग्रह, निरोध, नियमन, दमन ।

Result = फल, परिणाम, विपाक ।

Retention = धारणा, धारण ।

Retentiveness = मेधा, धारणाशक्ति, धृति, उपस्थिति ।

Retina = रेटिना, अक्षिपट ।

Retirement = निवर्तन, अपगमन, निवृत्ति ।

Retribution = प्रतिकार, दंड ।

Retributive = प्रतिकारी, प्रतिकारक ।

Retrospection = पश्चाद्दृष्टि ।

Revealed religion = ईश्वरादिष्ट-धर्म्म, श्रौतधर्म्म ।

Revelation = ईश्वरादेश, श्रुति, प्रकाशन, इलहाम ।

Revenge = प्रतिद्रोह, वैरनिर्यातन ।

Reverence = पूजा, शुश्रूषा ।

Reverie = ध्यान, विचिंता ।

Reverse = विपर्य्यय, उलटा, विपरीत ।

Reversion = पीछे हटना, वापसी, निवर्त्तन ।

Revival = उद्धार, पुनरुज्जीवन ।

Revolution = चक्कर, परिक्रमण ।

Reward = इनाम, जज़ा, दक्षिणा ।

Rhetoric = साहित्य, अलंकारशास्त्र ।

Rhythm = ताल ; अनुप्रास ।

Right = यथार्थ, शुद्ध, ऋत, हक़, अधिकार ; पुण्य ; उचित ; तथ्य ; दक्षिण ।

Right-handededness = See Dextrality.

Righteousness = ऋतकारिता, ऋतंभरता ।

Rigid = दृढ़, कठिन ।

Rigorism = तपोवाद ।

Rite = शास्त्रोक्तकर्म्म, विधि ।

Ritual = विधिसम्बन्धी, क्रिया-विधि ।

Rival = प्रतिद्वंद्वी, प्रतिवादी, रक़ीब, सपत्न ।

Rivalry = प्रतिवादिता, ज़िद्द ।

Romantic = छांदस, रसमय, कल्पनामय ।

Root = मूल, जड़ ।

,, race = मूलजाति ।

Rotation = परिभ्रमण ।

Roughness = रुखाई ।

Round = परिक्रमा ।

Rudiment = अंकुर, अंखुआ, आभास, आकार ।

Rule = विधि, नियम, उत्सर्ग ।

Rupa levels = रूपखंड ।

S

Sacerdotalism = याज्ञिकता, कर्मठता, कर्मकांडहठ ।

Sacrament = संस्कार ।

Sacrifice = यज्ञ, याग, बलिदान, बलि ।

Saint = सिद्ध, महापुरुष ।

Saltation = झंपा, अतिक्रांति, परिवर्तातिशय ।

Saltus = अवयवलोप ।

Salvation = अपवर्ग ।

Same = सम, एक, वही, स एव ।

Sameness = एकता, अभिन्नता, ऐक्य, समता ।

Sanctification = प्रायश्चित्त ।

Sanctimonious = धर्मध्वज, दाम्भिक।

Sanctimony = दम्भ, धर्माभिमान, बकवृत्ति।

Sanction = प्रमापक, प्रमाणकर्त्ता, नियंता, नियामक, हेतु।

Sanctity = पवित्रता, शुद्धता।

Sanctuary = देवालय, देवस्थान।

Sanguine = वातुल, वातप्रकृतिक, आशापूर्ण।

Sanity = होशमंदी, चित्तसावधानता, सावधानचित्तता।

Satan = शैतान, कलि।

Satisfaction = संतोष, प्रसाद, मुदिता।

Satyriasis = See Nymphomania.

Savage = वन्य, वहशी, जंगली।

Saving faith = प्रपत्ति।

Saviour = रक्षक, मोक्ता, मोचयिता।

Savour = रस, स्वाद।

Scent = गंध, बू।

Sceptic = अविश्वासी, संशयात्मा, अश्रद्धालु, संशयवादी।

Scepticism = सन्देहवाद, वेदाविश्वासवाद, ईश्वराविश्वास-वाद, अश्रद्धा, अनाग्रहवाद, संशयवाद।

Schematism = अनुसन्धानवाद।

Scheme = प्रकार, ख़ाका, सूत्र, अनुसंधि, अनुसंधानसूत्र।

Schism = मतभेद, धर्मभेद।

Schizogamy = उद्भिज्जता।

Scholastic = पंडिती।

Scholasticism = पंडितीविचार।

School = सम्प्रदाय।

Science = विज्ञान, विद्या, शास्त्र, शासन, अनुशासन।

Scientific = वैज्ञानिक, शास्त्रीय।

Sclerosis = स्क्लेरोसिस (नाड़ीरोगविशेष)।

Scope = प्रसर, विस्तार, विषय, गोचर।

Scripture = धर्मग्रन्थ, श्रुतिस्मृति।

Scruple = ख़फीफ़ उज्र, आशंका।

Search = एषणा, अन्वेषण।

Secondary = गौण, द्वितीयकोटिस्थ, अमुख्य ।

Sect = शाखा, सम्प्रदाय ।

Secretion = स्राव, सुतपदार्थ, मल ।

Sectarianism = संप्रदायाग्रह, मताभिनिवेश ।

Secular = ऐहिक ।

Secularism = ऐहिकवाद ।

Secundi adjacentis = क्रियाकर्त्तृत्वात्मक वाक्य, निर्विधेयप्रतिज्ञा ।

Secundum quid = आंतर्येण ।

Seer = द्रष्टा ।

Segmentation = प्रभेदन ।

Segregation = अलग करना ।

Selection = चयन, वरण, विचय, उद्वहण, प्ररोचन ।

Selective = चयनात्मक ।

Self = आत्मा, स्व, स्वयम् ।

Self-activity = स्वयंत्रण, स्वच्छंदता ।

Self-conditioned = स्वच्छन्न, स्वच्छन्द, स्वतंत्र ।

Self-consciousness = आत्म-ज्ञान, अन्तर्बोध, निजबोध, स्वसंवेदन ।

Self-contradictory = व्याहत, स्वतःशीर्ण ।

Self-control = आत्मवशता, वशिता ।

Self denial = स्वार्थत्याग, स्वार्थहोम, स्वार्थहान ।

Self-dependent = स्वाश्रय, स्वतन्त्र ।

Self-determination = स्वतंत्रता ।

Self-estrangement = आत्मसंप्रमोष, अपने को भूलना, अपने को भुलाना ।

Self-evidence = स्वतःप्रमा, स्वतःसिद्धि ।

Self-evident = स्वतःप्रमाण, स्वयंप्रमाण ।

Self-exhibition = आत्मप्रदर्शन, आत्मस्फवन ।

Self-feeling = अहंभाव ।

Self-interest = स्वार्थ ।

Selfish = स्वार्थपर ।

Selfishness = स्वार्थपरता ।

Self-love = आत्मप्रीति, स्वलोभ ।

Self-preservation = आत्मरक्षा ।

Self-realisation = आत्मापरोक्ष ; आत्मसंभावन ।

Self-respect = आत्मसंभावितता, आत्मसंभावना ।

Self-righteousness = पवित्रमन्यता ।

Seef sacrifice = स्वार्थत्याग, स्वार्थहोम ।

Semantics, Semasiology } = शब्दव्युत्पत्तिशास्त्र ।

Semblance = सादृश्य, सदृशता, सरूपता, अनुरूपता, आभास ।

Semi-logical fallacies = मिश्रहेत्वाभास ।

Seminal forces = प्रकृतिवीर्य, प्रकृतिप्रभाव ।

Sempeternal = अनादि ।

Senescence = जरत्व, जीर्यमाणता, सठियाना ।

Sensal = ऐंद्रिय; आर्थिक, अर्थसंबंधी ।

Sensation = बोध, ज्ञान, उपलब्धि, चेतना, ऐंद्रियज्ञान, निर्विकल्पकप्रत्यक्ष, संवेदन, शंसन ।

Sensationalism = संवेदनविज्ञानवाद, चमत्कारप्रियता ; ऐंद्रियमूलकतावाद ।

Sensationalist = संवेदन विज्ञानवादी, ऐंद्रियमूलकतावादी ; चमत्कारप्रिय ।

Sense = संज्ञा; ज्ञान; ज्ञानेन्द्रिय, हवास ; वाच्य, अर्थ, मतलब, अभिप्राय ।

,, — Spiritual = दिव्यबोध, मानसेंद्रिय ।

Sense-organs = ज्ञानेंद्रिय ।

Sensible = इन्द्रियज्ञेय; चेतना ।

Sensibility = ज्ञान-ग्रहण-सामर्थ्य, संवेतृता ; प्रत्यक्षग्राहकता ।

Sensitive = सचेतन, इन्द्रिय-विशिष्ट ; संचेत्य, संक्षोभ्य ।

Sensori-motor = प्रत्यक्षप्रेरित ।

Sensorium = प्रात्यक्षव्यूह, चेतनास्पद, ज्ञानागार ।

Sensory = ज्ञानेंद्रियसंबंधी ; ऐंद्रियज्ञानसंबंधी ।

,, circle = ऐंद्रिय परिखा ।

Sensory elements = प्रात्यक्ष अंश ।

Sensual = विषयासक्त, इन्द्रियाराम ।

Sensualism = विषयासक्ति ; ऐंद्रियप्राधान्यवाद, विषयप्राधान्यवाद, प्रत्यक्षप्राधान्यवाद, संवेदनप्राधान्यवाद ।

Sensualist = विषयासक्तिवादी, प्रत्यक्षप्राधान्यवादी ।

Sensuous = See Sensal or Sensory.

Sentience = प्रत्यक्षग्राहकता ; संवेद्यता ।

Sentient = सचेतन, ज्ञानग्रहणशील, विषयग्रहणक्षम ।

Sentiment = भावना-विशिष्टमत ; भाव, अभिप्राय ; रस ; स्थायीभाव ।

Sentimental = रसप्रधान, नज़ाकती ।

Separable accident = भेद्य उपाधि, परिवर्तनीय उपाधि ।

Separate = भिन्न ।

Separateness = भेद, फर्क़, नानात्व ।

,, —Sense of = भेदबुद्धि ।

Separation = See Segregation and Isolation.

Sequence = अनुक्रम, अन्वय, आनुपूर्व्य पारम्पर्य्य ।

Series = श्रेणी, शृंखला ।

Severality = पृथक्त्व ।

Sex = लिंग ।

,, characters = लिंगलक्षण ।

,, feeling = लैंगिकसंवेदन, कामभाव ।

Sexual reproduction = योनिजनन, पिंडजनन, शुक्रशोणितजनन ।

,, selection = लैंगिक विचय, कामिक विचय ।

Shame = लज्जा, शर्म, लाज ।

Shamming = बनावट, बनना ।

Sheath = कोष, कोश ।

Shock = धक्का, सद्मा ।

Short = ह्रस्व ।

Short-cut = पगडंडी, छोटा रास्ता ।

Shyness = अविश्वास, अप्रत्यय, संकोच ।

Sighting line = चाक्षुषरेखा, दृष्टिरेखा ।

Sign = लिङ्ग, चिह्न; हस्ताक्षर ।

Sign-making function = चिह्नजनक वृत्ति ।

Significance = विशेष सूचना, मूल्य, अभिसंधि ।

Signification = अर्थ, लक्षणा ।

Significatis = सूचक, बोधक, वाचक ।

Significs = लक्ष्यप्राधान्यशिक्षा ।

Similar = सदृश, सम, समान, तुल्य ।

Similarity = सादृश्य, समता, सामान्य, तुल्यता ।

Similars = सादृश्यगर्भ, समताधारक, समान ।

Simile = उपमा, दृष्टान्त ।

Simple = सहज; अमिश्रित; सीधा; सादा; केवल; सरल ।

,, apprehension = केवल प्रतीति, प्रतीतिमात्र ।

Simplicity = सादापन, सरलता, आर्जव ।

Simulation = नक़ल करना, बनना ।

Simultaneous = युगपत, एक साथ, एकही वक़्त ।

Sin = पातक, दुष्कृत, कल्मष ।

Sincerity = सत्यता, सच्ची तबियत, सच्ची नीयत ।

Sine qua non = आवश्यक, यदभावादभावः ।

Single = एक, अद्वितीय, अकेला ।

Singleness = एकता, अद्वितीयता ।

Singular = अप्रतिरूप, अनन्य साधारण, विशिष्ट, व्यक्तिरूप; एकाकी ।

,, proposition = अनन्यसामान्य प्रतिज्ञा, विशेष प्रतिज्ञा ।

,, term = एकवाचक पद ।

Singularism = See Monism.

Sinistrality = See Dextrality.

Situation = अवस्था ।

Size = परिमाण ।

Skin = चर्म ; स्पर्शेन्द्रिय ।

Sleep = निद्रा, स्वाप ।

Sleeplessness = प्रजागर, निद्राऽभाव ।

Sleep-walker = स्वप्नचर ।

Sleep-walking = See Somnambulism.

Small = अणुरूप, अणीयान्, अल्प, लघु, छोटा ।

Smell = घ्राण, गंध ।

Smoothness = चिक्कनाई ।

Social = सामाजिक ।

,, compact, / ,, contract = आदिसमाज संकेत, आदिमर्यादा ।

,, consciousness = अन्यजीवास्तित्व संवित्, समाज संवित् ।

,, decay = सामाजिक अवनति ।

,, dynamics = समाजपरिवर्त्तविज्ञान, समाजाभिवृद्धिशास्त्र ।

,, ethics = सामाजिक आचार ।

,, evolution = समाजाभिवृद्धि ।

,, force = समाजबल ।

,, opposition = सामाजिक विरोध ।

,, organism = समाजव्यूह ।

,, organisation = सामाजिक व्यूहन, सामाजिक संस्थान ।

,, philosophy = See Sociology.

,, process = समाजिक संसृति, समाजसंसरण ।

,, progress = समाजोन्नति, समाजोपगति ।

,, retrogression = सामाजिक अवनति ।

,, science = समाजसंबंधी शास्त्र ।

,, selection = सामाजिक विचय ।

,, statics = समाजस्थितिशास्त्र ।

,, status = सामाजिक प्रतिष्ठा, सामाजिक पद ।

,, suppression, / ,, elimination = सामाजिक परित्याग, सामाजिक भंशन ।

,, will = सामाजिक ईहा ।

Sociability = समाजप्रियता, मिलनसारी ।

Socialisation = सामाजिक बनना, सामाजिक बनाना, सभ्यताग्रिहण ।

Socialism = साधारण स्वत्व-वाद, सामाजिकोद्वेजनवाद ।
Socialist = साधारणस्वत्ववादी, सामाजिकोद्वेजनवादी ।
Sociality = समाजप्रियता, मिलनसारी ।
Society = समाज ।
Sociology = समाजशास्त्र, समाजविद्या ।
Socionomic = समाजनियामक ।
Socius = समाजात्मा ।
Socratic method = प्रश्नोत्तरी रीति ।
Solar = सौर, सूर्यसम्बन्धी ।
Solemnity = धर्म्मविधि, पुण्यक्रिया, गाम्भीर्य ।
Solid = घन, सारसंयुक्त, पूर्णगर्भ ।
Solidarity = ऐक्यभाव, संसृष्टता, एकसमाजता ।
Solidity = घनता ।
Solipsism = अहम्वाद, मदनुभववाद, आत्मवाद ।
Solution = साधन, भेदन, विवरण, उत्तर ।
Soma, Somaplasm } = कोशद्रव्य, कोशपंक, कोशफेन ।
Somatology = शारीरमनुष्यविद्या ।
Somnambulism = स्वप्नचार, निद्राभ्रमण ।
Soothing = शमदायक ।
Soothsaying = See Divination.
Sophism = हेत्वाभास, छल ।
Sophist = हेतुवादी, शास्त्री, अतितार्किक ।
Sophistry = जल्प, शास्त्रार्थ, सूक्ष्मेक्षिका ।
Sorcery = जादू, अभिचार ।
Sorites = न्यायावली, न्यायशृङ्खला, मानशृङ्खला ।
Sorrow = शोक, क्लेश, खेद, मानसव्यथा ।
Soul = आत्मा, जीवात्मा, पुरुष, रूह ।
Sound = शब्द ।
Sovereignty = ऐश्वर्य, शासकता ।
Space = आकाश, अन्तरिक्ष, अवकाश; देश, पोल ।
Spaceless = अदेश, देशातीत ।

Space-perception = देशप्रत्यय ।

Space-sense = देशसंवित ।

Spacialisation = देशनिर्देश ।

Span = विस्तार ।

Spark = स्फुलिंग, अग्निकरण ।

Spasm = उद्वेष्टन ।

Special creation theory = आरम्भवाद ।

Specialization = असाधारणीकरण, विशेषसंपादन ।

Species = जाति, सामान्य, अपरसामान्य, अपरजाति, उपजाति ।

Specific = विशेष, असाधारण ।

,, gravity = गुरुता ।

Specification = विशेष-निर्देश, विशेषोद्देश ।

Spectator = द्रष्टा, दर्शक ।

Spectre = भूतप्रेत ।

Speculation = विचार, विमर्श, अध्यात्मविचार ; क़यास, कल्पना ख़याल ।

Speech = वाणी, वाक्, बोलना, बोली ।

Sperm = शुक्र, वीर्य, रेतस् ।

Spermatogenesis = शुक्रजनि ।

Spermatozoon = शुक्रकीट, शुक्रजीव, शुक्रजन्तु ।

Sperm-cell = शुक्रकण ।

Sphere = विषय, प्रकरण, अधिकार, धर्म्म, स्थिति, अवस्था ।

Spinal column = पृष्ठवंश, कशेरु, रीढ़ ।

,, cord = कशेरुनाडी, मेरुदंड ।

Spirit = आत्मा, जीव, देही, पुरुष, रूह ; तबीयत ।

Spiritual = रूहानी, अध्यात्म, आमुष्मिक ।

Spiritualism = ब्रह्मवाद ; जीवात्मवाद ; प्रेतविद्या ; प्रेतवाद ।

Spiritualist = ब्रह्मवादी, आत्मवादी ; आस्तिक ; प्रेतसाधक, प्रेतावाहक ; प्रेतवादी ।

Spiritualistic philosophy = जीवात्मविशिष्टदर्शनशास्त्र ।

Spirituality = अध्यात्मता, रूहानियत ।

Spirometer = श्वासमापक यंत्र ।

Spontaneous generation = स्वतोजनि ।

,, variation = स्वतोभेदन ।

Spontaneity = स्वतोभाविता ।

Sport = खेल ।

Stability = स्थिरता, स्थिति ।

Stage = काष्ठा, भूमि, दर्जा ।

Stall = स्थिति, अवस्था ; राज्य, शासनप्रबंध, जनसंस्थिति ।

Stammering = तुतलाना ।

Standard = प्रतिमान, उपमान ।

Standpoint = दृष्टि ।

Starting point = प्रस्थान ।

Startling = चमत्कारी ।

Static = स्थित्यात्मक ।

,, energy = योग्यता शक्ति ।

,, sensation = शरीरसंस्थितिसंवेदन ।

Statics = स्थितिशास्त्र, स्थिति गणित ।

Stationary = स्थिर, अचल ।

Statistics = गणना, हिसाब ।

Status = अवस्था, पद ।

Steadying of mind = धारणा, योग का एक अङ्ग ।

Stench = दुर्गन्ध ।

Sterility = वन्ध्यता, वन्ध्यात्व ।

Sthenic = उत्तेजक ।

Stigma = चिह्न, लक्षण ।

Stimulant = उत्तेजक ।

Stimulation = उत्तेजन, प्रचोदन, प्रणोदन, प्रोत्साहक ।

Stimulus = उत्तेजक, उद्बोधक, उद्भावक, प्रोत्साहक ।

Stock = स्कन्ध ।

Stoicism = जितेन्द्रियता, निस्पृहता, औदासीन्य, तितिक्षा ; तितिक्षावाद ।

Strabismus = केकरता, भेंगापन ।

Strain = कर्ष ।

Stream of thought = चित्तनदी, संवित्प्रवाह, विचारप्रवाह ।

Strength = बल, शक्ति, कूवत, ताक़त ।

Stroke = अघात, प्रहार ।

Structure = निर्माण, बनावट ।

Struggle for existence = जीवनप्रतिवादिता ।

Study = अध्ययन, अभ्यास ।

Stupidity = मोह, मूढ़ता ।

Stupifying = मूढ़ ।

Stupor = व्यामोह ।

Stuttering = तुतलाना ।

Style = शैली ।

Subaltern = परस्पराधीन ।

,, genus = मध्यम सामान्य ।

Subalternate = स्थानानुवर्ती, परस्परानुयायी ।

Sub-conscious = अनुद्बुद्ध, अनाविष्कृत, अनाविर्भूत ।

Sub-contrary = अनुविरोधी ।

Subject = विषयी, उद्धेश्य; पक्ष; प्रकरण, पद, आधार; प्रस्तुत ।

Subjectist = विषयिविज्ञानवादी, अहम्वादी, आत्मवादी ।

Subjective = आत्मगत, विषयिगत, नैज, प्रत्यक् ।

Subjectivism = अहम्वाद, विषयिविज्ञानवाद, विज्ञानवाद ।

Subjectintist = विषयिविज्ञानवादी, अहम्वादी, आत्मवादी ।

Subjectivity = नैजवाद, स्वानुभववाद ।

Sublation = अपनयन, अपास्ति; स्थानापत्ति ।

Sublime = उन्नत, उदात्त, उदार, अज़ीम ।

Subliminal = See Sub-conscious.

Subordinate = अधीन, आयत्त, गौण, अप्रधान ।

,, proposition = अप्रधान प्रतिज्ञा, अधिष्ठान ।

Sub-plane = अवांतर लोक, लोकखंड ।

Sub-potency = दौर्बल्य, आबल्य, न्यूनता ।

Sub-race = अवांतरजाति, उपजाति ।

Subsidiary = अंग, शेष ।

Subsistence = वर्त्तन, वृत्ति, अनुवर्त्तन ।

Substance = द्रव्य; तत्त्व; वस्तु ।

Substantialism, Substantiality theory } = वस्तुत्ववाद ।

Substantiality = द्रव्यत्व; वस्तुता ।

Substantive states of mind = वस्तुवृत्ति ।

Substitution = आदेश, अनुसंस्थापन ।

Substratum = द्रव्य, आधार, आश्रय, अधिष्ठान, अधिकरण ।

Subsumption = उपनय ।

Subtle = सूक्ष्म ।

,, body = सूक्ष्मशरीर ।

Succession = क्रम, अनुक्रम, परम्परा, आनुपूर्व्य ।

Succint = संक्षिप्त, अविस्तीर्ण ।

Suffering = ताप ।

Sufficient = पर्याप्त ।

,, reason = पर्याप्तहेतु ।

Sufiism = तसव्वुफ़ ।

Suggestion = सूचना ।

Suicide = आत्महत्या, आत्मघात ।

Sui generis = अनन्वय, अनन्यसामान्य, स्वसमान ।

Summation = समाहार, समाहरण ; अधिरोहण ।

Summum bonum = निःश्रेयस, परमपुरुषार्थ ।

,, genus = परमसामान्य, परसामान्य ।

Superhuman = अपौरुषेय, मानुषातिग, अतिमानुष ।

Supernatural = अलौकिक, अतिप्रकृति ।

Supernaturalism = अलौकिकत्ववाद, अपौरुषेयवाद ।

Supersensuous = अतीन्द्रिय ।

Superstition = मिथ्याधर्म, अशास्त्रीय धर्म्म, मूढ़विश्वास ।

Supervisor = उपद्रष्टा ।

Support = आश्रय ।

Supportless = निराश्रय ।

Supposition = भावना, कल्पना, उपन्यास, संभावना, अभ्युपगम, फ़र्ज़ करना, ऊह, मान लेना ।

Supraconscious = अनवतीर्ण, अधिसंवित् ।

Supraliminal = बहिर्द्वार ।

Supreme = प्रधान, मुख्य, परम, सर्वातिशायी, परमप्रधान ।

,, being, } = ब्रह्म, परमात्मा ।
,, spirit }

Surmise = कल्पना, अनुमान, अटकल ।

Surprise = आश्चर्य ।

Survival of the fittest = योग्यतमावशेष, शिष्टता ।

Swelling = फूलना, स्फलन ।

Swoon = मूर्च्छा ।

Syllogism = न्याय, अनुमानवाक्य, मान, सावयववाक्य ।

Symbol = लिंग, चिह्न, लक्षण, संकेत ।

Symbolic = लाक्षणिक, साङ्केतिक ।

,, function = लाक्षणिक वृत्ति, लक्षणोत्पादक वृत्ति, संकेतोत्पादक वृत्ति ।

Symbolical knowledge = लाक्षणिक ज्ञान, साङ्केतिक ज्ञान ।

Symbolism = संकेतसूत्र ।

Symmetry = संमिति, जोड़, सौष्ठव, चतुरस्रता ।

Sympathy = सहानुभव, सहानुभूति, अनुक्रोश, हमदर्दी, अनुकम्पा, अनुताप ।

Symptom = अलामत, निशान, निदान, चिह्न ।

Syncategorematic word = परतन्त्रपद, अस्वाधीनपद, द्योतकपद ।

Syncopy = निःसंज्ञता, मूर्च्छा, गश, बेहोशी ।

Syncretism = सर्वांगीकार, सर्वपक्षता ।

Synechism = अखंडतावाद ।

Syneidesis = सदसद्विचारशक्ति, सज्ञानता ।

Synergism = ईश्वर-प्रणिधान-योगवाद ।

Synergy = कृतिसमाहार, यत्नसमाहार ।

Synesthesia = सहसंवेदन ।

Synktathesis = संमति, संप्रतिपत्ति ।

Synonymous = समानार्थक, तुल्यार्थक ।

Synteresis = कर्त्तव्यागार अन्तरात्मा, कर्तव्योपदेशक अन्तरात्मा।

Synthesis = संयोग, संयोजन, सङ्कलन, समन्वय, संश्लेषण, सामानाधिकरण।

Synthetical = संयोगात्मक, उपबृंहक, संयोजक।

System = रीति, क्रम, व्यवस्था; सुव्यवस्थित विचार, सुव्यवस्थित ज्ञान, संप्रदाय, संस्थिति, संस्थान।

Systematisation = संबधन, व्यूहन।

T

Taboo = निषिद्ध।

Tabula rasa = कोरा काग़ज़, कोरा पत्र, कोरा बर्त्तन।

Tacit premise = अध्याहार्य प्रतिज्ञा।

Tachygenesis = See Regression.

Tact = कौशल, वैदग्ध्य, चातुर्य; स्पर्श।

Tactile = स्पार्शन, स्पर्शसंबंधी।

Talent = प्रज्ञा, मति, बुद्धि, क्षमता।

Tangible = स्पृश्य, स्पर्शयोग्य।

Tangibility = स्पर्श, स्पृश्यता।

Taste = स्वाद, रस; रुचि, अभिरुचि, प्रवृत्ति।

Tautology = पुनरुक्ति।

Tautologous proposition = पुनर्वाचक प्रतिज्ञा।

Taxonomy = ज्ञातिस्थापकनियम।

Technology = परिभाषा, उपचार, रूढ़ि।

Tegmentum = त्वक्, त्वचा।

Telegony = पुंस्पर्शसंस्कार।

Teleological argument = बुद्धिपूर्वन्याय।

Teleology = मीमांसा, हेतुविद्या।

Telepathy = परचित्तज्ञान, परचित्तप्रत्यक्ष।

Temper = प्रकृति' स्वभाव, मिज़ाज।

Temperament = प्रकृति, स्वभाव।

Temperance = संयम, निग्रह; युक्तता, एतदाल, अंदाज़।

Temperature = गर्मीसर्दी, शीतोष्ण ।

Temple = मन्दिर, देवालय ।

Temporal = ऐहिक, लौकिक, कालसंबंधी, कालावच्छिन्न ।

Temporary = अशाश्वत, अल्पकालिक, चंद रोज़ा ।

Temptation = लालच, ललचाव, ललचाना, प्रलोभन ।

Tendency = प्रवृत्ति, प्रवणता, रुझान ।

Tenet = मूलसूत्र, अक़ीदा, सिद्धान्त ।

Tenor = तात्पर्य, आशय ।

Tension = खिंचाव, तनाव, आकृष्टता ।

Teratology = उत्प्रकृति-जन्तुविद्या ।

Term = पद ।

Termination = समाप्ति, अन्त ।

Terminism = नामवाद ।

Terminist = नामवादी ।

Terminology = परिभाषा, इस्तिलाह, सांकेतिकशब्द, संकेत ।

Ternary = त्रिक, त्रय, त्रयी, त्रितय, त्रियुत ।

Terrene = पार्थिव, भौम, लौकिक ।

Terrestrial = पार्थिव, सांसारिक ।

Terrific = घोर, भयावह ।

Tertiary = तृतीय ।

Tertii adjacentis = सर्वावयव-विशिष्ट-प्रतिज्ञा ।

Test = निकष, कसौटी, जांच, परीक्षा ।

Testimony = शाब्दप्रमाण, साक्ष्य, आप्तवाक्य ।

Tetrad = चतुष्क, चतुष्टय ।

Tetratom = चतुष्परमाणुक ।

Text = मूल, मूलग्रन्थ, सूत्र ।

That = तत्, वह ।

Theism = आस्तिक्यवाद, ईश्वरवाद ।

Theist = आस्तिक, ईश्वरवादी ।

Theistical = आस्तिक्य-सम्बन्धी, ईश्वरवाद-विषयक

Theocracy = ईश्वरसाम्राज्य, देवराज्य ।

Theocrasy = सायुज्य ।

Theodicy = ईश्वरनैर्दोष्यवाद ।

Theogony = देवोत्पत्ति ।

Theological = ईश्वरविद्या विषयक ।

Theology = ईश्वरविद्या ।

Theophamy = ईश्वराविर्भाव ।

Theorem = प्रमेयोपपाद्य, उपपाद्य ।

Theoretical = काल्पनिक, सूत्रात्मक, खयाली ।

Theory = युक्ति, कल्पना, कल्प, सूत्र, भूमिका ।

,, of evolution = परिणामवाद ।

Theosophy = ब्रह्मविद्या, अध्यात्मविद्या, ईश्वरशास्त्र, देव-विद्या ।

Thesis = प्रतिज्ञा, पूर्वपक्ष, साध्य ।

Thing = पदार्थ, वस्तु, द्रव्य ।

Thing-in-itself = द्रव्यमात्र ।

Think = चिंतन करना, विचारना, सोचना ।

Thinking = See Thought.

Thirst = तृट्, तृष्णा, प्यास ।

This = इदं, एतत्, यह ।

Thisness = इदंत्व, इदंता, एतत्त्व, एतत्ता ।

Thou = त्वम्, तुम, तू ।

Thought = विचार, विमर्श, पर्यालोचन ।

Thought-transference = विचारसंक्रमण ।

Thread-soul = सूत्रात्मा ।

Threshold = द्वार ।

Throwing downwards = अपक्षेपण ।

Throwing upwards = उत्क्षेपण ।

Tic = चंचलता ।

Tickle sensation = गुदगुदी ।

Time = काल ।

Timeless = अकाल, कालातीत ।

Timidity = भीरुता ।

Tissue = रेशा, शिरा ।

Tolerance = उपेक्षा, बर्दाश्त ।

Tone = राग; आवाज; चाल ।

Tonic = रागसम्बन्धी; पुष्टिकारक ।

Too wide = अतिव्याप्त ।

Topic = विषय, प्रसङ्ग, प्रकरण, प्रस्ताव ।

Topical = प्राकरणिक, प्रास्ताविक, प्रासङ्गिक ।

Totality = समूह, समष्टि, समाहार, मीज़ान, मजमूआ ।

Totem = टोटका ।

Touch = स्पर्श ।

Trace = निशान, संस्कार ।

Traction = कर्षण ।

Tradition = परम्परागत कथा, सम्प्रदाय, आम्नाय ।

Traducianism = जीवोत्पत्तिवाद, जीवसादित्ववाद ।

Traduction = एकतात्मक तर्क ।

Tragic = दुःखमय ।

Tragedy = दुःखान्त नाट्य ।

Training = शिक्षा, शिक्षण ।

Trait = अनुभाव ।

Transeunt = See Immanent and transeunt activity,

Transitive state of mind = सम्बन्धवृत्ति ।

Trance = समाधि ।

Transcendent = सर्वातिशायी, परमोत्तम, इन्द्रियातीत, अतीत, सर्वातीत ।

Transcendental = अतीतात्मक ।

Transcendentalism = अतीतवाद, अतीतदर्शन ।

Transfer = परिवृत्ति, संक्रमण, स्थानान्तरप्राप्ति ।

Transform = रूपान्तर करना, रूपपरिवर्तन करना ।

Transformation = रूपपरिवर्तन, शक्ल बदलना ।

Transformism = परिवर्त्तवाद ।

Transgression = धर्मभंग, पातक ।

Transient = अनित्य, क्षणिक, क्षणभङ्गुर, अशाश्वत, अचिर स्थायी ।

Translation = अनुवाद ।

Transmigration = शरीरान्तरप्राप्ति, पुनर्जन्म ।

Transmission = संक्रामण, संक्रमण ।

Transposition = व्यत्यास, स्थानपरिवर्तन ।

Trans-subjective = अतिविषयी, विषयिस्वतंत्र ।

Tranmatism = व्रणरुग्णता ।

Treatise = निबन्ध, पुस्तक, लेख ।

Tree of porphyry = तार्किक तरु ।

Trimeor = कम्प ।

Tremulous = कम्पान्वित, चञ्चल ।

Triad = त्रिक, त्रय, त्रयी, त्रितय ।

,, —Higher = उच्चत्रय, उच्चतरत्रय, उत्तरत्रय ।

Tri-atom = त्रिपरमाणुक ।

Tribe = जाति ।

Tribal self = जात्यात्मा, जात्यहंबुद्धि ।

Trichotomy = त्रिधाविभाग ।

Trilemma = त्रिविध-सम्भव, त्रिविध-विकल्प ।

Trilogy = त्रिविध तर्क, त्रिविध विचार ।

Trinitarianism = ईश्वर त्रिमुखत्ववाद ।

Trinity = त्रिक, त्रितय, त्रिमुखत्व, त्रिगुणत्व, व्यक्तित्रयकत्व ।

Tripersonality = त्रिव्यक्तित्व ।

Triplet = त्रिक, त्रिपुटी ।

Tritheism = त्रिदेवत्व, त्रिमूर्तित्व ।

Triune God = त्रिकैक ईश्वर, त्र्यैक ईश्वर ।

Trivium = अलङ्कार-तर्क-व्याख्निति-त्रितय, शास्त्रत्रयी, त्रयी ।

Trouble = क्लेश, कष्ट ।

Trophism = नाड़ीगत नियमनशक्ति ।

Tropism = अभिमुखत्व शक्ति ।

True = सत्य, तथ्य, यथार्थ ।

Truism = स्वयंसिद्ध, स्वतःसिद्ध वाक्य ।

Trust = विश्वास, प्रत्यय, प्रतीति ।

Truth = यथार्थता, सत्यता, परमार्थ, सत्य, तत्त्व ।

Tychism = आकस्मिकत्ववाद।

Type = आकार, नमूना, ढांचा, सांचा, प्रकार, ख़ाका, जाति-रूप, सामान्यरूप।

U

Ubication = स्थाननिर्देश।

Ubiquity = सर्वत्रता, सर्वव्यापिता।

Ugly = कुरूप।

Ultimate = अन्तिम।

Unalterable = अपरिवर्तनशील।

Unbalanced = वैषम्यापन्न।

Unbelief = अविश्वास।

Unbeliever = नास्तिक।

Unchanging = अविकारी, अविक्रिय, अपरिवर्त्ती।

Uncommon = असामान्य।

Unconditioned, Unconditional = अप्रतिबंध, अनुपहित, अनवच्छिन्न, निरवस्थ, अवस्थातीत।

Unconscious = अचेतन, जड़; अचेतित, चेतनातीत।

,, cerebration = अज्ञातमनोव्यापार, अज्ञातमस्तिष्ककार्य।

Unconsciousness = अचेतनता, जड़ता, निस्संज्ञता।

Understanding = ग्रहणशक्ति, प्रतिपत्, फ़ह्म, शेमुषी, अवगति।

Understanding and reason = मन और बुद्धि।

Undulation = तरङ्ग, लहर।

Unicellular = एककणक।

Unification = एकीकरण, संयोजन, तादात्म्य।

Uniformitarianism = एकरूपवाद, तुल्यपवाद, नियमवाद।

Uniformity = सारूप्य, साम्य, एकरूपता।

Union = योग, संयोग, ऐक्यभाव, सायुज्य।

Unit = व्यक्ति, एकबीज, व्यष्टि।

Unitarian = अद्वैतवादी, ईश्वरैक्यवादी।

Unitarianism = अद्वैतवाद, ईश्वरैक्यवाद ।
Unity = एकत्व, एकरूपता, अद्वैत, एकता, ऐक्य, कैवल्य ।
Universal = सर्वव्यापी, सर्वसाधारण, सर्वगत, सार्वलौकिक ।
,, proposition = सार्विक वाक्य, व्याप्तिप्रतिज्ञा ।
,, ,, (affirmative) = अन्वयव्याप्तिप्रतिज्ञा ।
,, ,, (negative) = व्यतिरेकव्याप्तिप्रतिज्ञा ।
Universalism = सर्वमुक्तिवाद ।
Universalistic Hedonism = समुदायसुखोद्देश्यवाद ।
Universality = सार्विकता ।
Universe—A = विश्व, ब्रह्माण्ड ।
Unknowable = अज्ञेय ।
Unlimited = अपरिमित, निस्सीम ।
Unpervading = अव्यापक ।
Unreal = अवास्तविक, असत् ।
Unspecific = अविशेष, साधारण ।
Unthinkable = अध्येय, अचिंत्य ।
Uprightness = ऋजुता, आर्जव, ऋतता ।
Usage = आचार, रीति, रूढ़ि ।
Use = उपयोग, बर्ताव, व्यवहार, इस्तेमाल ।
Utilitarian = उपयोगितावादी ।
Utilitarianism = उपयोगितावाद ।
Utility = उपयोग ।
Utopia = रामराज्य ।
Utopian = कल्पित, मानसिक ।
Utter darkness = अन्धतामिस्र ।

V

Vacuum = शून्य ।
Vague = अस्पष्ट, अव्यक्त, गोल, संदिग्ध ।
Valid = प्रबल, सप्रमाण, अखण्डनीय, प्रामाणिक, अदुष्ट, अदूष्य ।
Validity = प्रामाण्य, प्राबल्य, बलवत्ता ।

Value = मूल्य, क़ीमत ।

Vanity = अहंकार, आत्मसंभावना ।

Variable = परिवर्ती, विकारी, भेदशील ।

Variation = परिवर्त, बदलना, भेदन, वैविध्यप्राप्ति ।

Variety = वैविध्य ।

Vegetable kingdom = वनस्पतिसर्ग, वृक्षसृष्टि, वृक्षयोनि ।

Vein = शिरा, रुधिरोपवाहक शिरा ।

Velocity = शीघ्रता, वेग ।

Venerable = पूज्य ।

Vengeance = निर्यातन, बदला ।

Ventriloquism = दूरगतशब्दानुकरण ।

Veracity = सत्यशीलता, सत्यवादिता ।

Verbal = मुखोक्त, वाचिक, शाब्दिक ।

Verbatim = शब्दशः, पदानुपद, यथोक्त ।

Verification = तसदीक़, प्रमाणन, प्रमाणीकरण ।

Versatible = अस्थिर, परिवर्तनशील ।

Vertebrate = रीढ़दार ।

Vertex = शिखर ।

Vertigo = चक्कर, शिरोघूर्णन ।

Vestige = निशान, चिह्न, संस्कार ।

Veto = इंकार, मनाई, निषेध, प्रतिषेध ।

Vibration = अभीरण, स्फुरण ।

Vibratory action = स्पंद ।

" reaction = स्फुरण ।

Vicarious atonement = प्रतिनिधि प्रायश्चित्त ।

Vice = अधर्म्म, कल्मष, पाप, दोष, अवगुण ।

Victory = विजय, जीत ।

View—Point of = दृष्टि, दर्शन ।

Virtual = वास्तविक ।

Virtue = धर्म्म, पुण्य, गुण ।

Virtuous = धार्म्मिक, पुण्यवान ।

Viscidity = स्नेह, लस ।

Vision = आभास, स्वप्न, दर्शन, दृष्टि ।

Visionary = आभासमय, अवास्तविक, स्वाप्निक ; शेख़चिल्ली, सपना देखनेवाला ।

Visual area = दृष्टिगोचर, दृष्टिक्षेत्र ।

,, axis = दृष्ट्यक्ष, दृष्टिपथ ।

,, sensation = चाक्षुष प्रत्यक्ष ।

Visualisation = मानसदर्शन ।

Vis viva = जीवद्बल, प्राणशक्ति ।

Vital = अत्यावश्यक, प्राणभूत, जीवन-रक्षक ।

,, air = प्राणवायु ।

,, principle = प्राण ।

Vitality = जीव, जीवन, चेतना, प्राण, प्राणशक्ति ।

Vividness = विस्पष्टता ।

Vivisection = जीवच्छालाक्य ।

Viviparous = जरायुज, जीवज ।

Vocal = वाङ्मय, वाग्विशिष्ट ; वाक्संबंधी ।

Vocabulary = अभिधान, कोश, शब्दसंग्रह ।

Voice = वाक्, वाणी ।

Void = रिक्त, शून्य, हीन, रहित ; असिद्ध ।

Volition = सङ्कल्प, व्यवसाय, कृति, प्रयत्न ।

Voluntarism = इच्छामूलत्ववाद ।

Voluntary = ऐच्छिक, इच्छापूर्वक, कृतिपूर्व ।

Voluptuous = विषयासक्त, इन्द्रियसुखासक्त, इंद्रियाराम ।

Votary = भक्त, उपासक ।

Vow = व्रत, प्रतिज्ञा, शपथ ।

W

Wakefulness = See Insomnia.

Want = See Need.

,, of faith = अश्रद्धा ।

Warning colors = ख़बरदार करने के रंग ।

Water = जल, सलिल ।

Watery = जलीय, सलिलात्मक ।

Weariness = See Fatigue.

Weight = गुरुता, वज़न, तौल, भार ।

Well being, Welfare = कुशल, कुशलता, क्षेम ।

Whole = अखिल, अशेष, समग्र सर्व, सकल, कुल, समस्त, साकल्य, सामग्र्य ।

Wild = वहशी, जंगली, वन्य ।

Wilful = स्वच्छंद ।

Will = आकांक्षा, कांक्षा, व्यवसाय, कृति ।

Will-philosophy = See Voluntarism.

Wind = वायु, वात, पवन, हवा ।

Windy = वायवीय, वातुल ।

Wisdom = वैदग्ध्य, पाण्डित्य, विद्वत्ता, ज्ञान, विज्ञता ।

Wise = विज्ञ, विदग्ध, विद्वान् ।

Wise-acre = पण्डितंमन्य ।

Wish = कामना, इच्छा, वासना ।

Wit = बुद्धिविलास, प्रत्युत्पन्नमतित्व, नर्मालाप ।

Witchcraft = जादू ।

Witness = साक्षी ।

Woe = दुःख, शोक ।

Womb = गर्भाशय, गर्भस्थान ।

Wonder = विस्मय, चमत्कार, आश्चर्य ।

Word = शब्द, शब्दब्रह्म, श्रुति ।

Work = कर्म, कार्य ।

World = सृष्टि, विश्व, संसार, जगत ।

World-ground = जगदधिष्ठान, संसाराधिष्ठान ।

World-process = संसार ।

World-soul = विश्वात्मा ।

World-view = दर्शन, संसारदर्शन ।

Worldly = लौकिक, सांसारिक ।

Worship = उपासना, पूजन, अर्चा ।

Worth = क़ीमत, मूल्य, दाम ।

Wrath = कोप ।

Wrong = अयथार्थ, अशुद्ध, नुक़सान, अहित ।

Y

Yearning = कांक्षा, एषणा ।

Yore = पुरा, पूर्व ।

Youth = यौवन, तारुण्य ।

Z

Zeal = उत्साह, औत्सुक्य, आस्था ।

Zone = मंडल, चक्र ।

Zoography = प्राणिवर्णन ।

Zoology = प्राणिविद्या, जंतुविद्या, जन्तुशास्त्र ।

Zootheism = जन्तुपूजन ।

